

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Orçun SUNAL

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Selim ŞANLISOY

İZMİR - 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Örneği” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2015

Orçun SUNAL

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi:
Türkiye Örneği
Orçun SUNAL

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Programı

Bu çalışmada, 1980-2010 döneminde Türkiye’de kamu harcamalarının gelişimi ortaya konularak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Wagner Kanunu’nu araştırmaya yönelik modeller kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi araştırılıp, kamu harcamalarının Türkiye ekonomisi için öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada kamu harcamalarının sınıflandırılması ve kamu harcamalarının artış nedenleri incelenmiştir. Kamu harcamalarının artış teorileriyle birlikte ekonomik büyüme kavramı ve ekonomik büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye ekonomisinin büyüme performansı ele alınmıştır.

Çalışmada kamu harcamaları ile GSYH değişkenleri kullanılarak ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ADF birim kök testi, Toda ve Yamamoto nedensellik testi ve dinamik en küçük kareler yönteminden yararlanılarak söz konusu değişkenler arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Wagner Kanunu dikkate alan; Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann ve Payne-Ewing modelleri çerçevesinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde sadece Peacock-Wiseman modeli için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiş diğer dört model için Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi’nin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmakla birlikte,

Wagner Kanunu’nun Keynes Hipotezi’ne kıyasla daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda kamu kaynaklarının hangi alanlara harcanmasıyla birlikte, Türkiye ekonomisinin Dünya ekonomisinde meydana gelen gelişim ve dönüşümlere uyum sağlayabileceğine, bir başka ifade ile bilgi toplumu ve ekonomisine dönüşüm sürecinde uygulanması gereken ekonomi politikalarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcamaları, Wagner Yasası, Kamu Harcama Politikaları

ABSTRACT
Master's Thesis
The Analysis On The Relation Between Public Expenditures
With Economic Growth: Turkey
Orçun SUNAL

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Economics
Economics Program

This study has evaluated the causality between public expenditures and economic growth within the frame work of Wagner's Law and Keynes's Hypothesis, by putting forth the development of public expenditures in Turkey fort he period of 1980-2010. It was aimed to put forth the importance of public expenditures for the Turkish economy through investigating the relations of public expenditures with economic growth by using the models towards Wagner's Law. In this study, the classification of public expenditures and the reasons of public expenditures increasing are assessed. The growth performance of Turkish economy is evaluated in the framework of theories related to public expenditures along with the concept of economic growth and economic growth models.

In study econometric analyses are performed by using public expenditures and GDP annually. In this context, relationships between these variables are revealed by using ADF unit-root test, Toda and Yamamoto causality test and dynamic least squares method. Analyses are performed in the context of models of Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann and Payne-Ewing which consider Wagner's Law. As a result of analyses, a causality relation was not found between public expenditures in terms of Peacock-Wiseman model and although the Wagner's Law and Keynes's Hypothesis are valid in Turkish economy with regrad to other four models,

Wagner's Law is more prevailing than Keynes's Hypothesis. In this context, as well as the areas in which the public resources invest, Turkish economy's adjustment to developments and transformations in the world economy; in other words, economic policies that should be developed during the transformation process to information society and information economy are examined.

Keywords: Public Expenditures, Wagner's Law, Public Expenditure Policy

KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TEORİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. KAMU HARCAMALARI	3
1.1.1. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	7
1.1.1.1. Ekonomik Sınıflandırma	8
1.1.1.1.1. Reel Harcamalar	9
1.1.1.1.1.1. Cari Harcamalar	9
1.1.1.1.1.2. Yatırım Harcamaları	10
1.1.1.1.2. Transfer Harcamaları	11
1.1.1.2. İdari Sınıflandırma	12
1.1.1.3. Fonksiyonel Sınıflandırma	13
1.1.1.3.1. Genel Hizmet Harcamaları	15
1.1.1.3.2. Adalet ve Yargı Harcamaları	15
1.1.1.3.3. Savunma Harcamaları	15
1.1.1.3.4. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamaları	17

1.1.1.3.5. Eğitim Harcamaları	18
1.1.1.3.6. Sağlık Harcamaları	20
1.1.2. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri	21
1.1.2.1. Görünüşte Artış Nedenleri	22
1.1.2.1.1. Paranın Değerinin Düşmesi	23
1.1.2.1.2. Bütçede Safi Usulden Gayri Safi Usule Geçilmesi	23
1.1.2.1.3. Kamu Gelir ve Giderlerinde Aynı Usulün Terk Edilmesi	24
1.1.2.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi	24
1.1.2.2. Gerçekte Artış Nedenleri	25
1.1.2.2.1. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artışlar	25
1.1.2.2.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişiklikler	26
1.1.2.2.3. Vatandaşların Hayat Standartlarının Yükseltilmesi	26
1.1.2.2.4. Teknolojideki Gelişmeler	27
1.1.2.2.5. Nüfus Artışları	27
1.1.3. Kamu Harcamalarının Artışına Yönelik Görüşler	28
1.1.3.1. Wagner Kanunu	28
1.1.3.2. Wagner Kanunu’nu Destekleyen Görüşler	30
1.1.3.2.1. Henry Carter Adams’ın Görüşü	31
1.1.3.2.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Yaklaşımı	31
1.1.3.3. Wagner Kanunu Eleştiren Görüşler	32
1.1.3.3.1. Francesco Nitti’nin Görüşü	32
1.1.3.3.2. Solomon Fabricant’ın Görüşü	33
1.1.3.3.3. Richard Abel Musgrave’in Görüşü	33
1.1.3.4. Diğer Görüşler	34
1.1.4. Kamu Harcamaları ve Teorik Yaklaşımlar	36
1.1.4.1. Klasik Anlayış	37
1.1.4.2. Modern Anlayış	39
1.1.4.2.1. Keynesyen Görüş	40
1.1.4.2.2. Arz Yanlı Görüş	42
1.2. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ	45
1.2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı	45

1.2.1.1. Klasik Büyüme Teorileri	47
1.2.1.2. Keynesyen Büyüme Teorisi	48
1.2.1.3. Neo - Klasik Büyüme Teorisi	53
1.2.1.4. İçsel Büyüme Teorileri	59
1.2.1.4.1. Robert E. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli	61
1.2.1.4.2. Paul Romer'in Bilgi Birikimi Modeli	64
1.2.1.4.3. Barro'nun Kamu Politikaları Modeli	67
1.3. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	69
1.3.1. Wagner Yaklaşımı	70
1.3.2. Keynesyen Yaklaşım	71
1.3.2.1. Çarpan Etkisi	72
1.3.2.2. Hızlandıran Etkisi	73

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYEDE KAMU HARCAMALARININ VE BÜYÜMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. KAMU HARCAMALARININ TÜRKİYE'DEKİ SINIFLANDIRILMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ	75
2.2. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK SINIFLANDIRILMASI VE GELİŞİMİ	79
2.2.1. Cari Harcamaların Gelişimi	80
2.2.2. Yatırım Harcamalarının Gelişimi	82
2.2.3. Transfer Harcamalarının Gelişimi	85
2.3. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ FONKSİYONEL SINIFLANDIRILMASI VE GELİŞİMİ	90
2.3.1. Genel Hizmet Harcamalarının Gelişimi	92
2.3.2. Adalet ve Yargı Harcamalarının Gelişimi	95
2.3.3. Savunma Harcamalarının Gelişimi	98
2.3.4. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamalarının Gelişimi	101
2.3.5. Eğitim Harcamalarının Gelişimi	104
2.3.6. Sağlık Harcamalarının Gelişimi	108

2.4. 1980 SONRASI SÜREÇTE TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BU SÜREÇTE KAMU HARCAMALARI GELİŞİMİ	112
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ TÜRKİYE UYGULAMASI

3.1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE DAİR LİTERATÜR	134
3.1.1. Yabancı Literatür	134
3.1.2. Türkiye'ye Yönelik Literatür	141
3.2. UYGULAMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	144
3.2.1. Uygulamanın Amacı	144
3.2.2. Uygulamanın Yöntemi	145
3.2.2.1. ADF Birim Kök (Durağanlık) Testi	145
3.2.2.2. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	146
3.2.2.3. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi	148
3.3. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ	149
3.3.1. Verilerin Kaynağı ve Düzenlenmesi	149
3.3.2. ADF Birim Kök Testi	150
3.3.3. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	152
3.3.4. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi	154
SONUÇ	156
KAYNAKÇA	159
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey Fuller Testi
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
BİT	Bilgi İletişim Teknolojileri
EKK	En Küçük Kareler
ESA 95	Avrupa Ulusal ve Bölgesel Hesaplar Sistemi
GFS	Goverment Finance Statistics
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HQ	Hannan Quinn Bilgi Kriteri
IMF	Uluslararası Para Fonu
KBH	Konsolide Bütçe Harcamaları
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KMYK	Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
VAR	Vektör Otoregresif Süreç
v.b.	Ve Benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Wagner Kanunu’nun Farklı Versiyonları	s.30
Tablo 2: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Konsolide Bütçe Harcamaları	s.91
Tablo 3: 2011-2014 Döneminde Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Sabit Fiyatlarla Merkezi Yönetim Harcamaları ve GSYH’ye Oranı	s.131
Tablo 4: Wagner Kanunu İle İlgili Önemli Çalışmaların Özeti	s.136
Tablo 5: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendsiz)	s.150
Tablo 6: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendli)	s.151
Tablo 7: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendsiz)	s.152
Tablo 8: Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları	s.153
Tablo 9: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi Sonuçları	s.154

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sabit Fiyatlarla Türkiye'nin Cari Harcamaları'nın Gelişimi	s.80
Şekil 2: Türkiye'nin Cari Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)	s.81
Şekil 3: Sabit Fiyatlarla Türkiye'nin Yatırım Harcamaları'nın Gelişimi	s.83
Şekil 4: Türkiye'nin Yatırım Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)	s.84
Şekil 5: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Transfer Harcamaları'nın Gelişimi	s.87
Şekil 6: Türkiye'nin Transfer Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)	s.88
Şekil 7: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Genel Hizmet Harcamaları'nın Gelişimi	s.93
Şekil 8: Türkiye'nin Genel Hizmet Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)	s.94
Şekil 9: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Adalet ve Yargı Harcamaları'nın Gelişimi	s.96
Şekil 10: Türkiye'nin Adalet ve Yargı Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)	s.97
Şekil 11: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Savunma Harcamaları'nın Gelişimi	s.99
Şekil 12: Türkiye'nin Savunma Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)	s.100
Şekil 13: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Altyapı Harcamaları'nın Gelişimi	s.102
Şekil 14: Türkiye'nin Altyapı Harcamaları'nın GSYH'ye Oranının Gelişimi (%)	s.103
Şekil 15: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Eğitim Harcamaları'nın Gelişimi	s.106
Şekil 16: Türkiye'nin Eğitim Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)	s.107
Şekil 17: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Sağlık Harcamaları'nın Gelişimi	s.110
Şekil 18: Türkiye'nin Sağlık Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)	s.111
Şekil 19: 1980-1989 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi	s.115
Şekil 20: 1980-1989 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)	s.117
Şekil 21: 1990-1999 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi	s.123
Şekil 22: 1990-1999 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)	s.124
Şekil 23: 2000-2010 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi	s.128
Şekil 24: 2000-2010 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)	s.130

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Sabit Fiyatlarla GSYH	ek s.1
Ek 2: Sabit Fiyatlarla Konsolide Bütçe Harcamaları	ek s.2
Ek 3: Sabit Fiyatlarla Cari Harcamalar	ek s.3
Ek 4: Sabit Fiyatlarla Yatırım Harcamaları	ek s.4
Ek 5: Sabit Fiyatlarla Transfer Harcamaları	ek s.5
Ek 6: Sabit Fiyatlarla Genel Hizmet Harcamaları	ek s.6
Ek 7: Sabit Fiyatlarla Adalet ve Yargı Harcamaları	ek s.7
Ek 8: Sabit Fiyatlarla Savunma Harcamaları	ek s.8
Ek 9: Sabit Fiyatlarla Altyapı Harcamaları	ek s.9
Ek 10: Sabit Fiyatlarla Eğitim Harcamaları	ek s.10
Ek 11: Sabit Fiyatlarla Sağlık Harcamaları	ek s.11

GİRİŞ

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi literatürde uzun zaman tartışma konusu olmuştur. Kamu harcamalarının ekonomideki payının ne olması gerektiği hem siyasal hem de ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için büyük önem arz etmekte, ekonomideki kısa süreli dalgalanmaların devlet eliyle düzeltilmesi ise kamu harcamalarının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde artan refahla birlikte kamu harcamalarının da artması söz konusu ilişkinin bu denli ilgi çekici olmasını beraberinde getirmektedir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi teorik açıdan, iki görüşle açıklanmaktadır. Bu görüşler, A. Wagner ve J. M. Keynes'in görüşleridir. Wagner Kanunu'na göre nedensellik ilişkisinin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olup, ekonomik büyüme sayesinde artan refahla birlikte değişen ve gelişen toplumsal ihtiyaçların gerekli kamu harcama kalemlerini arttırmasının toplam kamu harcamalarındaki artışı beraberinde getireceği belirtilmiştir. Ekonomik büyümenin neden olduğu kamu harcamaları artışına dikkat çeken Wagner'in görüşleri kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yapılan teorik çalışmaların başlangıç noktası olarak görülmektedir. Keynes Hipotezi ise kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi beraberinde getireceğini belirtmekte; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar neticesinde, farklı ülkelerde yada aynı ülkelerin farklı dönemlerinde hatta kullanılan yöntem farklılıklarına bağlı olarak aynı ülkelerin aynı dönemlerinde farklı sonuçlara ulaşılması kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesinin uygulanacak ekonomi politikalarının başarısı açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için literatürde en çok kullanılan 5 model seçilmiştir. Bu modeller Peacock-Wiseman, Goffman-Mahar, Gupta-Michas, Mann ve Payne-Ewing modelleridir. Belirtilen amaç doğrultusunda gerçekleştirilen çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisine ilişkin teorik yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada, kamu harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması, kamu harcamalarının artış nedenleri, kamu harcamalarının artışı açıklayan görüşler ve kamu harcamaları ile ilgili teorik yaklaşımlara değinilmiştir. Son olarak ekonomik büyüme kavramı ve ekonomik büyüme teorilerinin incelenmesinin ardından kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisi için 1980-2014 dönemi kamu harcamalarının gelişimi ve kamu harcamalarının büyüklüğü üzerine etkili olan faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada veri kısıtı nedeniyle farklı kamu harcaması türlerinin gelişimi 2010 yılına kadar getirilebilmiştir. Ayrıca söz konusu dönem için ekonomik büyümenin değerlendirmesi yapılmış ve son olarak da Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerle birlikte kamu harcamalarında meydana gelen gelişimler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk olarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatür taraması sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra 1980-2010 döneminde Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner Kanunu'na ilişkin oluşturulan modeller çerçevesinde değerlendirilmiş ve söz konusu dönem için Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi'nin geçerliliği ampirik olarak test edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu modellerde kullanılan değişkenler için durağanlık testi yapılmış ve ardından Toda ve Yamamoto nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü tespit edilmiştir. Son olaraksa dinamik en küçük kareler yöntemi ile değişkenlerin uzun dönem katsayıları tespit edilmiş ve Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi uygulamasının değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN TEORİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kamu harcamaların tanımlanması ve sınıflandırılması yapılmış; kamu artışının nedenlerini açıklayan teoriler ele alınmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini açıklayan teorik yaklaşımlar değerlendirilip, ekonomik büyüme teorileri incelenmiştir.

1.1. KAMU HARCAMALARI

Kamu maliyesinde asıl olan kamu ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Tatmin edilmesi durumunda toplumun tümüne yarar sağlayan ihtiyaçlara kamu ihtiyacı denilir. Kamu ihtiyacı ile ilgili bir başka kavramda kamu hizmetidir. Kamu hizmeti ise kamu ihtiyaçlarını karşılama görevini yüklenen kamu ekonomisi faaliyetlerinin ürününe denir. Birçok farklı görüşe rağmen kamusal ihtiyaçların ana hatları itibariyle üzerinde birleşilen özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür¹:

- 1) Kamu ihtiyaçları toplumsal niteliktedir. Bunlar sosyal gruplar tarafından his ve ifade edilirler ve toplu tüketim yolu ile giderilirler. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin kişisel bir nitelik taşıması ve bireylere özel olarak sağlanan bir hizmetin kamu hizmeti addedilmesi mümkün değildir.
- 2) Kamu hizmetleri toplumsal (sosyal) bir faydayı yansıtır. Fayda subjektif değer yargılarına bağlı ekonomik bir kavramdır. Birey, bir mal ya da hizmetin faydasını, kendi yönünden olmak kaydıyla, sadece kendisi belirleyebilir. Topluma gelince, fertlerin üzerinde esasen tüm olarak birleşemediği bir ihtiyacın faydasının bireyinkinde olduğu gibi saptanması mümkün olamamaktadır. Çünkü toplumu oluşturan bireylerin her birinin aynı hizmetten duyduğu tatmin birbirinden farklıdır. Burada belirtilmesi gereken nokta ise toplumsal faydanın bütünüyle ekonomik bir

¹ Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998, ss. 127-128.

kavram olmamasıdır. Çünkü siyasal süreç yoluyla kamusal ihtiyaçları saptayan devlettir. Devlet bu ihtiyaçları saptarken ekonomik düşünceleri yani, fayda faktörünün yanı sıra politik, sosyal ve ahlaki düşünceleri de göz önünde bulundurur. Kısaca kamu ihtiyaçlarının saptanması, politik bir tercihi yansıtmaktadır. Bu sebeple, ülkelerin politik rejimlerine göre kamu ihtiyaçlarının özellikleri farklılık göstermektedir. Hatta aynı ülke için dahi, zamanla kamu ihtiyacı kavramı değişiklik arz edebilmektedir.

Kamu hizmetlerini toplumsal mal ve hizmetler, yarı toplumsal mal ve hizmetler, özel mal ve hizmetler, erdemli mal ve hizmetler olarak dört başlıkta toplamak mümkündür. Toplumsal mal ve hizmetler eğer devlet tarafından üretilmez ise, başka türlü üretilmeyecek niteliktedirler. Söz konusu mal ve hizmetler fiyatlandırılmayıp, pazarlanamazlar. Küçük kısımlar halinde bölünemeyen ve talebi olmayan bu mal ve hizmetler, toplumu oluşturan bireylerin tamamını ilgilendirmektedir. Bu mal ve hizmetlerin faydalarının belirli bir kişi ya da gruba yönelik olarak düzenlenmesi söz konusu olmadığı gibi aynı anda çok sayıda kişinin tüketebileceği ve finansmanı kamu gelirleriyle yapılan niteliktedirler. Yarı toplumsal mal ve hizmetler ise devlet tarafından üretilmekle birlikte, tam toplumsal nitelikte değildirler. Yarı toplumsal parçalar halinde bölünebilir ve fiyatlandırılabilirler. Topluma faydaları toplumsal mal ve hizmetlerinki gibi, bireye faydaları ise özel mal ve hizmetlerinki gibidir. Özel mal ya da hizmetlerin faydaları ise toplumsal mal ve hizmetlerin aksine toplum bireyleri arasında bölünebilmektedir. Piyasa konusu olan ve bireysel ihtiyaçları karşılamaya yönelik bu malların arzı, piyasa koşullarına ve üretici kararlarına bağlıdır. Erdemli mallar ise gerek toplumsal gerekse bireysel açıdan özellikli, öncelikli ya da üstünlüğü olan, vazgeçilemez nitelikteki mal ve hizmetler olarak ifade edilebilir. Bunlar ya doğrudan devlet tarafından bedelsiz olarak topluma sunulmakta ve finansmanı vergilerle sağlanmakta ya da piyasa fiyatının altında pazarlanmaktadırlar. Erdemli mal ve hizmetler, spesifik kişi ya da grupların sahip oldukları ekonomik durumun iyileştirilmesi amacını gütmekte ve bu kişi yada gruplar için eşit bir dağılım göstermesi söz konusu olmaktadır². Bu

² Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı, Özbaran Ofset Matbaacılık, Ankara, 2011, ss. 41-50.

çalışmada dikkate alınan kamusal mal ve hizmetler devlet tarafından sunulan mal ve hizmetlerdir.

Kamu ihtiyacı ile kamu hizmeti arasındaki farkları şu şekilde belirtmek mümkündür: Kamu ihtiyacı ekonomik bir kavramken kamu hizmeti idare hukukunun kapsamına giren bir kavramdır. Kamu ihtiyacı soyut bir niteliğe sahipken, kamu hizmeti maliyeti hesaplanıp parasal olarak ifade edilebildiği için somut bir niteliğe sahiptir. Kamu ihtiyacı belirli bir siyasi ve ekonomik organ tarafından belirli prosedüre göre saptandıktan sonra kamu hizmeti haline dönüşür. Kamu ihtiyacının kamu hizmetine dönüşmesini takiben, devlet bizzat saptadığı hizmetleri gerçekleştirmek ile karşı karşıyadır ki bu durum devletin varoluş sebebidir³. İnsanlığın ve toplumsal örgütlenme biçiminin gelişimine bağlı olarak karşılanması gereken kamusal ihtiyaçların yapısı ve kapsamı hem değişmiş hem de önemli boyutlara ulaşmıştır. Değişen ve gelişen kamusal ihtiyaçların yerine getirilebilmesi, gerekli mal ve hizmetlerin sağlanabilmesi için gittikçe önemi artan bir biçimde harcama yapılması zorunluluğunda kalınmıştır⁴.

Devletin tam kamusal hizmet üretmesi, yarı kamusal hizmetlerin üretimine müdahale etmesi, kamu ekonomik kuruluşlarının açıklarını finanse etmesi ve geliri yeniden dağıtması durumunda katlanması gereken bir maliyet vardır. Devlet kamu hizmetleri üretirken üretim faktörleri satın alır. Üretim faktörlerinin dışında özel kesim ürünlerini kullanabilir. Bunun dışında özel üreticilere sübvansiyon verebilir. Geliri yeniden dağıtmak için sosyal amaçlı harcamalar yapar. Tüm bunların bir parasal sonucu vardır. İşte bunlara kamu harcaması denir⁵.

Klasik maliyecilere göre kamu harcamaları kamu makamlarının, toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere, belirli kurallara uyarak yaptıkları parasal harcamalar olarak tanımlanırken; modern maliyecilere göre kamu makamlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve/veya ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunmak üzere, belirli usullere uyarak, yaptıkları parasal harcamalar olarak tanımlanmaktadır. Dikkat edileceği üzere modern maliyecilerin kamu harcamaları tanımını klasik

³ Nadaroğlu, ss. 128-130.

⁴ Akdoğan, ss. 61-63.

⁵ Ömer Faruk Batırel, **Kamu Maliyesi ve Yönetimi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 76.

maliyecilerinkinden ayıran unsur, kamu makamları tarafından sosyal ve ekonomik hayata müdahale amacıyla da yapılabilmesidir⁶.

Kamu harcamalarının geçmişten günümüze üzerinde tam bir konsensüs sağlanabilmiş, kendisiyle ilgili bütün hususları kapsayan ve ilgili olmayanları dışarıda bırakan tam bir kamu harcamaları tanımı yoktur. Bunun en önemli sebebi olarak gösterilebilecek nokta ise, devlet kavramı ve fonksiyonlarının dinamik oluşudur. Bununla birlikte dar ve geniş anlamda kamu harcamaları tanımları verilebilir.

Bir bakıma klasik maliye anlayışını yansıtan dar anlamda kamu harcamalarına Maurice Duverger (1978) “hukuki tanım” adını vermektedir⁷. Hukuki tanıma göre, bir harcamanın kamu harcaması niteliğine sahip olması, harcamayı yapanın hukuki kişiliğine bağlıdır. Harcama şayet kamu tüzel kişisi tarafından yapılırsa kamu harcaması olacak, gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılırsa harcamanın maksadı ne olursa olsun, özel harcama olarak addedilecektir. Dikkat edilmesi gereken husus dar anlamda kamu harcamaları tanımında devlet faaliyetleriyle özel faaliyetlerin birbirinden tamamen ayrı olduğu hususudur⁸. Dolayısıyla dar anlamda kamu harcamaları; merkezi idare tarafından gerçekleştirilen hizmetler dolayısıyla yapılan harcamalar olarak tanımlanmaktadır⁹.

Geniş anlamda kamu harcamaları tanımına, kamu harcamalarının ekonomik tanımı da denilmektedir. Bununla birlikte ekonomik tanım tam olarak hukuki tanımdan ayrı değildir. Ancak, devletin hukuki kişiliğini ön planda tutan dar anlamdaki tanıma karşılık, modern anlayışı yansıtan ekonomik tanım; devletin hukuki yapısını göz önünde bulundurmakla birlikte devletin sosyal hayat ile ekonomik faaliyetlerdeki rolünü ve devleti karakterize eden kamu yetkisini göz önünde bulundurmaktadır¹⁰.

Geniş anlamda kamu harcamaları, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin yalnız para ve mal olarak doğrudan doğruya yaptığı harcamaları değil; aynı zamanda

⁶ İsmail Türk, **Kamu Maliyesi**, 8. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2010, s. 28-31.

⁷ Maurice Duverger, **Finance Publiques**, 9. Baskı, Paris, 1978, s. 28.

⁸ Nadaroğlu, ss. 130-132.

⁹ Akdoğan, s. 63.

¹⁰ Nadaroğlu, ss. 133-134.

kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla kullanılan diğer araçları da içine alan harcamalardır. Bu tanım, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin belirli hizmet ve faaliyetlerinin gerçekleşmesi için kullanılan bütün kaynakları, gerçek maliyetlerini yansıtacak şekilde kapsamaktadır. Geniş anlamda kamu harcamalarını oluşturan unsurlar beş başlıkta gruplandırılabilir¹¹.

- a) İktisadi devlet teşekküllerinin harcamaları
- b) Sosyal sigorta ödemeleri
- c) Devlet aktifinde meydana gelen azalmalar
- d) Vergi muaflıkları
- e) Özel şahısların yardımları

1929 Büyük Buhranı'na kadar geçerli olan klasik iktisadi görüş, devletin ekonomiye girişinin engellenmesi ve dengenin korunmasını savunmuş fakat Büyük Buhran, 1. ve 2. Dünya Savaşları ve pek çok ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmenin yaşanması ile birlikte bu anlayış terk edilmiştir. Bununla birlikte devlet fonksiyonlarında değişimler meydana gelmiş ve yeni maliye anlayışıyla birlikte devlet sosyal adalet ve refahı sağlama fonksiyonunu yüklenmiş ve gerekirse bütçede borçlanmaya başvurulmasını uygun görmüştür. Devletin etki alanının genişlemesi ve ürettiği mal ve hizmetlerin miktarlarının artıp niteliklerinin de değişmesiyle birlikte kamu harcamalarında önemli artışlar meydana gelmiş; bu durum kamu harcamalarının sosyal yapı üzerinde önemli etkilere sebep olduğunu ortaya koymuştur¹². Bu noktadan hareketle günümüz modern devlet anlayışında devletin yüklendiği, gelir dağılımını düzeltme, tam istihdamı gerçekleştirme, ekonomik kalkınmayı sağlama gibi görevlerinse kamu harcamalarının artışına neden olduğu söylenebilir.

1.1.1. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarının sınıflandırılması, kamu harcamaları üzerinde yapılacak çalışma ve incelemeler için önem teşkil etmektedir. Kamu harcamalarının

¹¹ Aytaç Eker, **Kamu Maliyesi**, Birleşik Matbaa Ltd. Şti, İzmir, 2009, s. 55.

¹² Akdoğan, ss. 506-507.

sınıflandırılmasıyla, belirlenen hedeflere ulaşmada daha rasyonel politikalar izlenebilir. Ayrıca bütünü oluşturan gruplar daha iyi görülür, bütünün bileşimi hakkında daha açık bilgi sahibi olunur. Açıklık ise kamu maliyesinde her zaman gerçekleştirilmek istenen husustur. Bu sayede keyfilik ve israftan kurtulmak mümkün olabilir. Kamu harcamalarının sınıflandırılması harcama programlarının daha iyi bir şekilde hazırlanmasını, harcama programları ile bütçe, bütçe ile kalkınma planının yıllık programı arasında daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlar. Klasik maliyeciler kamu harcamalarının sadece miktarlarıyla ilgilenirken ve de artan kamu harcama miktarlarının beraberinde kamu yükümlülüğünü getirdiğini öne sürerken; modern maliyeciler kamu harcamalarının içeriğine de miktarı kadar önem vermektedirler ve bu harcamaların beraberinde her zaman kamu yükümlülükleri getirmediği görüşündedirler¹³. Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında, belirlenen amaçlar doğrultusunda farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır.

Kamu harcamalarının bileşimine ilişkin çeşitli ayrımlar yapılabilmektedir. Bunlar kamu harcamalarının ekonomik etkilerine göre ayrıldığı ekonomik sınıflandırma, hizmete yönelik olarak ayrıldığı fonksiyonel sınıflandırma ve harcamaları yapan yönetim birimlerine göre ayrıldığı idari sınıflandırma olmak üzere üç gruba ayrılabilir¹⁴.

1.1.1.1. Ekonomik Sınıflandırma

Kamu harcamasının ürettiği hizmetin türüne değil, harcamanın ekonomik niteliğine bakılarak yapılan sınıflandırmaya ekonomik sınıflandırma denir. Ekonomik açıdan kamu harcamalarının, kamu adına yetkili kişi tarafından yapılıp yapılmadığı, tanımında yer almaz. Önemli olan harcamanın yapıldığı hizmetin niteliğidir. Ekonomik sınıflandırmanın ana amacı devletin yaptığı harcamalar yoluyla devletin faaliyetlerine etkisini ölçmek ve devlet faaliyetleri hakkında bilgiler edinilmesinde kolaylık sağlamak olsa da bu sınıflandırma vasıtasıyla devletin

¹³ Türk, s.51.

¹⁴ Süleyman Ulutürk, **Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü**, 1. Baskı, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara, 1998, s.112.

faaliyetleri hakkında tam bir bilgi edinmek çok da gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sınıflandırma ile devletin milli gelire olan katkısını ve bu katkının azalıp çoğaldığını test edebiliriz¹⁵. Farklı iktisatçılar tarafından çeşitli sınıflandırmalar yapılmakla birlikte iktisadi açıdan kamu harcamaları genellikle reel harcamalar ve transfer harcamaları olarak ikiye ayrılır.

1.1.1.1.1. Reel Harcamalar

Devlet ya üretim faktörlerini satın alarak ya da kiralayarak bir hizmet üretir ya da hizmetin üretilmesi için gerekli malları özel kesimden satın alır. Genellikle de hem faktör, hem de özel kesim ürünlerini satın alır. Bu durumda reel harcamalar ortaya çıkar. Bir başka deyimle reel harcamalar toplam arza katkı yapan kamu mal ve hizmetlerinin bedelidir¹⁶.

Reel harcamalar grubunda yer alan giderlerin temel özelliği bir hizmet, üretim faktörü veya mala yönelik harcamanın yapılmış olmasıdır. Reel harcamaların ekonomik özelliği milli gelire dâhil olmasına bağlı olarak yeni gelir akımlarının doğmasına sebebiyet vermesidir. Diğer taraftan reel harcamalar ile ekonominin kaynakların üzerinde kullanım hakkı elde edildiği için, kamu sektörü tarafından bu kaynakların kullanımı, aynı kaynakların özel sektör tarafından kullanımını engellemektedir¹⁷.

Reel devlet harcamaları cari harcama ve yatırım harcaması olarak ikiye ayrılır. Harcamanın yapılış amacına yönelik bu ayırım özel kesim harcamalarındaki tüketim-yatırım harcaması bölümünün paralelidir¹⁸.

1.1.1.1.1.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalar, ele alınan dönemde gayri safi milli hasılaya (GSMH) katkıda bulunan, o dönemde tüketilen ve faydası bir dönemle sınırlı olan

¹⁵ Yılmaz Büyükerşen ve Diğerleri, **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988, s. 35.

¹⁶ Batırel, s. 76.

¹⁷ Ulutürk, s. 114.

¹⁸ Özhan Uluatam, **Kamu Maliyesi**, 7. Baskı, İmaj Kitapevi, Ankara, 2001, s. 226.

harcamalardır. Bu harcamalar, ekonominin var olan üretim kapasitesini kullanmak için gerekli mal ve hizmetlerin satın alınmasına yönelik olarak yapılan kamusal harcamalardır¹⁹. Cari harcamalar, nitelikleri gereği her yıl tekrarlanma görünümündedirler. Cari harcamaların asli fonksiyonu devlet mekanizmasının işleyişini sağlamalarıdır. İdari harcamaların hepsi cari harcamalar içinde sayılır. Cari harcamalar mal ve hizmet satın almaya yönelik harcamalar olduklarından ekonomide efektif talep düzeyi üzerinde etkide bulunup, toplam arz-toplam talep dengesini yani ekonominin makro dengesini etkilerler²⁰. Ekonomik kalkınma süreci içinde kıt kaynaklarla gerçekleştirilen kamu yatırımlarından yüksek verim sağlamak, nitelik ve nicelik açısından yeterli miktarda cari harcama yapılmasını gerektirmektedir. Bu tür harcamaların yeterli düzeyde gerçekleşmemesi ekonomik kalkınmaya engel teşkil edecek durumların oluşmasına neden olabilmektedir²¹.

Cari harcamalar ile yatırım harcamaları arasında kalan ve çağdaş devletlerin bütçelerinde önemli bir yere sahip olan kalkınma carileri adını alan bir harcama grubu daha vardır. Bu harcama grubu üretime katkısı yadsınamayacak kadar ortada olan, faydaları bir yılı aşan harcamalar olmalarına rağmen nesnel varlıklar halinde olmadıkları için cari harcama olarak nitelendirilen harcama türüdür. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik harcamaları gibi insana yapılan yatırım niteliğindeki harcamalar, kalkınma carilerine örnektir²².

1.1.1.1.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları, devletin sermaye oluşumuna ilişkin yaptığı harcamaları ifade etmektedir. Üretimi arttıran, üretkenliği pozitif yönde etkileyen, kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlayan, üretim faktörlerinin verimliliğini arttıran, genellikle dayanıklı nitelikte ve faydası birden fazla yıla yayılan mallara yapılan kamu harcamalarıdır²³. Bu harcamalar bir yandan milli gelir düzeyini yükseltirken, diğer

¹⁹ Ulutürk, s. 114.

²⁰ Türk, s. 61.

²¹ Ulutürk, ss. 114-115.

²² Uluatam, s. 227.

²³ Akdoğan, ss. 89-90.

tarafından ekonomide istihdam hacmini artırır. Yatırımların milli gelir düzeyini yükseltmeleri yatırımların çarpan prensibini harekete geçirmesiyle olur. Yatırım harcamaları bir ekonomide sadece üretim düzeyini yükseltmez, aynı zamanda üretim potansiyelini de yükseltir. Bu yüzden yatırım harcamalarının faydaları, sürekli ve devamlıdır²⁴.

1.1.1.1.2. Transfer Harcamaları

Kamu transfer harcaması, ilk defa A.C. Pigou tarafından ortaya konulmuş bir kavramdır²⁵. Kamu transfer harcamaları, kurumsal olarak üretim faktörü kullanmayan, ele alınan dönemde GSYH üzerinde doğrudan doğruya bir etki yaratmayan, sadece bazı kaynakların devlet aracılığı ile kişi ve kuruluşlara karşılıksız olarak aktarılmasını sağlayan harcamalardır. Devlet bu harcamalarla bir mal satın almamakta veya bir mal üretmemektedir. Yalnızca vergi yoluyla toplumun bir kesiminden elde ettiği geliri toplumun diğer kesimlerine aktarmaktadır. Bu vesileyle kamu transfer harcamalarının ekonomide toplam talep düzeyini doğrudan değiştirmede, bunu alan grubun tüketim eğilimine bağlı olarak toplam talep üzerinde etkide bulunduğu söylenebilir²⁶. John F. Due (1968), transfer harcamalarının mahiyeti gereği devlete mal hizmet ya da faktör verme zorunluluklarının bulunmaması sebebiyle hediye mahiyeti taşıdığını dile getirmiştir²⁷. Transfer harcamaları içinde, başlıca, devlet borçlarının faizleri, sosyal yardımlar, iktisadi gayeli mali yardımlar, özel yatırımları teşvik etmek için verilen avanslar ve yapılan ikrazlar yer almaktadır²⁸.

Transfer harcamalarının özellikle 1929 Büyük Buhrandan itibaren yaygın bir uygulama alanı bulduğunu ve kamu harcamalarının gittikçe önemi artan bir bölümü

²⁴ Türk, s. 62.

²⁵ Metin Meriç, “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2003, s. 171.

²⁶ Ulutürk Süleyman, s. 116.

²⁷ John F. Due, **Government Finance: Economics Of The Public Sector**, Richard D. Irwin, Inc., Illinois, 4. Baskı, 1968, s. 275.

²⁸ Türk, s. 58.

haline geldiği söylenebilir²⁹. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda sosyal transferler önemli paylara sahiptir. Bu harcamalar özellikle işsizlik yardımı, eğitim yardımı, yaşlılık yardımı gibi sosyal transferler olup, bu harcamalarla toplumsal hayat standardının yükseltilmesi sağlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde transfer harcamaları, özellikle sübvansiyonlar şeklinde kalkınma amaçlı olarak uygulanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin genelinde büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla yoğun bir borçlanma politikasına gidilmektedir. Bu politika gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda borç faizlerini önemli oranlara çıkarmıştır. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelere de transfer harcamalarının oranı yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelere transfer harcamalarının önemli bir kısmını faiz ödemeleri ve sübvansiyonlar oluştururken, gelişmiş ülkelerin genelinde ise transfer harcamaları içinde sosyal transferler önemli bir paya sahiptir³⁰.

1.1.1.2. İdari Sınıflandırma

İdari sınıflandırma, kamu kuruluşlarının harcamalarının idari yapıya uygun olarak gruplandırılmasına dayanır. İdari sınıflandırma devletin harcama yapan organları arasındaki bir sınıflandırma olduğu için bu sınıflandırmaya organik sınıflandırma da denilmektedir. Harcama yerleri ve miktarları konusunda bilgi vermeye yönelik yapılan sınıflandırma şeklidir. Bu sınıflandırma idari yapının düzenlenmesine, koordinasyon ve işbölümünün sağlanmasına büyük katkı sağlar³¹. Devlet bütçesinde ödenekler kamu hizmetlerini yürüten çeşitli kuruluşlar arasında idari sınıflandırmaya göre dağıtılır. Devlet örgütlenmesine, harcama yapacak birimlerin ad ve yapısına göre biçimlendirilen bu tür sınıflamalar her ülkenin devlet bütçesinde görülür. Değişik ülkelerde kamu kesimi örgütlenmeleri farklılık gösterdiği için idari sınıflandırmalar, ülkeler arası karşılaştırmalar için uygun olmaz³².

²⁹ Akdoğan, s. 87.

³⁰ Meriç, ss. 171-172.

³¹ A. Eker, s. 95.

³² Uluatam, ss. 210-211.

İdari sınıflandırma kamu harcamalarını gerçekleştiren birimlerin idari tablolarına göre düzenlendiğinden dolayı, devlet organizasyonun dinamik oluşu ve devlet yapısında meydana gelen değişimler idari sınıflandırmanın değişkenlik göstermesine sebep olur. Bu durumsa yapılan kurumsal sınıflandırmanın zaman içinde işlevselliğini yitirmesine yol açmaktadır. Bu nedenle hizmet esas alan fonksiyonel sınıflandırma idari sınıflandırmanın yerine kullanılmaya başlanmıştır.

1.1.1.3. Fonksiyonel Sınıflandırma

İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin yerel yönetimlerinde 1909-1913 yılları arasında kullanılmaya başlanmıştır. Fonksiyonel sınıflandırmada, harcamalar yoluyla gerçekleştirilmesi amaçlanan hizmetler, bir başka deyişle, devletin klasik ve sosyo-ekonomik nitelikteki hizmetleri göz önünde tutularak, her bir hizmet grubu için yapılan harcamalar dikkate alınarak yapılmaktadır³³.

Fonksiyonel sınıflandırma idari sınıflandırmaya göre daha açık, daha şeffaf, daha işlevsel bir sınıflandırmadır. İdari sınıflandırmada harcamayı yapan kuruluşların nerelere, hangi miktarlarda neler için harcama yaptıkları görülürken; Fonksiyonel sınıflandırmada ise devletin hangi amaçlar için, hangi devletin fonksiyonları için harcamada bulunduğu görülür³⁴.

Fonksiyonel sınıflandırma genel olarak üç ana grup altında toplanabilir. Bunlardan birincisi genel yönetim ve düzen hizmetleridir. Bunlar olmadan bir devlet düzeni ve piyasa ekonomisi kurulamaz. İkinci grup hizmetler ise yurttaşlara topluca veya teker teker refah sağlayan hizmetlerdir. Bu gruptaki hizmetler fertlerin dolaysız olarak gereksinimleri için faydalanabileceği hizmetlerdir. Üçüncü grupta ise üretimi destekleyen ekonomik nitelikteki hizmetler yer almaktadır. Bu grup tüketiciye doğrudan fayda sağlayacak nitelikteki hizmetler olmayıp, firmaların maliyetlerini düşürerek tüketicilerin ihtiyaçlarının daha ucuza karşılamasını sağlar. Diğer taraftan devletin firmaların maliyetlerini düşürmek için yaptığı hizmetleri firmalar fiyatlarına

³³ M. Hakan Özbaran, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 53, 2004, s. 125.

³⁴ Türk, s. 54.

yansıtmasza kendi karlarını arttırmış olurlar. Bu durumsa ekonomide tam rekabetin olmadığı şartlarda gerçekleşir³⁵.

Aynı hizmet, birden fazla kamu kuruluşu aracılığı ile gerçekleştiriliyor ise; her kuruluşun o hizmet için yaptığı harcamalar toplanmakta ve böylece her hizmet için yapılan toplam harcama miktarı belirlenmektedir. Aynı nitelikteki kamu hizmetlerinin, bazen çeşitli kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilir durumda olması, idari ayırımın yapılmasını güçleştirmektedir. Ancak, kamu hizmetlerinin etkin ve başarılı bir şekilde yürütülmesi, kaynakların etkin olarak kullanılması, bazı hizmetler hiç yapılmazken bazılarının da tekrarlanmalar olmasının önlenmesi, gider rakamlarının daha anlamlı olması ve bilimsel çalışmalara daha yardımcı bir nitelik taşıması gibi yönlerden fonksiyonel ayırımın önemi ve faydası büyüktür.

Bir bütün olarak çeşitli kamu hizmetlerinin maliyetlerini görmeye, bu maliyetlerle ilgili olarak karşılaştırmalar yapmaya ve dolayısıyla hizmetlerin daha verimli olmasını sağlamaya fırsat veren bu ayırım, genellikle yarı toplumsal ya da piyasa konusu olabilir nitelikteki hizmetlerin etkinleştirilmesi, maliyet-fayda analizlerinin yapılabilmesi bakımından daha fazla yarar sağlayabilmektedir. Fonksiyonel sınıflandırma kamu harcamalarının devletin ifa ettiği fonksiyonlara göre programlara dönüşmesini sağlayan bir sınıflandırmadır³⁶. Fonksiyonel sınıflandırmaya dayanılarak hazırlanan harcama programlarında hizmet birim maliyeti esas alınmakta ve maliyet muhasebesi ilkelerine göre harcama programı maliyeti tespit edilip, bu maliyete göre bütçeye ödenek ayrılmaktadır³⁷. Genel olarak fonksiyonel sınıflandırma; genel hizmet harcamaları, eğitim, sağlık, ulaştırma, savunma, adalet ve ekonomik yönlü hizmet harcamaları gibi gruplara ayrılmaktadır. Böyle bir ayırım yapılarak kamusal fonların hangi amaçla kullanıldığının takibi ve hizmet maliyetlerinin hesaplanabilmesi daha kolaydır.

³⁵ Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Yapı Kredi Yayıncılık, 2003, s. 219.

³⁶ Akdoğan, ss. 84-85.

³⁷ Türk, s. 56.

1.1.1.3.1. Genel Hizmet Harcamaları

Kuvvetler ayrılığı ilkesi dikkate alınarak, devletin yasama ve yürütme görevlerini yerine getirebilmesi için kurumlar mevcuttur. Bu kurumların görevlerini yerine getirirken yapmış oldukları harcamalar genel hizmet harcamalarını oluşturmaktadır³⁸. Kamu harcamaları ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında genel hizmet harcamalarının üretken harcama tipi olmadığı ve genel hizmet harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payının artışı ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görüşü genel kabul görmektedir.

1.1.1.3.2. Adalet ve Yargı Harcamaları

Bir toplumda üretim ve ticaretin gelişebilmesi için toplum üyelerinin birbirlerinin karşılıklı haklarını tanımaları şart fakat tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda kurallara uymayanları cezalandıran, sözleşmeyi bozanlara üstlendikleri edimlerini yaptıran bir gücün varlığı gereklidir. Yargılama işlevi tam burada karşımıza çıkmakta olup, adaletin sağlanmasında en önemli halkayı oluşturmaktadır³⁹. Demokratik ülkelerde sistemin devamı, halkın huzuru ve mutluluğu için adalet ve yargı kuruluşlarının önemi büyüktür. Ülkelerin adalet ve yargı hizmetlerini yerine getirirken yaptıkları harcamalar adalet ve yargı harcamalarını oluşturmaktadır⁴⁰.

1.1.1.3.3. Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları geçmişten günümüze kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Devletin ekonomiye müdahale etmemesini savunan Klasik iktisatçılara göre savunma harcamaları da adalet, iç güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinden birisi olarak görülmektedir. Savunma hizmetlerinden bir bireyin

³⁸ Murat Eker, **Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2004)**, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, ss. 15-16.

³⁹ Bulutoğlu, ss. 222-232.

⁴⁰ M. Eker, s. 16.

yararlanması diğer bireyin yararlanmasına engel oluşturmadığı için savunma hizmetleri bütün vatandaşların ortak yararıdır, bölünmez kamusal bir hizmettir⁴¹. Ülkede yaşayan herkes istese de istemese de hizmetten yararlanmış olur. Fakat saldırının defedilmesi hizmetinde ülkede bölgeler arası ayırım yapmak mümkün olmaktadır.

Savunma hizmetlerinin etkinliği saldırı olasılığını azaltma derecesi ile ölçülürken; yapılmış saldırının püskürtülmesinde etkinlik, uğranılan kayıpların azlığı ve barışın ödünsüz gerçekleştirilmesi ile ölçülebilmektedir.

Güvenli bir ortam ekonomik kalkınma için ana koşuldur. Sermayenin yatırım yapması için kendini güvende hissetmesi gerekmektedir. Güvenli ortamı sağlayan savunma harcaması miktarı optimum savunma harcamasıdır. Bunun altında kalan miktar ekonomiyi olumsuz etkilerken; Bu seviyenin üstünde yapılan harcamalar da ekonomik ve sosyal açıdan olumsuzluklar yaratır⁴².

Literatürde, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde bir çok etkisi olmasının yanında temel olarak arz ve talep yönlü etkileri üzerinde durulmaktadır. Neo-klasik modelleri kullanan iktisatçılar, modernizasyon, altyapının pozitif dışsallıkları, teknolojik ikincil etkiler gibi savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki arz yönlü etkilerine odaklanırken; Keynesyen iktisatçılar, yatırım, ihracat, eğitim ve sağlığın dışlanması gibi talep yönlü etkilerine odaklanmaktadır. Neo-klasik modeller savunmanın büyüme üzerinde pozitif; Keynesyen'ler ise negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadırlar⁴³. Gerçekleştirilen bazı çalışmalarda ise savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde değişebileceği görülmektedir. Bobin'e göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde sıfır hatta negatif olabilirken, uzun dönemde pozitif olabilmektedir⁴⁴.

⁴¹ Üren Arsan, "Kamu Maliyesi Üzerinde Uluslararası İstatistiksel Bir Araştırma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, No: 365, 1973, s. 30.

⁴² Özbaran, s. 128.

⁴³ Hilal Görkem ve Serkan Işık, "Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006)", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, 2008, s. 406.

⁴⁴ Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2004, s. 192.

Savunma harcamalarının etkilerinin harcamaların bileşimine bağlı olduğu ve yapılan harcama çeşitlerinin de NATO tarafından dört gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlar personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamalardır. Askeri amaçlarla yapılan altyapı hizmetleri sivil amaçla da kullanılabilirdi için gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunabilmektedir. Personel harcamaları diğer kamu personeline yapılan harcamalarından farklılık göstermezken; ekipman harcamaları ve diğer operasyonel harcamaları ekonomi üzerinde olumsuz etki yaratması beklenen harcama çeşitleri olarak gösterilmektedir⁴⁵.

1.1.1.3.4. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamaları

Altyapı harcamaları olarak değerlendirilen harcamalar genel olarak devletin karayolu, demiryolu, havayolu, denizyolu, enerji, sulama, telekomünikasyon, okul, hastane hizmetleri gibi harcamaların toplamı olarak ifade edilir. Bu tür altyapı harcamaları özel sektörün yatırımlarını kolaylaştırmakta, karlılığı arttırmakta ve sermaye birikimine de katkıda bulunmaktadır⁴⁶. Altyapı harcamaları doğrudan ve dolaylı etkilerle, başta ekonomik büyüme ve verimlilik artışları olmak üzere üretim ve tüketim üzerinde pozitif dışsallıklar yaratmaktadır.

Kamu altyapı harcamalarının etkileri ülkelere, bölgelere ve sektörler göre bir takım farklılıklar gösterirken bu süreçte politik faktörler ve kuramsal yapının niteliği de belirleyici olabilmektedir. Karar birimlerinin kamu altyapı harcamalarını gerçekleştirirken ekonomik rasyonelite yerine politik önceliklerle harcama formlarını biçimlendirerek, altyapı harcamalarından sağlanacak toplumsal faydanın azalmasına, maliyetlerin yükselmesine yol açabilirler⁴⁷. Kamu altyapı harcamaları açısından dikkat edilmesi gereken durum ise her ekonominin kaldırabileceği maksimum bir

⁴⁵ Selami Sezgin, “Savunma harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”, **stradigma.com aylık strateji ve analiz e-dergisi**, Sayı: 5, Haziran 2003, <http://www.stradigma.com>, (11.10.2013), s. 1.

⁴⁶ Muhsin Kar ve Sami Taban, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 58, Sayı: 3, 2003, ss. 154-155.

⁴⁷ Murat Demir ve Erşan Sever, “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, 2008, s. 105.

altyapı düzeyi olduğu ve bir ülke maksimum düzeyin üzerindeyken altyapı harcamalarını arttırırrsa ekonomik büyümenin bu artıştan olumsuz etkileneceği, maksimum harcama düzeyinin altındayken kamu alt yapı harcamalarının arttırılması durumunda ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğidir.

1.1.1.3.5. Eğitim Harcamaları

Ekonomik büyümede bilginin yeri ve önemi 1960'lı yıllardan sonra iktisatçılar tarafından daha iyi anlaşılmış ve aktarılmıştır. Ekonomide, bilgi de diğer mallar gibi kıttır ve bilgiyi edinmenin de zaman ve para maliyeti vardır. İnsanların ekonomiye katılabilmeleri için bilgiyi kullanmaları gerekir. Bilgiyi kullanabilmeleri içinde öğrenmeleri gerekmektedir. Eğitim hizmetinden faydalanan insanlar daha üretken olup tüketim fırsatlarını daha iyi kullanmaktadırlar⁴⁸. Eğitim hizmetinden yararlanan bireylerin iş görme yeteneği artar. Eğitilmiş insan sayısının artması ise ülke ekonomisinin verimliliğinin artmasını sağlayacaktır. Bu sebeptendir ki eğitim sadece o hizmetten faydalananı etkilemez aynı zamanda tüm toplum üzerinde etkili olur. Yeni dışsalıklar sağlar. Dolayısıyla eğitim harcamaları ekonomik ve sosyal yaşamın tümünü kapsar⁴⁹.

Eğitimin hem bireysel hem de sosyal boyutunun olması eğitim faaliyetlerinin kamu tarafından yerine getirilmesini gerektirir. Eğitim giderleri hem kamusal hem özel fayda yaratan giderlerdir. Gelişme zerine önemli etkisi olan eğitim giderleri insan sermayesine yatırımdır. Eğitim alanındaki tüketim giderleri de diğer tüketim giderlerinden farklı olarak üretici tüketim olarak nitelendirilirler⁵⁰. Eğitim harcamaları yarı kamusal mal olarak değerlendirilmektedirler. “Yarı” sözcüğü bir esnekliği işaret etmektedir. Malların hem özel hem de kamusal özellik göstermesi, içinde bulunan konjonktürün yapısına göre değişkenlik sergilediğini gösterir. Bu alanda ne kadar piyasa, ne kadar kamusal alan hkimiyetinin sağlanacağı birikim rejiminin dinamiklerince belirlenecek, dolayısıyla da kamusal mal ve hizmet

⁴⁸ Bulutoğlu, s. 249.

⁴⁹ Ulutürk, s. 198.

⁵⁰ Arsan, s. 42.

üretimine yönelik kaynak tahsisinde de en önemli paya sahip merkezi bütçelerin belirlemesi de bu çerçevede şekillenecektir⁵¹.

Bilginin temel güç, eğitilmiş insanın beşeri sermaye olarak görüldüğü günümüz ekonomik yapısını ifade eden bilgi ekonomisinde eğitimin önemi daha da artmıştır. Bilgi ekonomisinin temel prensibi bilginin üretilmesidir. Bilgi üretiminin gerçekleştirilmesi için eğitim alanında önemli yatırımlar yapılması şarttır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim için gerekli olan tüm kaynaklar devlet tarafından sağlanmak zorundadır⁵².

“Fatih Türkmen, eğitimin dokuz net çıktısından söz etmektedir. Bunlar; gelir artışı, daha iyi birey ve halk (kamu) sağlığı, düşük doğurganlık oranı, demokratikleşme, siyasal iktidarın istikrarlı oluşu, yoksulluk ve işsizliğin azaltılması, artan çevre bilinci, suç oranlarında düşme, toplumsal suçlarda ve mülkiyet suçlarında düşme”⁵³ olarak belirtilmektedir. Eğitimin sağladığı tüm bu faydalara rağmen maliyet içermesi, paraya çevrilemeyen dışsal fayda sağlaması, geri ödemede gecikme gibi nedenlerden dolayı eğitim hizmetleri üretimi optimal düzeyin altında kalabilmektedir. Bu sorunlar devletin doğrudan eğitim hizmeti sunması, özel eğitim hizmetlerinin teşviki, yoksul öğrencilerin eğitim giderlerini kısmen veya tamamen karşılama gibi yollarla aşılabilmektedir. Eğitimin kendisinden beklenen faydayı sağlayabilmesi için, kişiye özgüven kazandırması, pratiğe dönüşmeyen modası geçmiş teorilere dayanmaması ve kısıtlı alanlarda çok sayıda uzman yetiştirmeye dönük olması gerekmektedir⁵⁴.

⁵¹ Sezai Temelli, “1990’lardan Günümüze Bütçelerde Eğitim Harcamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 22.

⁵² Rifat Ortaç, “Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, 2003, s. 239.

⁵³ Vural Hoşgörür ve Gamze Gezin, “Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_II/ozetler/v_hosgorur.htm, (12.05.2013), s. 2.

⁵⁴ Osman Demir ve diğerleri, “İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği”, **D. E. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2006, s. 29.

1.1.1.3.6. Sağlık Harcamaları

Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim harcamaları oluştursa da eğitim harcamaları kadar önemli olan bir diğer harcama kalemi de sağlık harcamalarıdır. Sağlık harcamalarının etkileri çok yönlü ve uzun dönemlidir⁵⁵. Bir toplumun sağlık düzeyi ile gelişmişlik arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Ekonomik gelişimini tamamlamış birçok ülkede sağlık harcamalarına büyük paylar ayrılırken, sağlıkta da iyileşmeler sonucu ekonomiye katkılar sağlanmaktadır. Bu durumsa sağlık ile ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir⁵⁶.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi arttırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini sağlamaktadır. Devlet bu görevini sağlık kurumlarından ve sosyal kurumlardan yararlanarak ve onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin etkili, verimli ve adaletli bir şekilde organize edilmesi, finansman sağlanması ve sunulması devletin sorumluluğu altındadır.

Vatandaşların ekonomik ve sosyal hayata sağlıklı bireyler olarak katılımını sağlamak ve yaşam kalitelerini yükseltmeye katkıda bulunmak, sağlık politikasının temel amacıdır. Bu amaca ulaşmak için koruyucu sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkinleştirilmesi, altyapı ve sağlık personeli ihtiyacının karşılanması ve ülke genelindeki dağılımlarının dengelenerek bölgeler ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki farklılıkların azaltılması, sağlık hizmetlerinin eşitlik ve hakkaniyet ilkesiyle, hasta haklarına saygılı, erişilebilir, etkin ve kaliteli bir yapıya kavuşturulması, akılcı ilaç kullanım mekanizmalarının oluşturulması önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü, insanların aile ve topluma dayalı sağlık hizmetlerine daha iyi ulaşabilmesini, “21. Yüzyılda Herkes için Sağlık” anlayışının hedefleri

⁵⁵ Özbaran, s. 130-131.

⁵⁶ Mesut Cemil Gülcan, **Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri Ekonomik Etkileri ve Uygulaması**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, 2008, s. 19.

arasında saymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün "21. Yüzyılda Herkes İçin Sağlık" bildirisinde;

- Sağlıkta eşitlik ve bütünlüğe özen gösterilmesi,
- Sağlığın geliştirilmesinin insan odaklı olması,
- Gelişmelerin bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi ve izlenmesi,
- Sağlığın bütün yaşam boyunca sürdürülmesinin sağlanması gerektiği vurgulanmış ve sağlığın sosyal gelişmenin temel göstergesi olduğu belirtilmiřtir⁵⁷.

Sağlık harcamalarının incelenmesinde en çok başvuru yöntemlerden biri maliyet-fayda analizleridir. Yapılan analizlerde bir taraftan sağlık harcamalarının faydaları ortaya konulmak istenirken, diğer taraftan sağlık sorunlarını ortadan kaldırmak için yapılan harcamalar nedeniyle ortaya çıkan maliyetlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Fakat sağlık maliyetleri sadece tıbbi ürünlerin piyasadan satın alınıp kullanılmasıyla hesaplanamaz. Bu durumun yanında beslenme seviyesi, barınma standardı, genel temizlik gibi birbirinden ayıramayacak iç içe geçmiş birçok unsur vardır. Dolayısıyla maliyetlerin doğru bir biçimde hesaplanabilmesi oldukça güçtür⁵⁸.

Yapılan alışmalar, sağlık sorunları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde kaybedilen işgücü miktarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Sağlıklı bir toplumda işgücü verimliliği artacak, işgücü kaybı engellenecektir. Yaşam süresi ve beklentisi yapılan sağlık harcamaları ile uzayacaktır. Uzun yaşam beklentisi de özel sermaye birikim kararlarını pozitif etkileyerek ekonomik büyümeye olumlu yönde etki edecektir⁵⁹.

1.1.2. Kamu Harcamalarının Artış Nedenleri

Kamu harcamaları genel seyrinin uzun bir zaman dilimi dikkate alındığı takdirde, ülkeden ülkeye değişiklikler gösterse de bütün ülkelerde yükselme eğilimi

⁵⁷ T. C. Maliye Bakanlığı, **2012 Yılı Bütçe Gereçesi**, Ankara, 2011, ss. 213-215.

⁵⁸ George Henry Peters, **Maliyet-Fayda Analizleri ve Kamu Harcaması**, ev. Azmi Güngör, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 198, Ankara, 1979, s. 65.

⁵⁹ Kar ve Taban, ss. 153-154.

gösterdiği görülmektedir. Kamu harcamalarının artışı birden fazla nedene bağlıdır. Analitik bir değerlendirme yapabilmek için de bu artış nedenlerini görünüşte ve gerçek artış nedenleri olarak iki gruba ayırmak mümkündür⁶⁰.

Topluma sunulan mal veya hizmetin, kalitesinde veya miktarında bir artış meydana gelmemesine karşın kamu giderlerinin tutarında ortaya çıkan artışa, görünüşte artış; topluma sunulan mal veya hizmetin, kalitesi ve miktarının artışının yanında kamu giderlerinin tutarında da artış meydana gelmesi durumuna ise gerçek artış denilmektedir. Kamu harcamalarının genel artış seyri içerisinde, görünüşte ve gerçek artış nedenleri birlikte etkili olmaktadır. Sosyo-ekonomik ve mali açıdan güçlü ülkelerde görülen artışın, genel olarak gerçek artış niteliğinde olmasına karşın, sosyo ekonomik ve mali açıdan sıkıntı çeken ülkelerde kamu harcamalarındaki artışlarda ise görünüşte artış nedenleri daha etkili olmaktadır⁶¹.

Günümüz şartlarında ilk bakışta devletin değişen ve gelişen fonksiyonlarından dolayı kamu harcamalarının arttığı gözlemlense de, kriz dönemlerinde kamu harcamalarının sınırlarının ne olması gerektiği ve ekonomiye devlet müdahalesinin gerekliliği hala üzerinde çok fazla tartışılan konulardandır. Bu sebeplerle kamu harcamalarının artışlarının nedenlerini açıklamak büyük önem taşımaktadır.

1.1.2.1. Görünüşte Artış Nedenleri

İhtiyaçlarda ya da topluma götürülen hizmetlerde bir değişiklik bulunmamasına karşın, kamu harcama rakamlarının büyümesi, görünüşte artışı ifade eder. Yani devlet tarafından kullanılan üretim faktörleri miktarı değişmezken, çeşitli nedenlerle kamu harcama rakamları artıyorsa, bu artış görünüşte artıştır. Paranın değerinin düşmesi, bütçeleme tekniğindeki değişiklikler, kamu hizmetlerinin yerine getirilirken aynı usulün terk edilmesi, ülke sınırlarının ve nüfusun değişmesi, kamu harcamalarının görünüşte artışına sebep olan unsurlardır⁶².

⁶⁰ A. Eker, s. 84.

⁶¹ Akdoğan, ss. 67-68.

⁶² Nihat Edizdoğan ve diğerleri, **Kamu Maliyesi**, 2. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s. 63.

1.1.2.1.1. Paranın Değerinin Düşmesi

Paranın değerinin düşmesi kamu harcamalarının görünüşte artışının en önemli nedenlerinden biri olduğu görülmektedir. Ekonomideki enflasyonist baskılar paranın değerinin düşmesi üzerinde etkin bir role sahiptir. Paranın değerinin düşmesi ise aynı kamu hizmetinin daha fazla para karşılığında yapılabileceği anlamına gelmektedir. Genellikle gelişmiş ekonomilere nazaran gelişmekte olan ekonomilerde enflasyonist etkiler daha yüksek olduğu için bu durum gelişmekte olan ekonomilerin paralarının gelişmiş ekonomilere oranla daha yüksek oranda değer kaybına uğramasına ve bu durumun da kamu harcamalarının görünüşte artışıyla sonuçlanmasına neden olmaktadır⁶³. Kişi başına kamu harcamaları fiyat hareketlerinden arındırıldığında söz konusu değerde bir artış meydana gelmiyorsa bu artışların görünüşte artış olarak nitelendirildiği söylenebilir.

1.1.2.1.2. Bütçede Safi Usulden Gayri Safi Usule Geçilmesi

Bütçe hazırlama usullerinde meydana gelecek değişiklik de kamu harcamalarının görünüşte artışının önemli sebeplerinden birisidir. Safi usulde hazırlanan bütçenin denetimi Gayri safi usulde hazırlanan bütçeye kıyasla daha zor olduğu için safi usulden gayri safi usule geçilmiştir. 20. Yüzyılın başlarına kadar devlet bütçesi safi usulde hazırlanmış, bu durumsa giderlerin gelirden düşüldükten sonra gelir hanesine yazılmasından ötürü denetiminin zor ve suiistimalinin kolay bir bütçeleme tekniği olduğunu ortaya koymuştur. Fakat safi usulden gayri safi bütçeleme tekniğine geçilmesiyle birlikte, bütçede gelirler gayri safi olarak yer almakta ve giderler de bütçede ayrı olarak gösterilmektedir. Bu durum bütçenin kabarmasına ve kamu harcamalarında görünüşte artışın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir⁶⁴.

⁶³ A. Eker, s. 85.

⁶⁴ Edizdoğan ve diğerleri, ss. 64-65.

1.1.2.1.3. Kamu Gelir ve Giderlerinde Aynı Usulün Terk Edilmesi

Geçmişte devlet faaliyetlerinin gerçekleşmesine imkân veren işlemler nakit yolla yapılmaktan çok aynı usullerle yapıldığı için, bu işlemler devlet bütçesinde gider ve gelir olarak yer almamaktaydı. Sonrasında ise kamu hizmetlerinin görülmesinde aynı usul terk edilip paralı mübadele ekonomisine devletin de katılması ile, yapılan bütün kamu hizmetleri para ile ifade edilir hale gelmiş ve yapılan hizmetler bütünüyle bütçe rakamlarına yansıtılmıştır. Kamu hizmet ödemelerinin nakdi olarak yapılmasından sonra kamu hizmetlerinde gerçekte artış olmamasına rağmen kamu hizmetlerinin bütçede yer alması kamu harcamalarında görünüşte bir artışın meydana gelmesine sebep olmuştur. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda kamu harcamalarındaki artışlar bu nedene bağlanmaktadır⁶⁵.

1.1.2.1.4. Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Değişmesi

Siyasi sebeplerden dolayı ülke sınırlarındaki genişlemeler, kamu hizmetlerinin kalitesi ve miktarında herhangi bir artış olmamasına rağmen, sunulan hizmetlerden ötürü harcamaların artmasına sebep olmaktadır. Hizmetin götürülmesi ve yönetilmesi gereken alanların büyümesi ile yapılan kamu harcamalarında da toplam olarak artışlar görülmektedir. Buna uygun bir örnek olarak 1939 yılında Hatay'ın Türkiye sınırları içine dâhil olmasını gösterebiliriz. Tabi bu durumda ülke nüfusunda da belli bir oranda artış meydana gelmektedir. Hatay'ın Türkiye'ye dahil olmadan önce Hatay'da kamu hizmetleri için yapılan harcamalar kendi bütçesi tarafından karşılanırken, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dahil olduktan sonraki kamu harcamaları Türkiye Cumhuriyeti bütçesinde yer aldığı için kamu harcamalarında bir artış meydana gelmiştir. Eğer ki kamu harcamalarındaki artış hızıyla nüfustaki artış hızı aynı ise kamu harcamalarındaki artışın görünüşte artış olduğu söylenebilir⁶⁶.

⁶⁵ Fevzi Devrim, **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık Ltd. Şti., İzmir, 1998, s. 123.

⁶⁶ Edizdoğan ve diğerleri, ss. 65-66.

1.1.2.2. Gerçekte Artış Nedenleri

Topluma sunulan hizmetlerin sayısındaki artış ve/veya birim maliyetinin artışı yani niteliğinde meydana gelen değişiklikler, kamu harcamalarının gerçekte artışına sebep olmaktadır⁶⁷. Kamu harcamalarının gerçekte artmasının nedenleri; savaş ve savunma harcamalarındaki artışlar, devlet anlayışında meydana gelen değişiklikler, vatandaşların hayat standartlarının yükseltilmesi, teknolojik gelişmeler, nüfus artışları olarak sıralanabilir.

1.1.2.2.1. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artışlar

Hemen hemen her ülkenin kamu harcamalarının en önemli artış nedenlerinden birini savaş ve savunma harcamaları oluşturmaktadır. Savaş hali, harcamaları birden bire arttırdığı için, olağanüstü dönem olarak kabul edilen savaş dönemlerinde devletler her çareye başvurmakta her tür olanakları zorlamaktadırlar. Özellikle mali araçların gelişmesinde savaş ve savunma harcamalarını karşılayabilme endişesi büyük önem taşımaktadır.

Savaş dönemlerinde savunma harcamalarının kamu harcamalarının artışları %80'ne kadar ulaşmakta, savaş bittikten sonrada eski seviyesine dönmemekte; yok olan milli servetin yerine yenisinin konması, galip devletlere ödenen tazminatlar, şehit ailelerine ve sakat kalanlara yardımlar, savaş dolayısıyla alınan borçların taksit ve faizleri gibi harcamalar ortaya çıkmaktadır.

Savaştan çıkan devletlerin olası yeni savaşlar için yaptığı harcamalar bu harcamalar için sürekliliği beraberinde getirmektedir⁶⁸. Ülkeler çeşitli askeri ittifaklara girerek, savunma harcamalarının yükünü ittifak içindeki ekonomik bakımdan güçlü ülkelerle paylaşmaya çalışmaktadırlar. Fakat genel olarak savaş ve savunma harcamalarının ekonomik refahı azaltıcı etkilerinin olduğu kabul

⁶⁷ Selda Aydın ve Eren Çaşkurlu, **Kamu Maliyesi Maliye Tarihi Maliye Teorisi ve Ekonomisi Bütçe Vergi Usul Hukuku Türk Vergi Sistemi**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2013, s. 183.

⁶⁸ Edizdoğan ve diğerleri, ss. 74-75.

edilmektedir. Çünkü böylece kıt olan kaynaklar ekonomik anlamda verimsiz sayılabilecek alanlara kullanılmaktadır⁶⁹.

1.1.2.2.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişiklikler

1929 Buhranı'ndan önce hâkim olan Klasik iktisadi düşünce devletin faaliyetlerini temel hizmetlerle sınırlandırılmış ve devletin iktisadi hayata girmesinin doğal dengeyi bozacağını ve kaynakların etkin kullanımını önleyeceğini savunmuştur. Fakat Büyük Buhran'la birlikte bu görüşten uzaklaşmış ve devletin ekonomide etkin bir rol aldığı takdirde ekonominin dengeye gelebileceği görüşü savunulmaya başlanmıştır. Yaşanılan bu gelişmeler kamu harcamalarının artmasıyla sonuçlanmıştır.

Eski devlet anlayışında yerine getirilen hizmetler bakımından sınırlı olan kamu harcamaları, sosyal devlet anlayışının gelişimi ile birlikte; sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin yaygınlaşıp yoğunlaşmasına bağlı olarak artmış ve kamu harcamalarının GSMH içindeki payı da sürekli bir şekilde artış göstermiştir. Devlet fonksiyonlarındaki değişimlerin daima artış olarak ortaya çıkmasının asıl sebebi ise devletin harcama yapmadan yeni bir görevi yerine getiremeyeceği gibi aynı görevi daha mükemmel yapma imkânının olamayacağıdır⁷⁰.

1.1.2.2.3. Vatandaşların Hayat Standartlarının Yükseltilmesi

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin en temel görevlerinden biri, vatandaşlarının bütününe medeni ölçüler seviyesinde bir yaşam standardına erişmesini sağlamaktır. Bu bakımdan devlet milli gelir dağılımındaki adaletsizliği kabul edilebilir seviyelere çekmek ve adil bir gelir dağılımını sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülük az gelişmiş ülkelerde daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Devlet bu yükümlülüğünü parasal yardımlar yaparak, temel ihtiyaç

⁶⁹ A. Eker, s. 87.

⁷⁰ Ahmet Alkan Çelik, **Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi: Suudi Arabistan, B. A. Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, 2010, s. 16.

maddelerinden bazılarını piyasa fiyatının altında belli kuruluşlar vasıtasıyla satarak yerine getirebilir. Bunun dışında eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda düşük gelirliilerin bulunduğu bölgelerde kaliteli hizmetin ücretsiz ya da düşük fiyatla sağlanarak gelir dağılımının dolaylı olarak iyileşmesine çalışılabilir. Fakat bu iyileşmenin gelişmekte olan ekonomilerde sınırlı kaldığını vurgulamak gerekir⁷¹. Tüm bunlar kamu harcamalarını arttırıcı etki yaratır.

1.1.2.2.4. Teknolojideki Gelişmeler

Teknolojide ortaya çıkan yenilikler devlet faaliyetlerinin, bunun akabinde de devlet harcamalarının önemli ölçüde artmasına sebep olmaktadır. Teknik alanda meydana gelen yenilikler kısa zamanda topluma mâl olmakta kamuoyundan gelen baskıların devleti gelişmelerin gereğini yerine getirmeye zorlamaktadır. Teknolojik gelişmeler yeni hizmetlerin gerçekleştirilmesi zorunluluğunun yanı sıra, daha önceden görülmekte olan hizmetlerin daha mükemmel bir biçimde yerine getirilmesine, böylece bu hizmetlerin daha yüksek maliyetlerle gerçekleştirilmesine neden olmaktadır⁷².

1.1.2.2.5. Nüfus Artışları

Devletin gördüğü hizmetlerin çeşit ve niteliklerinde etkili bir rol oynadığı gerekçesiyle nüfus artışlarının gerçek kamu artışına yol açan etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Nüfusun çoğalması, konut, eğitim, sağlık vb. hizmetlerin geliştirilmesi için daha fazla harcama yapılması gerekliliğini ortaya koyar. Ayrıca insanların bir arada yaşamasının gereği olarak ortaya çıkan su, temizlik, güvenlik, itfaiye vb. hizmetlerin de yerine getirilmesi harcama seviyesini yukarı çeken sebeplerdendir⁷³.

⁷¹ A. Eker, s. 72.

⁷² Nadaroğlu, ss. 150-151.

⁷³ Edizdoğan ve diğerleri, s. 73.

1.1.3. Kamu Harcamalarının Artışına Yönelik Görüşler

“Kamu harcamalarının sürekli artış kanunu”nu ortaya atan iktisatçı Adolph Wagner’dir. Wagner’in ardından kamu harcamaları üzerine birçok iktisatçı çalışma yapmıştır. Bu bölümde Wagner Kanunu, Wagner Kanunu’nu destekleyen ve Wagner Kanunu’nu eleştiren görüşlerle birlikte kamu harcama politikalarını açıklamaya yönelik diğer görüşler üzerinde durulacaktır.

1.1.3.1. Wagner Kanunu

19. yy’da ekonomiye devlet müdahalesini reddeden, rekabet ve girişim özgürlüğüne dayalı iktisat politikası hâkimdi. Bu iktisat politikası rekabet ve işbölümünü geliştirmiş, ekonomilerde dengesiz servet ve gelir dağılımına sebebiyet vermiştir. 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda meydana gelen birçok değişim ve dönüşümle birlikte milli gelirdeki artıştan ve ekonomideki gelişmeden sadece sermaye sahiplerinin değil, bütün üretim faktörlerinin adil bir şekilde faydalanması amaçlanmaya başlanmıştır. 19. yy’da çeşitli ülke ve toplumlarda meydana gelen bu değişimler, merkezi devletin ve mahalli idarelerin bütçeleri üzerine artış olarak yansımış ve bunun ilk farkına varan Alman ekonomist Adolph Wagner olmuştur⁷⁴.

1883 yılında Alman ekonomist Adolph Wagner “devlet faaliyetlerinde sürekli artış kanunu”nu ileri sürmüştür. Sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı ne olursa olsun; hizmetler merkez ve yerel yönetim arasında nasıl bölünmüş olunursa olunsun; her ülkede kamu harcamalarının kısmi duraklamalar dışında sürekli bir şekilde arttığını dile getirmiştir. Wagner, var olduğunu ileri sürdüğü bu kanunu devletin ekonomik ve sosyal yapı içerisindeki rolünde ortaya çıkan değişmelere bağlamıştır⁷⁵.

Adolph Wagner pek çok Avrupa ülkesi, Japonya ve ABD gibi sanayide ilerlemiş ülkeleri inceleyerek, bu ülkelerde sanayileşme dolayısıyla üretimin ve bunun sonucunda milli gelirin yükselirken kamu harcamalarının da arttığını saptamış

⁷⁴ Türk, ss. 32-33.

⁷⁵ Akdoğan, ss. 70-71.

ve devletin mali ihtiyaçları ile milli geliri arasında pozitif korelasyon olduğu sonucuna varmıştır. Adolph Wagner’e göre, sanayi işletmeleri sayısı arttıkk ekonomideki genişleyen pazarlar ile bu pazarlar içindeki üniteler arasındaki ilişkiler gittikçe karmaşık bir hal alacak; bu ise sosyal düzenlemenin gereğini gittikçe arttıracaktır. Sosyal düzenlemeler zamanla arttıkk, bu düzenlemelere uyulup uyulmadığının denetimi için de devlet gittikçe daha fazla kaynak kullanmak zorunda kalacaktır. Bu denetimin olanaksızlaşması halinde de işletmeleri devlet devralmakta ve kamu kesimi genişlemektedir.

Wagner Kanunu genellikle kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artması olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı zaman içinde yükselmektedir. Bununla beraber dikkat edilmesi gereken bir nokta fiyat etkisidir. Kamu harcamalarındaki mutlak artışlar fiyat etkisinden kaynaklanabilir. Fiyat etkisi giderildiği takdirde de sabit fiyatlarla artışlar meydana geliyorsa, bunda nüfusun da etkisi olabilir. Eğer nüfus etkisi arındırılırsa kişi başına düşen reel kamu harcamalarına ulaşılır ki bu harcamalarda artış hızı kişi başına reel gelirden daha hızlı ise Wagner Kanunu işliyor demektir⁷⁶.

Wagner Kanunu çerçevesinde ekonomik büyüme ve kamu harcamaları ilişkisi özellikle 1960’lı yılların sonlarından itibaren, farklı ülkeler için uygulamalı olarak test edilmiştir. Yapılan bu uygulamalı çalışmalarda farklı biçimlerde modellerin kullanıldığı görülmüştür. Fakat, literatürde en çok kullanılan ve kabul gören beş farklı ampirik metodoloji yönteminden söz etmek mümkündür. Bu yöntemler ise aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir.

⁷⁶ Bulutoğlu, ss. 221-222.

Tablo 1: Wagner Kanunu’nun Farklı Versiyonları

DENKLEMLER	MODELLER	
1. Denklem	$RKH_t = f(RGSMH)$	Peacock-Wiseman (1961)
2. Denklem	$RKH_t = f(RGSMH/N)$	Goffman-Mahar (1968)
3. Denklem	$\frac{RKH_t}{N} = f(RGSMH/N)$	Gupta-Michas (1967)
4. Denklem	$\frac{RKH_t}{RGSMH} = f(RGSMH)$	Mann (1980)
5. Denklem	$\frac{RKH_t}{RGSMH} = f(RGSMH/N)$	Payne-Ewing (1996)

RKH_t: Reel Kamu Harcamalarını, *RGSMH*: Reel Gayri Safi Milli Hasıla’yı, *RKH_t/RGSMH*: Reel Kamu Harcamalarının Reel GSMH’ya oranını, *RGSMH_t/N*: Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Milli Hasıla’yı göstermektedir.

Yukarıdaki modeller, Wagner Kanunu’na uygun olarak kamu harcamalarının bağımlı ve ekonomik büyümenin de bağımsız değişken olacağı şekilde oluşturulmuştur. Söz konusu modeller çerçevesinde uygulamalı araştırmalarda, gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik gelişme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya konulamadığı görülmüştür. Diğer taraftan gelişmiş bazı ülkelerde ise söz konusu değişkenler arasında negatif ilişkiye rastlandığı da görülmüştür⁷⁷. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner dışında da pek çok önemli iktisatçı tarafından araştırılan bir konu olmuş ve bazı iktisatçılar Wagner’i eleştirirken bazıları Wagner’in görüşlerini benimsemiştir. Bu bölümde bu görüşler incelenecektir.

1.1.3.2. Wagner Kanunu’nu Destekleyen Görüşler

Wagner Kanunu’nun ortaya atılmasından itibaren, kamu harcamaları üzerine birçok iktisatçı tarafından çalışmalar yapılmış; özellikle H. C. Adams ile Peacock ve Wiseman ortaya attığı görüş ve çalışmalarla kamu harcamalarının sürekli arttığı görüşüne destek veren iktisatçılar olarak öne çıkmışlardır. Bu bölümde de bu üç iktisatçının görüşleri incelenecektir.

⁷⁷ İbrahim Arısoy, “Wagner Ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, s. 66.

1.1.3.2.1. Henry Carter Adams'ın Görüşü

Henry Carter Adams hemen hemen Adolph Wagner ile aynı çağda yaptığı çalışmalar neticesinde A. Wagner'in tezini doğrulayan bir iktisatçıdır. 1898 yılında yayınladığı eserinde 1830 ile 1890 yılları arasında birçok ülkede kamu harcamalarının % 360 oranında arttığını saptamıştır. Henry Carter Adams kamu harcamalarının sürekli olarak arttığının doğru olduğunu belirtse de, bu artışın sebeplerinin her ülke için aynı olmadığını belirtmiştir⁷⁸. Yaptığı çalışmalarda da tüm hizmet gruplarında aynı oranda artışın görülmediğini hatta emniyet ve genel idare harcamalarında nispi bir azalmanın meydana geldiğini, sosyal ve ekonomik harcamalarda ise büyük artışlar görüldüğünü belirtmiştir⁷⁹. Henry Carter Adams kamu harcamalarının artışının ekonomik ve sosyal sebeplerinin ülkeler arasında farklılık gösterebileceğini dile getirmiştir.

1.1.3.2.2. Peacock-Wiseman Sıçrama Yaklaşımı

İngiliz iktisatçılar Alan Peacock ve Jack Wiseman 1961 yılında yaptıkları 1890'dan 1950 yıllarına kadar olan dönemi kapsayan kamu harcamaları ile ilgili çalışmalarında, devlet tarafından toplanan devlet gelirleri üzerinde durmuşlar, kamu gelirleriyle kamu harcamaları arasında organik bir bağ olduğunu dile getirmişlerdir. Ekonominin gelişimine bağlı olarak sağlanan vergi hasılatı ve bunun sonucu yapılan harcamalar seviyesinde de bir artış ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. Savaş, sel, deprem vb. yaşanan olağanüstü olaylar sırasında kamu harcamalarının uzun süreli seyrinin sürekli olarak etkilendiğini ve kamu harcamalarının yukarı doğru sıçrama yaptığını ve olağanüstü dönemler sonrasında da eski düzeyine inmediğini belirlemişlerdir.

Olağanüstü dönemlerde, devletin yapmak zorunda olduğu harcamaların seviyesinin yükselmesi, toplumun kamusal yüklenimler konusundaki davranış biçiminde de etkili olmaktadır. Olağanüstü dönemlerde mükellefler daha önce

⁷⁸ Nadaroğlu, s. 144.

⁷⁹ A. Eker, s. 63.

dayanılmaz olarak gördükleri vergi yükünü olağan saymaktadır. Olağanüstü durumlar yeni vergi kaynakları yaratılmasına veya var olan kaynakların arttırılmasına sebebiyet vermektedir. Olağanüstü dönem sonrasında ise yeni sorunlarla karşılaşılması veya yeni tehditlerin belirmesi sebebiyle izlenilecek tutum tekrar tartışılacaktır. Dolayısıyla bu durum dayanılabilir vergi yükünün yükselmesine fırsat sağlayıp kamu harcamalarında yukarı doğru bir sıçrama meydana gelmesine ve eski düzeye bir daha geri dönülmemesine neden olmaktadır⁸⁰.

1.1.3.3. Wagner Kanunu Eleştiren Görüşler

Adolph Wagner'ın ortaya attığı kamu harcamalarının sürekli artışı kanunu ilk zamanlarda destek görse de, ilerleyen zamanlarda eleştirilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda Francesco Nitti, Solomon Fabricant ve Richard Abel Musgrave'nin kamu harcamaları ile ilgili görüşleri incelenecek ve kamu harcamalarının sürekli artışı kanunu ile ilgili ortaya koydukları eleştirilerine değinilecektir.

1.1.3.3.1. Francesco Nitti'nin Görüşü

İtalyan maliyeci Francesco Nitti 1920'lerde yayınlanmış istatistiki verilerden faydalanarak kamu harcamalarından meydana gelen artışın reddilemeyecek bir gerçek olduğunu, ancak bu durumun Wagner'ın belirttiği gibi bir kanun olmayıp, genellikle savaş ve savaşla ilgili diğer nedenlerden (savunma, tamir, düzenleme, vb. amaçlı yapılan harcamalar) meydana geldiğini ileri sürmektedir⁸¹.

Francesco Nitti'ye göre her ülkenin bütçesi, o ülkenin kolektif psikolojisini yansıtmaktadır. Belirli ölçütler içerisinde kamu giderlerinin her devletin kolektif faaliyetlerinin en emin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Gelirlerin çeşitli kamu hizmetlerine dağılışı, hizmetlere verilen önem, her ülkenin sosyal durumuna ve eğilimine bağlıdır. Francesco Nitti, tüm büyük devletlerin bütçelerinin belli ortak özellik taşıdığını belirterek; hepsinin kamu gelirlerinin büyük bir kısmını medeniyet

⁸⁰ Akdoğan, ss. 71-72.

⁸¹ Nadaroğlu, s. 144.

ve kültürlerle ilgili amaçlar yerine, toplum varlığının ilk amaçlarını oluşturan güvenlik ve savunma amaçlarına ayırdıklarını dile getirmiştir. Her ne kadar F. Nitti kamu harcamaları artışının asıl sebebinin askeri harcamalar olduğunu savunsa da, askeri harcamalar olmasa dahi kamu harcamalarının yine de artış göstereceği görüşüne iştirak etmektedir⁸².

1.1.3.3.2. Solomon Fabricant'ın Görüşü

Günümüz yazarları, kamu harcamalarının seyrinde görülen artışın sosyal bir artış olarak belirtilmesinin genel itibariyle yetersiz ve zamansız olduğunu dile getirmektedir. Solomon Fabricant'ta genel itibariyle bu görüşe iştirak etmiş ve nedenlerini yaptığı kapsamlı analiz ile birlikte açıklamıştır.

Solomon Fabricant “1900’den bu yana ABD’de Devlet Faaliyetleri Trendi” adlı eserinde geniş istatistiki verilerden yararlanarak, kamu harcamalarının arttığı sonucuna ulaşmış; fakat bu durumun diğer ülkelerde de olup olmadığının ciddiyle araştırılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Solomon Fabricant, Wagner ve H. C. Adams’ın kamu harcamalarındaki artışları incelerken ele aldıkları ülke sayısının az olduğunu, araştırmaların eksik bilgilere dayandığını, bu nedenle de bir kanun düşüncesine ulaşmadan önce durumun detaylı ve daha kapsamlı olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁸³.

1.1.3.3.3. Richard Abel Musgrave’in Görüşü

Richard A. Musgrave’in kamu harcamaları artışı ile ilgili görüşleri; savaş ve askeri harcamalar ile ekonomik gelişim sürecine bağlı değişim üzerine odaklanmıştır. Richard Abel Musgrave’nin çalışması, “Ekonomik Gelişme Sürecinin Kamu Harcamalarını Etkilediği Yaklaşımı”⁸⁴ olarak anılmaktadır.

⁸² Edizdoğan ve diğerleri, s. 56.

⁸³ Nadaroğlu, s. 145.

⁸⁴ Akdoğan, s. 76.

Richard A. Musgrave, John M. Culbertson ile birlikte 1890-1948 yılları arasında ABD’de kamu harcamalarının seyrini incelemiş ve kamu harcamaları artışının sürekli ve düzenli bir seyir izlemediğini, belirsiz aralıklarla meydana gelen artışların asıl sebebinin savaş harcamaları olduğunu belirtmiştir. Savaş harcamalarının kamu harcamalarından ayrılınca kamu harcamalarının artış hızının milli gelirin artış hızıyla paralellik göstereceğini ileri sürmüştür. Bu durumda Richard Abel Musgrave’nin görüşünün, F. Nitti’nin kamu harcamalarının artışının savunma harcamaları kaynaklı olduğu görüşüne paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan Musgrave ABD ekonomisinde 1890 yılına kıyasla 1948 yılındaki kamu ile ilgili tüm harcamalarının altmış misli arttığını, milli gelirin ise yirmi iki misli arttığını dile getirmiştir fakat savaşla ilgili harcamalar ayrılırsa kamu harcamalarının artmayıp istikrarlı bir seyir izlediğini belirtmiştir⁸⁵.

Richard Abel Musgrave, bir ülke ekonomisinin gelişim sürecini tamamlamasına bağlı olarak kamu harcamaları bileşiminin eğitim, sağlık ve diğer sosyal harcamalar lehine değiştiğini, böylece kamu harcamalarının düzeyinin yükseleceğini belirtmektedir⁸⁶. Bu bağlamda Francesco Nitti tüm büyük devletlerin bütçelerinin ortak özellik gösterip, savunma ve güvenlik harcamalarının bütçe içinde en büyük payı alan harcama çeşitleri olduğunu belirttiği hatırlandığında; R. A. Musgrave ile F. Nitti’nin görüşlerinin farklılaştığı nokta olarak burayı göstermek mümkün olacaktır.

1.1.3.4. Diğer Görüşler

W. W. Rostow (1960) kamu giderlerinin artışını ekonomik gelişme ve bu gelişmenin saptanmasında devletin oynadığı rolün önemini açıklamaktadır. W. W. Rostow (1960) ekonomik gelişmeyi aşamalara ayıran yaklaşımını kamu kesimine de uygulamıştır. Buna göre devletlerin kalkış öncesi aşamasında altyapı yatırımları ve eğitim harcamaları yüksektir. Ekonominin teknolojik olgunluğa yöneldiği aşamada kent hizmetleri eğitim ve sağlık harcamaları önem kazanan harcama türleri olarak ön

⁸⁵ Edizdoğan ve diğerleri, ss. 55-56.

⁸⁶ Akdoğan, s. 76.

planda yer alır. Olgunluk aşamasında refah hizmetleri ağırlık kazanırken, son aşama olan kitle tüketimi ekonomisinde gelirlerin sürdürülmesi, adalet ve güvenlik amaçlı harcamalar önem kazanmaktadır⁸⁷. Devlet ülkelerin sosyo ekonomik ve siyasi niteliklerine bağlı olarak değişen büyüklüklerde üretimde bulunmuş ve bulunmaktadır. Makro ekonomik amaçlara yönelik olan bu mal ve hizmet üretimleri, kamu kaynaklarına daha çok başvurulmasına ve bunların amaçlar doğrultusunda ve gittikçe artan büyüklüklerde harcama zorunluluğuna neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

A. Downs, J. M. Buchanan ve G. Tullock gibi teorisyenler “Maksimizasyon Yaklaşımı”’nı ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre hükümetler uyguladıkları maliye politikaları ile sağladıkları siyasal desteği maksimize etme amacı gütmektedirler. Nasıl ki firmaların amacı kar maksimizasyonu ise siyasi partiler de oylarını maksimize etmek, uzun müddet iktidarda kalmak amacıyla programlarını düzenlemekte ve toplumsal hizmetleri en etkin şekilde yerine getirerek toplumsal ihtiyaçları karşılamayı amaçlamaktadırlar. Seçmenlerin baskısı ve siyasal baskı neticesinde de kamu harcamalarındaki artışın planlanandan fazla olduğunu dile getirmektedirler. Bu durumda kamu harcamalarındaki artışın, optimum oyun elde edilmesinin amaçlanmasına bağlı olarak ortaya çıkacağı belirtilebilir.

Kamu tercihi yaklaşımında siyasi iktidarların uyguladığı Keynesyen politikalar neticesinde ortaya çıkan bütçe açıkları, enflasyon, borç yükü ve vergi yükünün adaletsiz artışı, vergi kaçakları, azalan yatırım seviyesi, işsizlik gibi olumsuz ekonomik sonuçlar ekonomik yozlaşmanın artmasından kaynaklanan sorunlar olarak görülmektedir. Kamu kesiminin genişlemesiyle ortaya çıkan gerek ekonomik gerekse politik yozlaşma ile mücadele için kamu tercihi yaklaşımı politik sürecin yeniden yapılanmasını diğer bir deyişle anayasal kurumların yeniden yapılanmasını önermektedir. Böylece politik kurum ve kurallar yeniden oluşturulabilecek, yetkilerin sınırları çizilebilecektir. Bunun için de yapılması

⁸⁷ Bulutoğlu, ss. 223-224.

gereken mali anayasanın oluşturulmasıdır. Böylece siyasi iktidarın keyfi politikalar uygulaması önlenerek, ayrıca gelecek nesillere borç bırakmanın önüne geçilecektir⁸⁸.

Kamu harcamaları ile ilgili diğer bir görüş ise Refah Teorisidir. 20. yüzyılın başlarında Pigou ve Dalton kamu harcamalarının artışı “refah teorisi” ile açıklamışlar ve sosyal refahın kamu harcamaları yoluyla artırılması gereğini ortaya koymuşlardır. Pigou ve Dalton vergilemeden sağlanan marjinal liranın kamu harcamalarına aktararak bu harcamaların yaratacağı marjinal sosyal fayda ile mükellefe olan marjinal maliyetin eşitlenmesi şartıyla sosyal refahın kamu harcamaları yoluyla maksimize edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir⁸⁹.

W. J. Baumol, kamu harcamalarındaki artışı kamu kesimindeki verimsizliğe bağlamıştır. W. J. Baumol ekonominin dinamik ve statik olmak üzere iki sektörden oluştuğunu; dinamik sektörün imalat sanayi, statik sektörün ise hizmetler olduğunu belirtmiştir. İki sektörün ücret yapılarının birbirine yakınken, işgücü verimliliğinin statik sektörde daha düşük olduğunu dile getirmiştir. Kamu sektörü ise eğitim, sağlık, yargı gibi daha çok hizmet sektörüne yer verdiği için ve birçok kamu hizmetinde makineleşmenin özel sektöre kıyasla yavaş olduğundan yani emek yoğun üretim yapıldığından ve birim üretim maliyetleri diğer kesimlere nazaran daha hızlı yükseldiğinden bu durum kamu harcamalarının artış hızına katkı sağlamaktadır⁹⁰.

Poole’e göre kamu harcamalarının artışı özel ekonominin gelişimi içerisinde kamu ekonomisinin de normal gelişiminden ibaret bir durumdur. Poole, kamu harcamalarının özel harcamalardan daha yüksek oranda büyüdüğünü ispat etmedikçe sosyal bir artış kanunundan söz edilemeyeceğini dile getirmiştir⁹¹.

1.1.4. Kamu Harcamaları ve Teorik Yaklaşımlar

Ekonominin işleyişinde devlet sektörünün rolü ve bu sektörün ekonomideki büyüklüğünün ekonomik etkileri farklı ekol ve yaklaşımlar tarafından ele alınmış,

⁸⁸ Aytaç Eker ve diğerleri, **Maliye Politikası Teori, İlkeler ve Yöntemler**, Birleşik Matbaacılık Ltd. Şti., İzmir, 2007, s. 93.

⁸⁹ Edizdoğan ve diğerleri, ss. 62- 63.

⁹⁰ Aydın ve Çaşkurlu, s. 187.

⁹¹ A. Eker, s. 84.

değerlendirilmiştir. Bu bağlamda da kamu sektörünün ekonomideki işlevini görme aracı olan kamu harcamalarının farklı iktisadi ve mali yaklaşımlar tarafından farklı şekilde ve içerikte ele alınıp, değerlendirildiği dikkati çekmektedir.

1929 Büyük Buhranı'na kadar ekonomi literatüründe hâkim görüş olan klasik iktisadi görüşün kamu harcamalarına verdikleri öneme rağmen kamu harcamalarını çok az inceledikleri, hatta bazı klasik iktisatçıların kamu harcamalarını yok saydıkları bile görülmüştür. Klasik iktisatçılar Mahreçler Yasası ve ekonominin daima tam istihdamda olduğu varsayımı gibi temel varsayımları kabul edip analizlerini bu doğrultuda gerçekleştirmiş ve kamu harcamalarının minimum düzeyde gerçekleştirilmesi gerekliliğini savunmuşlar, fiyat mekanizmasının ekonomideki dengeyi sağlayacağını ve ekonomiye müdahale olmadan ekonomideki sorunların en etkin şekilde çözüleceğini belirtmişlerdir.

1929 Büyük Buhranı'nı açıklamada Klasik iktisadi görüş yetersiz kalmıştır. Keynes ise kamu harcamalarının etkin kullanılması ile krizlerin aşılabileceğini ortaya koymuş ve kamu harcamalarının iktisat politikasının aracı olarak kullanılması Keynesyen Devrim ile birlikte başlamıştır. 1929 yılıyla birlikte kamu harcamalarına verilen önem ve kamu harcamalarının ekonomideki rolü hızla artış göstermiştir. 1970'li yıllara değin kesintisiz ve etkin bir biçimde uygulanan Keynesyen politikalar, 1974 Petrol Krizi ile yaşanan stagflasyonist durumu (durgunluk içinde enflasyon) açıklamada yetersiz kalmış ve terk edilmeye başlanmıştır.

Keynesyen görüşün terk edilmesiyle birlikte hâkim olan görüş ise Arz Yönlü iktisadi görüş olmuştur. Arz Yönlü iktisadi görüş ise ekonomik sorunların çözümünde kamu kesiminin ekonomideki payının küçültülmesi, enflasyonla mücadele için sıkı maliye ve para politikalarının izlenmesi gibi görüşleri ön plana çıkarmaktadır. Sonuç olarak kamu harcamaları, Klasik Anlayış ve Modern Anlayış olmak üzere iki ana başlıkta incelenecektir.

1.1.4.1. Klasik Anlayış

Klasik iktisadi görüş Adam Smith'in 1776 yılında yayımlanan Ulusların Zenginliği adlı eserine dayandırılmaktadır. David Ricardo, David Hume ve John Stuart Mill, klasik iktisadi görüşü benimseyen önemli iktisatçılardır. Klasik

iktisatçılar aralarında farklılıklar olmasına rağmen parayı ikinci plana atarak merkantilizmin temel felsefesi olan bulyonizme karşı çıkmışlardır. Klasik okul, liberal iktisadi görüşün sistemleştirilmesini ve serbest girişimciliğin gelişmesini sağlamış ve devletin ekonomiye müdahalesine de şiddetle karşı çıkmıştır⁹². Klasik iktisadi görüşün temel varsayımlarının ortaya konulması, Klasik İktisatçıların kamu harcamaları hakkındaki yargılarının ortaya konulmasında büyük fayda sağlayacaktır.

Klasik iktisatçılar ekonomik sorunların çözümünde talep cephesinden çok arz cephesine önem vermişlerdir. Bu sebeple de klasik okulun arz yanlı bir okul olduğu söylenebilir. Jean Baptiste Say'ın ortaya attığı ve her arzın kendi talebini yaratacağını belirten Mahreçler Yasası Klasiklerin temel varsayımlarındandır. Klasik iktisatçıların diğer önemli varsayımı ise ekonominin daima tam istihdamda olduğudur. Fiyat mekanizmasıyla ekonominin daima dengeye geleceğini savunan klasik iktisatçılar, ekonomiye müdahalenin ekonomik dengeyi bozacağı için en iyi devlet anlayışının ekonomiye en az müdahale eden devlet anlayışı olduğunu belirtmişler ve bu görüşü ısrarla savunmuşlardır. Klasikler devlete kaynakları savurganca tüketen bir dev gözüyle bakmışlar ve kamu giderlerinden kaçmışlardır⁹³.

Klasik iktisadi görüşe göre devletin görevi toplumda düzeni, iç ve dış güvenliği sağlamaktır. Bunun için devlet mümkün olduğunca az vergi almalı ve az harcama yapmalıdır⁹⁴.

Klasik maliyeciler kamu harcamalarının niteliğinden çok niceliğine önem vermişlerdir. Kamu harcamalarını mali hayatın başlangıcı olarak görürler. Klasik maliyecilere göre devlet önce harcama yapar sonra ise bu harcamaların karşılığını bulurlar. Çünkü kamu harcamalarının zorunlu ve emredici nitelikleri vardır. Kamu harcamalarının amacı kamu hizmetlerinin sürekli, düzenli ve mükemmel bir şekilde görülmesini sağlamaktır⁹⁵. Klasik maliyecilerin bir taraftan kamu harcamalarına büyük önem verdiklerini belirtmeleri, diğer taraftansa kamunun ekonomideki payının

⁹² Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 31.

⁹³ Metin Erdem ve diğerleri, **Kamu Maliyesi**, 3. Baskı, Motif Matbaası, İstanbul, 2003, ss. 32-33.

⁹⁴ Osman Pehlivan, **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2003, s. 55.

⁹⁵ Türk, s. 27.

mümkün olduğunca düşük seviyede tutulması gerektiğini savunmaları, görüşlerindeki çelişkiyi ortaya koymaktadır.

“Klasikler, devleti, toplum düzeni için zaruri görmüşler, fakat ekonomik düzen açısından fena olarak nitelendirmişlerdir. Bu nedenle, klasikler, devlet için kötü bir aşçı nitelendirmesinin yanında zaruri bir fena nitelemesinde de bulunmuşlardır”⁹⁶.

1.1.4.2. Modern Anlayış

Kamu giderleri konusunda modern anlayış, bütünüyle klasik anlayıştan farklıdır. Bunun sebebi ise hukuki ve ekonomik anlayışta meydana gelen değişim olarak ortaya konmaktadır⁹⁷. Hukuki anlamdaki değişimler devlet organizasyonunun ve üstlendiği sorumlulukların zaman içinde farklılaşması olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu harcamalarında modern anlayışın, klasik anlayıştan farklılaşmasının esas sebebi ise ekonomik anlayıştır. 1929 Buhranı’nda klasik anlayışın varsayımlarının çökmesi neticesinde kamu harcamaları yeni bir tanıma ihtiyaç duyulmuş; bu durumsa modern anlayışın gelişmesine sebebiyet vermiştir.

Klasik anlayışta devlet, yoğun bir hukuki varlık olarak görülmekte; hatta bu varlık gerçek kişiler gibi fakat onlardan ayrı olarak tüketimde bulunmaktadır. Oysaki devlet, çalışan, harcayan ve tüketen bireylerin oluşturduğu “bireyler bütünü”dür. 20. yüzyılın başlarında da Alman ve Fransız maliyeciler çalışmaları neticesinde devletin millettten ayrı bir varlık olmadığını, onun oluşturduğu organizasyonun bir görüntüsü olduğunu belirtmişlerdir. Geliştirdikleri yeni anlayışa göre de devlet tüzel bir kişi olup; hukuki bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Bu tanımlamalara göre devlet ne harcama yapar ne de tüketim harcaması yolu ile hasılda bir azalmaya neden olur. Devletin yaptığı, vergi adı altında aldıklarını harcama vasıtasıyla dağıtmaktan ibarettir⁹⁸.

⁹⁶ Pehlivan, s. 79.

⁹⁷ Nadaroğlu, s. 137.

⁹⁸ Nadaroğlu, ss. 137-138.

Kamu harcamalarında modern anlayışı iki başlıkta sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan biri Keynesyen görüşken, bir diğeri Arz Yanlı iktisadi görüş olarak ele alınabilir.

1.1.4.2.1. Keynesyen Görüş

Keynesyen görüş, klasik görüşün tersine, devletin ekonominin dengesinin sağlanmasında etkin bir rol üstlenerek, ekonomiye kamu harcamaları vasıtasıyla müdahalede bulunmasını savunmaktadır. Keynes kamu harcamalarını korkulu bir rüya olmaktan çıkarıp, bilimsel temeller üzerine oturtmuş ve maliye yazınında kamu harcamalarına layık olduğu yeri kazandırmıştır. Hatta kamu harcamalarının 1930’lardan itibaren bazı ekonomik hastalıkların etkin ilacı olduğu dahi söylenebilir⁹⁹.

1929 Büyük Buhran’a değin ekonomi literatüründe hâkim görüş olan klasik iktisadi görüş, devletin ekonomiye her türlü müdahalesine karşı çıkmaktaydı. Bu duruma gerekçe olarak Klasikler ekonomide daima tam istihdam denge halinin mevcut olduğunu göstermekteydiler. Fakat 1929 Buhranı, ekonominin daima tam istihdam denge halinin mevcut olmadığını göstermiştir. Keynes, ekonominin eksik istihdamda dahi denge halinde olabileceğini ortaya koymuştur¹⁰⁰. Keynes ekonominin eksik istihdamda olmasının asıl sebebini toplam talep yetersizliğine bağlamış ve var olan toplam talep yetersizliğini giderebilmek için de kamu harcamalarının kullanılmasının çıkar yol olacağını ileri sürmüştür. Devletin uygulayacağı para, maliye ve dış ticaret politikaları yanında, bizzat bir özel teşebbüs firması gibi piyasaya girip mal ve hizmet üreterek, milli gelirin ve dolayısıyla da sosyal refahın daha üst düzeylere ulaşacağı görüşünü savunmuştur. Keynes’in bu görüşleri 1950’li ve 1960’lı yıllarda uygulamaya konulmuş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde de hızlı milli gelir ve istihdam artışı

⁹⁹ Erdem ve diğerleri, s. 33.

¹⁰⁰ Pehlivan, ss. 55-56.

gözlenmiş ve bu sonuçlar Keynes'in önerdiği politikaların başarısı olarak değerlendirilmiştir¹⁰¹.

Devletin eksik istihdamdan kurtulup tam istihdama ulaşması için toplam talebi etkileyen kamu harcamalarını (G) arttırması gerekmektedir. Bu noktada ise karşımıza kamu harcamalarının çeşitleri çıkmaktadır. Kamu harcamaları toplamı (G), devletin tüketim harcamaları toplamı (G_c), devlet yatırımları (G_I) ve devlet transfer ödemeleri ($G_{T\bar{o}}$) olarak ifade edecek olursak, kamu harcamaları toplamı aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilebilir:

$$G = G_c + G_I + G_{T\bar{o}}$$

Devlet toplam talebi oluşturan diğer faktörler, özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), ihracat (X) ve ithalat (M), üzerinde etkide bulunarak da talebi canlı tutabilir. Örnek verilecek olursa vergi düşüşü de aynı etkiyi yaratabilir. Eksik istihdamda giderlerin nereden karşılandığının pek de önemi yoktur. Toplam talep,

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

veya

$$Y = C + I + (G_c + G_I + G_{T\bar{o}}) + (X - M)$$

şeklinde formüle edilebilir.

Kamu harcamaları konusundaki farklı yaklaşımın, hukuki ve iktisadi düşüncede meydana gelen değişimden kaynaklandığı görülmektedir. Bugünün devlet anlayışında ekonomiye müdahale edilmediği bir düzen olanaksız olarak nitelendirilmektedir¹⁰².

Bir diğer önemli husus ise toplam talep yetersizliğini doğuran sebeplerin gelişmiş ve az gelişmiş ekonomilerde farklılık göstermesidir. Keynesyen görüşe göre gelişmiş ekonomilerde bu durumun sebebi tasarruf fazlalığıdır ve bu fazlalığı telâfi

¹⁰¹ Tevfik Pekin, **Makro Ekonomi Para Milli Gelir İstihdam**, 5. Baskı, İzmir, 2000, s. 220.

¹⁰² Erdem ve diğerleri, ss. 33-34.

edecek harcamalara (compensatory spending) ihtiyaç vardır. Az gelişmiş ekonomilerde ise toplam talep yetersizliğinin sebebi tasarrufun az oluşu ve ihtiyarî tasarrufun genellikle prodüktif olmayan alanlara yatırılmasıdır. Diğer taraftan az gelişmiş ekonomilerde milli gelir ve kişi başına düşen gelirin az oluşu bu durumun asıl sebebi olarak gösterilebilir. Bu duruma bir de gelir dağılımındaki adaletsizlik eklenirse devletin ekonomideki rolünün zaruri olarak artacağı ortaya çıkmaktadır. Devletin sosyal sabit sermaye oluşturmak için yapacağı harcamalar, gerekirse açık finansmanla karşılanacaktır¹⁰³.

Keynesyen görüşün kamu harcamalarına yüklediği yeni misyonla, maliye teorisinde yeni bazı kavramların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kavramların başlıcaları açığa dayalı harcama (defecit spending), durgunluk içindeki ekonomiyi canlandırmak için yapılan harcama politikası (pump priming policy) ve telâfi edici kamu harcamaları (compensatory spending)dir. Bunların hepsi, harcamanın sonuçta gelir yaratıcı (income generator) etkiye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu nedenle, modern maliye teorisinde bu kavramlar aracılığıyla anlatılmak istenen görüşün özü, özellikle kriz dönemlerinde, içinde bulunulan şartlar doğrultusunda harcamaların bilerek arttırılmasıdır¹⁰⁴.

1.1.4.2.2. Arz Yanlı Görüş

1970’li yıllara değin son derece popüler olan ve ekonomide yaşanan sorunlara çözüm üretebilen Keynesyen politikalar, 1970 sonrası dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik sorunlara cevap verememeye başlamış ve bu politika önerileri terk edilmeye başlanmıştır. Keynesyen teori hareket noktası olarak talebi almış ve toplam talebi arttırmayı amaç edinmiştir. Bu sebeple de ekonominin işleyişinde kamuya daha etkin bir rol verilmiş (bunun sonucu olarak kamu harcamaları hızlı bir artış göstermiştir.) ve özel sektör sıkı bir denetim altına alınmıştır. Fakat 1970’lere damga vuran iki önemli olay vardır. Bunlardan birincisi 1974’de yaşanan petrol krizi, ikincisi ise ABD ve Avrupa’da şiddeti giderek artan enflasyonla birlikte gelen

¹⁰³ Nadaroğlu, s. 139.

¹⁰⁴ Nadaroğlu, s. 140.

durgunluk ve işsizliktir. Bu duruma enflasyon (inflation) ve durgunluk (stagnation) kelimeleri birleştirilerek durgunluk içinde enflasyon stagflasyon (stagflation) denmiştir. Bu ekonomik problemler karşısında Keynesyen teorinin çözüm önerileri artık etkinliğini yitirmiştir. Hatta tersine, talebe dayalı para ve maliye politikalarının enflasyonu düşürmekten daha çok artırdığı görülmüştür. Bu durum karşısında ise ABD’de, yeni bir görüş ortaya atılmış; bu görüş ekonomi politikalarında Keynes’ten farklı olarak hareket noktasını arz olarak belirlemiş ve ekonomide canlılığın sağlanabilmesi için üretimin teşvik edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Arthur Laffer’in öncülüğünü yaptığı ve P. C. Robert, N. Ture, M. Evans, A. Reynolds gibi iktisatçıların benimseyerek taraftarı olduğu bu yeni politika, literatürde “arz yönlü iktisat” olarak adlandırılmıştır¹⁰⁵.

Arz yönlü iktisat teorisini savunan iktisatçıların, iktisatta devrim yapma gibi bir iddiaları olmamış; bu teori büyük buhrana değin bilinen fakat Keynesyen görüşler sebebiyle kısmen unutilan ya da önemsenmeyen üretime yönelik ilkeleri yeniden gündeme getirmiş, arza ilişkin sorunların yeniden incelenmesine olanak sağlamıştır. Arz yönlü iktisat yaklaşımı ABD’de büyük ilgi çekmiş ve Başkan Reagan’ın politikalarının temelini oluşturmuş ve bu sebeple de arz yanlı iktisat “Reagan Economics” diye de anılmıştır.

Arz yanlı iktisatçılara göre, ekonomide işsizliği azaltmak, milli geliri arttırarak refah düzeyini yükseltmek için daha fazla üretmek, başka bir deyişle arzı arttırmak gerekir. Bu durumda yapılacak şey üretimi teşvik edecek politikalara önem vermektir. Arz yanlı iktisatçılara göre üretimi teşvik eden en etkin araç ise vergi indirimleridir. Stagflasyonist durumlarda ani olarak yapılan vergi indirimlerin ekonomide bir durgunluk yaratmadan fiyat artışlarını durdurulabilir. Diğer taraftan, vergi oranındaki yüksekliğin neden olduğu olumsuz koşullar giderileceği için ekonomideki yatırım oranları artacak ve sonuçta işsizlik azalırken üretim ve arzda artış meydana gelecektir. Arz yanlı iktisatçıların, vergi indirimi dışında önerdikleri ekonomi politikası önlemlerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Devlet ekonomiye daha az müdahale etmeli ve alacağı önlemlerle serbest piyasa mekanizmasının işlemesine katkıda bulunmalıdır.

¹⁰⁵ Nadaroğlu, s. 140.

- Para arzı bütçe açıklarını kapatmak için arttırılmamalı, ekonomideki büyümeye göre para arzında artış yapılmalıdır.
- Toplam talebi etkilemenin maliye politikalarıyla mümkün olmayacağını belirtmişler; bunun için vergi indirimlerinin daha başarılı olacağını ileri sürmüşlerdir.
- Kamu harcamalarının, istihdam ve gelirle ilgili amaçlara ulaşmak için güvenilir bir politika aracı olmadığını dile getirmişlerdir.
- Vergi indirimleri yoluyla tasarruf ve sermaye birikiminin arttırılmasının sermaye-emek oranını yükselterek, emek verimliliğini ve reel ücretleri arttıracığını belirtmişlerdir.
- Enflasyonun engellenmesinin, istihdam, tasarruf ve sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyen etkenlerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabileceğini söylemişlerdir¹⁰⁶.

Arz yönlü iktisadi politikaların 1980 sonrasında ABD’de Reagan tarafından uygulanması neticesinde, büyüme hızı, tasarruf ve yatırımlar, toplam vergi hasılatı, enflasyon ve işsizlik konularında olumlu bazı gelişmeler elde edilmiştir. Fakat, uygulanan bu politikalar önemli bütçe açıkları verilmesine sebep olmuş ve bu sebeple de büyük eleştiriler almıştır. M. Evans ise arz yönlü iktisadi politikaların başarısızlığını kabul etmemekte ve bu sonucun elde edilmesinin sebebini yanlış uygulamalara bağlamaktadır.

Arz yanlı iktisadi politikaların uygulanması bir siyasi tercihi yansıtır. Prof. Dr. Halil Nardaroğlu (1998) arz yönlü iktisadi politikalar uygulandığı takdirde kamu harcamalarının azalması sonucunu doğuracağını söylemiş; ancak bu durumun klâsik maliye dönemine dönülmesine sebep olmayacağını da belirtmiştir. Çünkü Nardaroğlu’na göre kamu kesiminin küçültülmesi çok önemli bir siyasal tercihi gerektirmektedir. Kamu kesiminin küçültülmesinin ancak piyasaya dönük faaliyetleri için söz konusu olabileceğini, günümüz sosyal devletin vazgeçilmez görevleri arasında yer alan yeni kamusal hizmetleri azaltmak ya da piyasa fiyatı yöntemiyle sunmanın oldukça güç olduğunu belirtmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Pekin, 228-233.

¹⁰⁷ Nardaroğlu, ss. 140-141.

1.2. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

1.2.1 Ekonomik Büyüme Kavramı

Yüksek oranlı ekonomik büyüme ile sağlanan refah artışları ve sürdürülebilir ekonomik gelişmeler sebebiyle hem gelişmiş ekonomiler hem de gelişmekte olan ekonomiler için ekonomik büyüme kavramının önemi bir kez daha anlaşılmış, iktisat literatüründe ekonomik büyüme konularına olan ilgide hem teorik hem de uygulamalı olarak 1980 sonrası süreçte büyük bir artış görülmüştür. Geçmişten günümüze değin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin en önemli hedeflerinin başında hızlı ekonomik büyüme gelmektedir. Bu bağlamda yoksulluk kısır döngüsünü kırmak, işsizliği azaltmak, gelir dağılımını iyileştirmek, ölçek ekonomileri elde etmek, fiziki ve beşeri sermaye stoklarını artırmak ve teknolojik yeniliklere ulaşmak için ülke niteliklerine uygun iktisadi politikaların belirlenmesi gerekmektedir¹⁰⁸.

Ekonomik büyüme kavramı reel GSYH'deki artış olarak ifade edilmektedir. Bu artış ise ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi ve daha etkin kullanılması ile ortaya çıkartılabileceği için ekonomik büyüme kavramının bir uzun dönem problemi olarak değerlendirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu nedenledir ki ekonomik büyüme daha çok arz cephesinde belirlenmektedir. Diğer bir deyişle üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan sebepler, ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır¹⁰⁹. Ekonomik büyümenin belirleyicisi olan dört temel değişken sıralanacak olursa:

- İşgücünün kalitesi ve miktarı
- Doğal kaynakların kalitesi ve miktarı
- Reel sermayenin kalitesi ve miktarı

¹⁰⁸ Ömer Yılmaz ve Merter Akıncı, **İktisadi Büyüme ve Makro Ekonomik Belirleyicileri**, 1. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2012, s. 1.

¹⁰⁹ Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, No: 1-4, 1998, s. 1.

- Toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarıdır.

Ekonomik büyüme kavramına olan ilginin sebebi olarak, refah konusuna olan ilgi gösterilebilir. Refah konusu sübjektif bir kavram olduğu için genel kabul görmüş bir ölçü birimi mevcut değildir. Fakat maddi refahın mal ve hizmetlerin miktarıyla çok yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bu sebeptendir ki toplumun maddi refah seviyesinin yükseltilmesi, ekonomik değeri olan mal ve hizmetlerin üretimindeki artışın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bir ülkedeki toplam mal ve hizmet miktarının artmış olması da bireyin yaşam standardının yükselmiş olduğu anlamına gelmemektedir. Mümkün olsa kişi başına reel tüketim harcamaları maddi refah için en uygun ölçü birimi olduğu bilinmektedir; fakat bu ölçü biriminin içinde nelerin yer alması konusundaki belirsizlik, bu ölçü biriminin kullanışlılığını ortadan kaldırmakta ve ekonomik büyümenin en güvenilir standardı olarak kişi başına düşen reel milli hasılanın ölçü birimi olarak alınacağını ortaya koymaktadır¹¹⁰.

Ekonomideki nicel değişimi gösteren ekonomik büyüme kavramı, çoğu zaman ilintili olduğu ekonomik kalkınma kavramı ile aynı anlamda kullanılsa da bu iki kavram arasında belirgin farklılıklar vardır. Ekonomik kalkınma kavramı ekonomideki niceliksel değişimin yanında niteliksel değişimi de ifade etmektedir. Bu bağlamda ekonomik büyümeyle birlikte bir ülkenin sosyal kültürel ve politik alanlarında yapısal değişimle bir bütün olarak refah seviyesi artıyorsa ekonomik kalkınmadan söz edebilmek mümkün olmaktadır¹¹¹. Tüm bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, gelişmekte olan ekonomilerin kalkınmaları, gelişmiş ekonomilerin de hedefledikleri maddi refah artışlarını sağlayabilmeleri için ekonomik büyüme süreci büyük önem taşımaktadır.

Büyüme teorileri, ekonomik büyümede stratejik önemi olduğu anlaşılan değişkenleri tespit edip, fonksiyonel olarak bu değişkenlerin birbiriyle ve diğer değişkenlerle olan ilişkilerini ortaya koymaktadır. Ekonomik büyüme sürecine dair geliştirilen büyüme teorileri bazı ülkeler daha zenginken, diğerlerinin neden daha

¹¹⁰ Wallace C. Peterson, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 763. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No. 98. Ders Kitapları Serisi No: 28. , Erzurum, 1994, ss. 481-489.

¹¹¹ Merve Eker Celepcioğlu, **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2011, s. 46.

fakir olduğunun nedenleri açıklayabilmek için ortaya atılmışlardır. Yapılan çalışmalarla ortaya konulan her teori, bir öncekinin eksiklerini kapatmış ve onlara tamamlayıcılık sağlayarak literatürdeki yerini almıştır¹¹². Büyüme teorilerini kronolojik olarak merkantalist büyüme teorisi, fizyokratik büyüme teorisi, klasik büyüme teorileri, keynesyen büyüme teorileri, neo-klasik büyüme teorileri ve içsel büyüme teorileri olarak sıralamak mümkündür.

1.2.1.1. Klasik Büyüme Teorileri

A. Smith, David Ricardo, Robert Malthus, James Mill, J. S. Mill, Mc Colloch, Senior gibi klasik iktisatçıların görüşleri klasik büyüme modeli'nin gelişiminde büyük öneme sahiptir. Bu iktisatçıların görüşlerindeki farklılıkların ihmal edilebileceği için, hepsinin görüşleri Klasik model adı altında toplanabileceği belirtilmektedir. Klasik büyüme modelin gelişmesinde en büyük pay David Ricardo'nundur. Bu sebeple modeli David Ricardo'nun büyüme modeli olarak ifade etmek mümkündür¹¹³.

Klasik büyüme modelinin temel unsurlarını, Kâr- yatırım, yatırım- üretim, üretim- nüfus artışı, nüfus artışı- ücret esnekliği ilişkileri ile azalan verimler kanunu ve teknolojik gelişmeler oluşturmaktadır¹¹⁴. Ricardo'nun modeli sermaye birikimi ve bölüşümün karşılıklı etkileşimi üzerine kurulu olup; kârlar, sermaye biriminin kaynağını oluşturmakta ve sermaye birikimi ise bölüşüm yoluyla kârları belirlemektedir¹¹⁵. Modelde yatırımlar büyümenin motoru olarak gösterilmekte ve yatırımların artması ise kâr haddine bağlı olmaktadır. Kâr haddi; emeğin üretkenliğine, sermaye birikimine, teknoloji seviyesine ve de istihdam edilen kişi sayısına bağlıken, emeğin üretkenliği ise sermaye birikimine, teknoloji seviyesine, en önemlisi de nüfus miktarına bağlıdır.

¹¹² Yılmaz ve Akıncı, s. 21.

¹¹³ Mükerrerem Hiç, **Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 1222, İktisat Fakültesi No. 202, İstanbul, 1967, s. 1.

¹¹⁴ Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., 1986, İstanbul, s. 307.

¹¹⁵ Yılmaz ve Akıncı, s. 50.

Klasik teoride nüfus artışının, ücret hadlerinin düşmesine ve en az geçim seviyesinde belirlenmesine sebep olunacağı belirtilmiştir. Klasikler en az geçim ücret düzeyine doğal ücret adını vermişlerdir. Piyasada sermaye birikimine bağlı olarak ortaya çıkan piyasa ücreti, doğal ücretten büyükse nüfus artışı hızlanacak ve piyasa ücretinin doğal ücret seviyesine düşmesine sebep olacaktır. Özet olarak Klasik teoride nüfus artışının gelirin bir fonksiyonu olduğu söylenebilir¹¹⁶. Ricardo'nun modelinde hem emeğin hem de sermayenin azalan verimlere tabi olduğu; bu durumunsa kâr oranlarının azalmasını durduracak bir mekanizmanın bulunmaması sebebiyle, ekonominin belli bir noktada durgunluğa gireceğini söylemiştir. Teknolojik gelişmenin ise bu durgunluğu geciktireceğini fakat engelleyemeyeceği belirtmiştir. Ekonominin durgunluğa ulaştığı noktada hem sermaye birikimi hem de nüfus artışı sona erecektir¹¹⁷.

Klasik büyüme modelleri gelişmiş ülkelerin gelişme seyrini izah edemedikleri gibi bugünkü az gelişmiş ülkelerin gelecekte izleyecekleri gelişmelere dair büyük bir yardımda da bulunmamaktadırlar. Klasik büyüme modelleri gerçekliğe uyduğu için değil, ilk sistemli büyüme modelleri oldukları için büyük önem arz etmektedirler¹¹⁸.

1.2.1.2. Keynesyen Büyüme Teorisi

Uzun dönem Keynesgil temel makro ekonomik modeli geliştirmeye yönelik çalışmalar Roy Harrod ve Evesy Domar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kullandıkları bazı enstrümanlarda farklılıklar olsa da, aralarındaki farklılıklar genel itibariyle göz ardı edilebileceği için çoğu iktisatçı tarafından yaptıkları çalışmalar Harrod-Domar modeli olarak ele alınmaktadır.

Harrod-Domar modelinin temel prensibi net yatırımın ikili etkisi üzerine kuruludur¹¹⁹. Bu ikili etkiyi:

- a) Yatırımların gelir arttırıcı etkisi
- b) Yatırımların kapasite arttırıcı etkisi

¹¹⁶ Savaş, ss. 307-308.

¹¹⁷ Savaş, s. 309.

¹¹⁸ Hiç, s. 1.

¹¹⁹ İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri**, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008, s. 89.

şeklinde sıralamak mümkündür. Klasik teoride, işgücü piyasasında tam istihdamın olduğu varsayımı ve Mahreçler Kanunu sebebiyle toplam talep veri kabul edilip, yatırımların sadece kapasite arttırıcı etkisi üzerinde durulmuştur. Keynesyen teori ise kısa dönemi inceleyen bir teori olduğu için, ekonominin üretim kapasitesini sabit varsaymış ve yatırımların çarpan katsayısı vasıtasıyla sadece gelir arttırıcı üzerinde durulmuştur. Harrod ve Domar teorisinin gerçeğe yaklaşması için yatırımın ikili etkisinin dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymuşlardır¹²⁰.

“Eğer herhangi bir dönem için her hangi bir ekonomide net yatırımların net tasarruflara eşitliği, gelir ve çıktı düzeyinde eşitlik söz konusu ise planlanan yatırımlar ile planlanan tasarruflar birbirine eşit olmalıdır”. Bu tanım Keynesyen denge durumunu ifade etmektedir. Keynesyen büyüme modelinde olmayan husus ise net yatırımın ayrıca kapasite arttırıcı etkisinin olacağıdır. Net yatırım t dönemine ait üretken kapasiteyi arttırırken, t+1 dönemine ait potansiyel çıktıyı arttıracaktır. Genişleyen kapasitenin kullanılabilmesi için t+1 dönemindeki toplam talebin, t dönemindeki toplam talebi aşması gerekmektedir. Bu durumda bir dönemden diğerine yatırım yapılırsa, net yatırım sonucu oluşan üretken kapasite tam olarak kullanılacak şekilde toplam talep dönemden döneme artacaktır¹²¹.

Harrod’un modelinde üç davranışsal varsayım vardır:

- a) Tasarruf ile ilgili varsayım
- b) Hızlandıran prensibi
- c) Girişimcilerin davranışları ile ilgili varsayım

Harrod gecikmesiz bir tasarruf fonksiyonu ile çalışmakta, marjinal ve ortalama tasarruf eğilimlerinin bir birine eşit olduğunu varsaymaktadır. Zaman t, gelir Y, tasarruflar S ve tasarruf eğilimi de s ile ifade edilecek olursa:

$$S_t = sY_t$$

Harrod fiili yatırımın fiili tasarrufa eşit olduğunu belirtmektedir:

$$I_{ft} = S_{ft}$$

¹²⁰ Savaş, s. 310.

¹²¹ Parasız, s. 89.

Harrod planlanan yatırımın (I_{pt}) planlanan tasarrufa (S_{pt}) mutlak bir şekilde eşit olmayacağını belirtmiş; sadece tesadüfi olarak planlanan yatırım ile planlanan tasarrufun eşit olabileceğini dile getirmiştir. Harrod, planlanan tasarruflar ile planlanan yatırımların eşit olmadığı taktirde, tasarruf planlarının gerçekleşeceğini varsaymıştır. Bu durumda eşitlik yoksa fiili yatırımın tasarruf planlarına uyacağını ve arzu edilmedik bir yatırım fazlası veya eksikliğinin ortaya çıkmayacağını söylemiştir.

Harrod büyüme modelinde gecikmesiz ve sabit bir hızlandıran katsayısı (g) kullanmakta ve planlanan yatırımlarının (I_{pt}) belirleyicisinin gelir düzeyindeki artış olacağını belirtmektedir¹²²:

$$I_{pt} = g(Y_t - Y_{t-1})$$

Harrod üç ayrı büyüme hızından bahsetmiş ve bu hızların birbirine eşit olup olmamasının kalkınmanın temelini oluşturacağını söylemiştir.

Bu büyüme hızlarından birincisi, gerçekleştiği taktirde girişimcileri memnun edecek olup; büyümenin devam edeceğini düşündüren büyüme hızı olan tatmin edici büyüme hızı:

$$G_w = \frac{\Delta Y}{Y}$$

eşitliği ile ifade edilmektedir. Bu büyüme hızı, planlanan yatırım ile planlanan tasarrufların birbirine eşit olduğu durumu belirtmekte olup, ekonominin dengeli ve devamlı bir büyüme içerisinde olduğunun göstergesidir. Harrod tatmin edici büyüme hızını şu şekilde özetlemiştir:

$$G_w \cdot C_r = s$$

Burada s tasarruf oranını, C_r ise üretim artışı sebebiyle sermaye ihtiyacını gösterir. Aynı zamanda C_r ekonominin dönem başı planlanan sermaye ihtiyacını göstermektedir.

¹²² Hiç, ss. 54-57.

Harrod'un bahsettiği ikinci büyüme hızı ise fiili büyüme hızı olup, ekonomideki toplam üretimin bir dönemdeki artış yüzdesini göstermekte ve aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$G = \frac{\Delta Y}{Y}$$

Harrod ekonominin dönem sonu gerçekleştirdiği büyüme hızını da aşağıdaki eşitlikle ifade etmektedir:

$$G \cdot C = s$$

Harrod'a göre C, dönem sonunda ortaya çıkan veya gerçekleşen sermaye ihtiyacı olarak ifade edilmektedir¹²³. Harrod büyüme sürecini, fiili büyüme oranının tatmin edici büyüme oranına eşit olduğu durum olarak ifade etmektedir. Bu durum dışında olan iki durum vardır. Birincisi, fiili büyüme hızının tatmin edici büyüme hızından büyük olduğu durumdur ($G > G_w$). Bu durumda ekonomide toplam talep toplam arzı geçecek, ekonomide üretim ve istihdam seviyesi yükselecektir. Harrod bu durumun ancak tasarrufların arttırılması yolu ile engellenebileceğini belirtmiştir. İkicisi ise tatmin edici büyüme hızının fiili büyüme hızından büyük olması halidir ($G_w > G$). Bu durumda toplam arz, toplam talebin üzerinde seyredecek, ekonomide kapasite fazlası meydana gelecek ve ekonomi durgunluğa sürüklenecektir. Harrod'un dengeli büyüme şartı, gerçek büyüme hızı ile tatmin edici büyüme hızının birbirine eşit olduğu durumdur ($G = G_w$).

Harrod'un bahsettiği üçüncü büyüme hızı ise doğal büyüme hızıdır (G_n). Harrod, doğal büyüme hızını nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin imkan verdiği büyüme hızı olarak tanımlanmaktadır. Harrod, tatmin edici büyüme hızının doğal büyüme hızından büyük olduğu durumda ($G_w > G_n$), ekonominin durgunluğa sürükleneceğini belirtmiştir. Harrod fiili büyüme hızının kısa dönem zaman aralıkları haricinde doğal büyüme hızından büyük olamayacağını; bir başka deyişle fiili büyüme hızının tatmin edici büyüme hızının altında seyredeceğini belirtmektedir

¹²³ Savaş, ss. 321- 324.

($G < G_w$). Bu durumsa ekonomide uzun dönemde durgunluğa yol açacaktır¹²⁴. Harrod'un bu tanımlamalarla asıl vurgulamak istediği şey ise büyüme sürecinin istikrarsızlığıdır.

Domar'ın büyüme teorisinde hakim görüş, yatırımın üretken kapasiteyi arttırması ve bu sayede ekonominin büyümesini sağlamasıdır. Domar, net yatırımın kapasite yaratma etkisini veri olarak alıp, tam istihdamın zaman içinde korunması şartıyla, gelirin hangi oranda artış sağlaması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Domar'ın analitik çatısı uzun dönemi konu edinmesi ve bazı yenilikler taşımasına rağmen, temel olarak Keynesyen özellikler taşımaktadır¹²⁵. Domar büyüme modeli toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken üç önemli kavramdan faydalanmaktadır:

- a) Tasarruf eğilimi katsayısı
- b) Sermaye hasıla katsayısı
- c) Sermaye verimliliği katsayısı

Tasarruf eğilimi katsayısı, herhangi gelir seviyesinde gelirin tasarrufa ayrılan kısmını göstermektedir. Domar uzun dönem tasarruf fonksiyonu ile çalışmaktadır. Ortalama tasarruf eğilimi (S/Y) ile marjinal tasarruf eğilimi ($\Delta S/\Delta Y$) birbirine eşit olup; bir sabite eşittir ve α simgesi ile gösterilmektedir¹²⁶.

Teknoloji seviyesi veri olarak kabul edildiğinde, ortalama bir miktarda çıktıyı elde etmek için belirli miktarda fiziki sermayeye ihtiyaç duyulacaktır. Hem sermaye hem de çıktı, parasal değerler ile ölçülmek zorunda olduğu için sermaye hasıla katsayısının bilinmesine ihtiyaç vardır. Sermaye hasıla katsayısı, bir TL değerinde çıktı elde etmek için, ortalama olarak kaç TL değerinde sermayeye ihtiyaç olduğunu gösterir. Domar, cari sermaye çıktı oranının endüstriden endüstriye farklılık arz etmesine rağmen, analizini, tüm ekonomi için, ortalama sermaye hasıla katsayısına göre kurgulamıştır.

Hem büyüme bazlı ekonomi literatüründe hem de Domar'ın analizinde (Y/K) oranı ortalama bazda, sermayenin üretkenliğinin bir ölçüsüdür. Domar analizinde

¹²⁴ Peterson, ss. 519-525.

¹²⁵ Peterson, ss. 496- 497.

¹²⁶ Savaş, s. 311.

çıktı artışının (ΔY), sermaye stokundaki artışa (ΔK) oranı, (s) harfî ile ifade etmiştir. Sermayenin kapasite üzerindeki ani ve doğrudan doğruya yarattığı etkiyi belirlemek için (s) harfini kullanmasına rağmen bu oranın ekonominin tümü için geçerli olmayacağını ve ekonominin tümü için yeni sermayenin her bir TL karşılığı üretken kapasitede meydana gelen artış miktarı için (σ) sembolünü kullanmıştır. Bunu yatırımın ortalama potansiyel sosyal verimliliği olarak adlandırmış; σ 'nın s'den küçük olacağını belirtmiştir¹²⁷.

Domar ekonominin daima tam istihdamda olabilmesi, diğer bir deyişle tam istihdam gelir seviyesinde dengeye gelebilmesi için büyüme haddi ne olmalıdır? sorusuna yanıt aramıştır. Bu durumu da yatırımın gelir arttırıcı etkisiyle meydana gelen gelir artışı (ΔY_T) ve yatırımın kapasite yaratıcı etkisi ile meydana gelen üretim gücü artışının (ΔY_A) birbirine eşit olması gerekliliği ile açıklamıştır. Temel büyüme formülünü de aşağıdaki gibi özetlemiştir:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = \sigma \cdot \alpha$$

Domar yatırımların bir dönem önceki yatırımlardan büyüme hızı oranında büyük olması gerektiğini belirtmiştir. Büyüme hızının ise, marjinal tasarruf eğilimi ve sermayenin marjinal verimliliği tarafından belirleneceğini söylemiştir¹²⁸.

1.2.1.3. Neo - Klasik Büyüme Teorisi

Neo-Klasik iktisatçılar ekonominin kendiliğinden dengeye gelemeyeceğini savunan Post-Keynesyen iktisatçıların görüşlerine karşı çıkmışlardır. Bunun sebebi olarak da Post-Keynesyen iktisatçıların varsayımlarını göstermişlerdir. Harrod-Domar büyüme modelleri, faktörler arası ikame olanaklarının mümkün olmadığını savunmaktadır. Post-Keynesyenlerin savunduğu bir diğer varsayımsa marjinal tasarruf ve ortalama tasarruf eğiliminin sabit olduğu varsayımdır. Neo-Klasik iktisatçıların Post-Keynesyen İktisatçıları eleştirdikleri başka bir husus ise ekonomik büyüme gibi uzun dönem analizi gerektiren bir konuyu, kısa dönem analiz araçlarıyla

¹²⁷ Peterson, ss. 497-500.

¹²⁸ Savaş, ss. 317-318.

açıklamaya çalışmalarıyla ilgilidir. Neo-Klasik iktisatçılar, Post-Keynesyen iktisatçıların büyüme modellerini inşa ederken kullandıkları bu varsayımları terk etmenin gerçek dünyaya daha uygun olacağını ileri sürmüşler ve yeni bir büyüme modeli ortaya atmışlardır¹²⁹.

ABD’li Solow ve Avustralyalı Swan adlı iki ekonomistin, birbirinden habersiz bir şekilde 1956 yılında geliştirdikleri bir büyüme teorisi olan Neo- Klasik model, uzun bir süre Solow ile özdeşleşmiş, daha sonra ise model Solow- Swan modeli olarak anılmaya başlanmıştır.

Solow büyüme modeli, bir ekonomide sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojiye gelişmenin birbirleri ile olan ilişkileri ve de bir ülkenin zaman içinde toplam çıktısındaki artışını nasıl etkilediklerini analiz etmek için geliştirilmiştir¹³⁰. Neo-Klasik teoride, nüfus artışının ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyümenin nüfus artışı üzerinde herhangi bir etkide bulunmadığı varsayılmaktadır. Benzer ilişki teknolojik gelişme ile ekonomik büyüme içinde geçerlidir. Teknolojik gelişmeyi belirleyen unsurun ise tamamen tesadüf olduğu belirtilmiştir. Kısaca teknolojinin akışını etkileyebilecek hiçbir şey yapılamayacağını vurgulanmıştır. Neo-Klasik büyüme teorisinde nüfus artışı ve teknolojik gelişme dışsaldır¹³¹.

Solow büyüme modeli belli varsayımlar üzerine inşa edilmiştir. Bu varsayımları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Model oluşturulurken, hükümet müdahalesinin olmadığı ve dışa kapalı bir ekonomi göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durum ise aşağıdaki eşitlikle ifade edilmektedir:

$$Y_t = C_t + I_t$$

- Yatırım ise aşağıdaki eşitlikle ifade edilmektedir:

$$I_t = sY_t$$

- Yatırım ve tasarruf, çıktının dolayısıyla da gelirin belli bir kısmıdır.

¹²⁹ Savaş, s. 349.

¹³⁰ N. Gregory Mankiw, **Makroekonomi**, (Çeviri Editörü: Ömer Faruk Çolak), 1. Baskı, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 215.

¹³¹ Parasız, s. 131.

- Nüfus işgücüne eşit ve daha öncede belirttiğimiz gibi dışsal olarak belirlenmektedir.

- Solow modeli toplam çıktının, sermaye stoku ile işgücüne bağlı olduğunu belirten Neo-Klasik üretim fonksiyonu ile açıklanır:

$$Y_t = F(K_t, L)$$

- Ölçeğe göre sabit getiri vardır. (azalan verimlere dayalı)

$$zY_t = F(zK_t, zL)$$

- Faktörlerin marjinal verimlilikleri azalmaktadır. Üretim fonksiyonu olarak Cobb- Douglas üretim fonksiyonu kullanıldığına göre üretim fonksiyonu aşağıdaki denklemle ifade edilebilir¹³²:

$$Y_t = bK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Bu durumda α ; sermaye faktörünün çıktıya göre esnekliğini ifade etmektedir. Solow Modeli ölçeğe göre sabit getirili bir üretim fonksiyonuyla çalıştığı için sermayenin (K) ve emeğin (L) çıktı esnekliklerinin toplamı bire eşit olmak zorundadır. Son eşitlik kişi başına terimlerle düzenlendiğinde:

$$y = \frac{Y}{L} = \frac{bK^\alpha L^{1-\alpha}}{L} = \frac{bK^\alpha}{L^\alpha} = b \left(\frac{K}{L} \right)^\alpha = bk^\alpha$$

Yukarıdaki eşitlikten k'nın marjinal getirisi hesaplanabilir:

$$MP_k = \frac{\partial y}{\partial k} = b\alpha k^{\alpha-1}$$

Son eşitlik kişi başına üretim fonksiyonun birinci dereceden türevi olup; k'nın marjinal verimliliğini vermektedir. Sonucun pozitif olması ise k'nın marjinal getirisinin artan bir seyir izlediğini göstermektedir. Kişi başına terimlerle ifade edilen üretim fonksiyonun ikinci dereceden türevi alınırsa aşağıdaki eşitlikle ifade edilir:

$$\frac{\partial(MPk)}{\partial k} = \frac{\partial^2 y}{\partial k^2} = b\alpha(\alpha - 1)k^{\alpha-2}$$

¹³² Charles Jones, **Introduction to Economic Growth**, 2. Edition, W. W. Norton Company, Newyork, 2002, s. 22.

Yukarıdaki eşitlikteki $\alpha < 1$ olduğu için MP_k 'nin değeri negatif olur. Bu durum ise k arttıkça MP_k 'nin azaldığını ifade eder. Özetle kişi başına sermaye arttıkça sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır¹³³.

- Teknoloji dışsaldır ve faktörler arası ikamenin mümkündür. Üretim fonksiyonunun sermaye ve emek faktörleri üzerine kurulu olduğu düşünülürse, emek ve sermaye arasında ikamenin mümkün olduğu söylenebilir.

Tüm bu varsayımlar altında önemli sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlardan biri durağan durumdaki kişi başına çıktı düzeyi olarak belirtilebilir. Durağan durumda sermaye düzeyi ile nüfus aynı oranda artmakta, sonuç olarak kişi başına çıktı ve kişi başına sermaye düzeyleri değişmemektedir. Bu duruma göre herhangi bir ülkenin, veri teknoloji düzeyi ve tasarruf oranı ile sabit nüfus artışı varsayımı altında belli bir kişi başına gelir düzeyi üzerine çıkamayacağı görülmektedir. Üretim fonksiyonu kişi başına ifade edildiğinde aşağıdaki gibi yazılır:

$$y = f(k)$$

Y/L 'nin y ile ifade edildiği ve K/L 'nin ise k ile ifade edildiği eşitlikte, k 'daki değişim K ve Y 'deki değişimlere bağlıdır ve şu şekilde ifade edilebilir:

$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{\Delta K}{K} - \frac{\Delta L}{L}$$

Bu denklemde k 'daki yüzde değişimin, K ile L 'deki yüzde değişimlerinin farkına eşit olduğu görülmektedir. Eğer bu fark sıfır ise ekonominin durağan durumda olduğunu gösterir. (ΔK) sermaye stokundaki artışı ifade etmektedir ve yatırımlara (I) eşittir. İşgücündeki artışın da $(\Delta L/L)$ nüfus artış hızına eşit ve (n) ile ifade edilirse yukarıdaki eşitlik şu şekilde ifade edilebilir:

$$\frac{\Delta k}{k} = \frac{sY}{K} - n$$

¹³³ William H. Branson, **Macroeconomic Theory And Policy**, 3. Edition, Harper & Row Publisher, Newyork, 1989, ss. 576-577.

Durağan durumda $\Delta k/k$ sifira eşit olacağı için, $sY/K = n$ ve de $sy/k = n$ olacak ve $sy = nk$ olacaktır. Durağan durumda fiili ve gereken yatırımların tam olarak birbirleriyle çakışmaları durumunda, sermaye işgücü oranı ne düşer ne de yükselir. Bu noktadaki sermaye işgücü oranı k^* ile ifade edilecek olursa; bu orana uygun düşen tasarruf ve yatırımlar, yatırım gereksinimini tam olarak karşılamaktadır¹³⁴. Solow modelinde tasarruf oranı durağan durum sermaye stokunun temel belirleyicisidir. “Eğer bir ekonomide tasarruf oranı yüksek ise durağan durumda daha yüksek sermaye stoku ve çıktı bileşimine sahip olacak; tasarruf oranı düşük ise ekonomi durağan durumda daha küçük sermaye stoku ve çıktı düzeyine sahip olacaktır.”¹³⁵ Solow modeline göre yüksek tasarruf oranı yüksek büyümeye neden olmakta; fakat bu etki yalnızca belirli bir süre için geçerli olmaktadır. Tasarruf oranındaki artış büyümeyi sadece ekonomi durağan duruma ulaşıncaya kadar arttırmaktadır. Tasarruf oranlarındaki artış uzun dönem büyüme hızını etkilemez. Sadece uzun dönem kişi başına çıktı ve sermaye seviyesini artırır¹³⁶. Görüldüğü gibi tasarruf oranındaki değişimler durağan durum dengesinden geçici sapmalara neden olsa da ekonominin uzun dönem dengesi üzerine etki etmemektedir. Denge durumundan uzaklaşan ekonomi, herhangi bir müdahaleye gerek duymadan tekrar dengeye gelmektedir.

Modele nüfus artış oranı ve sermayenin yıpranma payı eklendiğinde, çalışan başına sermaye miktarındaki değişim aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilecektir:

$$\Delta k = i - (\delta + n)k$$

Yukarıdaki eşitlikte $(\delta+n)k$ terimi, işgücü başına sermaye stokunu sabit tutmak için gerekli yatırım miktarı olup; başa baş yatırım miktarı olarak adlandırılmaktadır. Bu denklemde nüfus artışının (n) , aşınmaya benzer biçimde işgücü başına sermaye miktarını azalttığı görülmektedir. Bu eşitlikte i işgücü başına yatırımı ifade etmektedir ve yerine $sf(k)$ yazılır ise aşağıdaki eşitlik elde edilir:

$$\Delta k = sf(k) - (\delta + n)k$$

¹³⁴ Rudiger Dornbush ve Stanley Fisher, **Makroekonomi**, (Çeviri Editörü: Erhan Yıldırım), 1. Baskı, Akademi Yayın Hizmetleri, İstanbul, 1998, s. 273.

¹³⁵ Mankiw, s. 225.

¹³⁶ Dornbush ve Fisher, s. 273.

Nüfus artışı durağan durumun açıklanmasına yardım edebilmektedir. Eğer nüfus artış hızı artar ise durağan durumdaki işgücü başına sermaye stokunda bir azalma meydana gelecektir. Solow modeline göre, yüksek büyüme hızına sahip ülkelerin kişi başına daha düşük GSYH düzeyine sahip olacağı ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar işgücü başına terimlerle ifade edilen denklemler işgücü başına etkin terimlerle ifade edildiğinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde ifade edilecek:

$$Y = F(K, L \times E)$$

Bu eşitlikte E işgücü etkinliği olarak adlandırılır. Bu fonksiyon toplam çıktı (Y)'nin, sermaye (K) ve etkin işgücüne (L×E) bağlı olduğunu belirtmektedir. Teknolojik gelişme ise g gibi bir sabit oranda işgücü etkinliğinin artması olarak belirtilmektedir. Etkin işgücü başına sermaye $k = K/(L \times E)$, etkin işgücü başına çıktı $y = Y/(L \times E)$ ile ifade edilmektedir. Modele teknolojik değişme eklendiğinde:

$$\Delta k = sf(k) - (\delta + n + g)k$$

Bu eşitliğe göre k'yı sabit tutabilmek için, δk aşınan sermayeyi yenilemek, nk yeni işgücüne sermaye sağlamak ve gk tarafından yaratılan yeni etkin işçilere sermaye sağlamak gerekmektedir. Teknolojik gelişmenin işgücü başına sürdürülebilir büyümeyi sağlayabileceği gösterilmektedir.

Solow modeline göre tasarruf oranı ekonomi durağan duruma erişinceye kadar ekonomik büyümeyi açıklayabilmekteydi. Ekonomi durağan duruma eriştiğinde ise işgücü başına çıktının büyüme oranı sadece teknolojik gelişmeye bağlıdır. “Solow modeline göre sürdürülebilir büyümeyi ve sürekli bir biçimde artan yaşam standardını, yalnızca teknolojik gelişme açıklayabilmektedir.”¹³⁷

Neo-Klasik büyüme teorisinin ortaya koyduğu diğer bir önemli sonuçsa “yakınsama hipotezidir.” Neo-Klasik iktisatçılara göre aynı tasarruf oranına fakat farklı sermaye düzeyine sahip olan ekonomilerden fakir olan ülke, zengin olan ülkeye göre daha hızlı büyüyecek ve her iki ekonomide kişi başına aynı sermaye ve

¹³⁷ Mankiw, ss. 236-251.

aynı hasıla düzeyine yönelecektir¹³⁸. Neo- Klasik iktisatçılar yakınsama hipotezini, sermayenin azalan marjinal verimliliği ve faktör donanımlarındaki farklılıklarıyla izah etmektedirler. Hipoteze göre sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabit iken, faiz oranlarının düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyeceği ve eninde sonunda fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalayacağı öngörülmektedir. Eş anlı bir yatırımın faktör donanımlarındaki farklılıklarından dolayı, fakir ülkedeki hasıla zengin ülkenin hasılasından daha hızlı arttırmakta, böylece ülkeler arası büyüme hızları farklılaşmakta ve fakir ülkelerin kişi başına reel hasıla düzeyi zengin ülkelerin kişi başına reel hasıla düzeyini yakalamaktadır¹³⁹.

Neo- Klasik büyüme modelinin bulgularını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Uzun dönemde ekonomi, başlangıç koşullarından bağımsız olarak durağan duruma yakınsar. Durağan durum düzeyi ise tasarruf oranı ve nüfus artış hızına bağlıdır. Kişi başına durağan durum gelirin büyüme hızı ise sadece teknolojik gelişme hızına bağlıdır. Durağan durumda sermaye stoku gelir artış hızına eşdeğerde büyür, bu sebeple çıktı fiziksel sermaye oranı sabittir. Durağan durumda sermayenin marjinal verimliliği sabit, buna karşın işgücünün verimliliği teknolojik gelişme oranında büyür. Ele alınan tüm ekonomiler için başlangıç koşulları aynı varsayılırsa, yakınsama süreci “mutlak yakınsama” olarak gerçekleşir. Aksi halde yakınsama “koşullu yakınsamadır” ve yakınsama hızının belirlenmesi, her ülkenin başlangıç koşullarına ve dışsal tesadüfi şoklara bağlıdır¹⁴⁰.

1.2.1.4. İçsel Büyüme Teorileri

“Büyüme üzerine son yıllarda yapılan çalışmalar büyümenin kayıp ögesini açıklamaya odaklanmış bulunmaktadır.” İçsel büyüme kuramı; büyüme hızını içselleştirmeye, yani kuramın içinde belirlemeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle, içsel büyüme teorileri savunucuları teknolojik gelişmenin dışsallığını kabul

¹³⁸ Parasız, s. 137.

¹³⁹ Kar ve Taban, s. 148.

¹⁴⁰ Sanlı Ateş, “Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu”, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 1996, s. 5.

etmemekte¹⁴¹, teknolojik gelişmelerin iktisadi bir faaliyet olduğunu vurgulamakta ve teknolojik gelişmeler iktisadi bir değişken olarak büyüme süreci içine dahil edilmektedir¹⁴². İçsel büyüme kuramının savunucuları, hükümet politikaları ve iktisadi davranışın genellikle uzun dönemde büyüme hızını etkileme yeteneğine sahip olması gerektiği görüşüyle hareket etmekte ve bu oluşuma izin verecek kuramları araştırmaktadırlar¹⁴³.

K. Arrow (1962), Paul Romer (1986) ve Robert Lucas (1988) gibi iktisatçıların öncülüğünü yaptığı kabul edilen ve 1990'lı yıllarda gelişen içsel büyüme teorileri, ekonomik büyüme sürecinin açıklanmasında eğitim, sağlık, Ar-Ge, teknolojik yenilikler, ölçek ekonomileri, bilgi birikimi ve gelir dağılımı değişkenlerinin etkilerine odaklanmışlardır. Diğer taraftan modelde içselleştirilen teknolojik yeniliklerin azalan verimleri ortadan kaldıracığını ayrıca üretim sürecine dahil edilen her teknolojik buluşun artan getiriler yaratacağını, artan getirilerin ise ekonomik büyüme sürecinde devamlılık sağlayacağı belirtilmiştir.

İçsel büyüme teorilerinin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sermaye birikimi, fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermaye, sosyal sermaye ve kamusal altyapı biçiminde bir ayrıma tabi olmaktadır.
- Üretim sürecinde kullanılan emek ve sermaye bileşimi artan getiriler sağlamaktadır.
- Tasarruflar, hane halklarının davranışları sonucunda ortaya çıkar ve kendisine eşdeğer miktarda bir yatırım yaratır. Gerçekleştirilecek olan yatırımlar da sermaye birikimine katkı sağlayacaktır.
- Oluşturulan sermaye birikimi ile ortaya çıkacak olan yeni yatırımların amacı kâr maksimizasyonunu sağlamaktır. Yatırım miktarını etkileyecek temel unsur ise sermayenin fiyatı olan faizdir. Öyleyse, tasarruf hacmini ve yatırım düzeyini belirleyen etken faiz olacaktır¹⁴⁴.

¹⁴¹ Kar ve Taban, s. 149.

¹⁴² Yılmaz ve Akıncı, s. 77.

¹⁴³ Dornbush ve Fisher, s. 277.

¹⁴⁴ Yılmaz ve Akıncı, ss. 77-78.

Geleneksel ve yeni büyüme modelleri arasındaki en önemli fark, sermayenin getirisine ilişkin kabul ettikleri varsayımdan kaynaklanmaktadır. Neo-Klasik büyüme modelleri sermayenin azalan getirisini kabul ederken, içsel büyüme modelleri beşeri sermayeyi de kapsayan sermayenin artan getirisinin olabileceğini ve bu artan getirinin de uzun dönemde büyümenin yavaşlamasını engelleyeceğini kabul etmektedirler. İçsel büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin içsel iktisadi temelleri olacağı belirtilmekte ve ülkelerin kendiliğinden birbirine yaklaşacağı tezi yıklanmaktadır. Neo-Klasik Modelin aksine, eğer az gelişmiş ülkeler gerekli önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile aralarındaki fark daha da artacaktır. Yeni büyüme modellerinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmaları öne çıkarılmaktadır. Sabit ya da artan getiriye kaynaklık edecek değişik öneriler bulunmaktadır. Özellikle, Lucas (1988) beşeri sermayenin, Robelo (1991) kümülatif sermayenin, Romer (1986, 1990) Ar-Ge çalışmalarının, Barro (1990) kamu harcamalarının ve Pagano (1993) finansal piyasaların artan getiri sağlayacağını ileri sürmektedirler. İçsel büyüme modelleri, beşeri sermaye modelleri, bilgi birikimi modelleri ve kamu politikaları olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir¹⁴⁵.

1.2.1.4.1. Robert E. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, modern kalkınma literatürünün önemli tartışma konularından birisini ifade etmektedir. Gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlere katkı sağlayan bireylerdeki bilgi, beceri ve benzer nitelikler olarak tanımlanan beşeri sermaye, insana yapılan yatırımlar ile artmakta ve üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisi olmaktadır¹⁴⁶.

İktisat literatüründe beşeri sermaye birikiminden söz eden ilk iktisatçılar olarak Adam Smith, John Stuart Mill ve Alfred Marshall gösterilmektedirler. Fakat Bowman (1990)'da da belirtildiği gibi, modern beşeri sermaye kuramı bu üç

¹⁴⁵ Kar ve Taban, s. 149.

¹⁴⁶ Erol Çakmak, Sevda Gümüş, "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 60 Sayı: 1, 2005, s. 60.

iktisatçının görüşlerinden nispeten az etkilenmiştir. Çünkü Smith, modern ekonomilerde beşeri sermayeye yatırım yapılmasının ekonomik büyüme açısından önemli olmadığını savunurken; Mill ve Marshall, eğitimin özçıkır veya yatırım güdüsü perspektifinden anlamlı bir biçimde incelenebileceğini inkâr etmişlerdir¹⁴⁷. Oysaki bu iki husus modern beşeri sermaye kuramının temelini oluşturmakta olup; insan faktörünün sermaye unsuru olduğuna dair görüşler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teorik bütünlük kazanmış ve 1960'ların başından itibaren, bu alanın öncü araştırmacılarından Schultz ve Denison'un teorik ve uygulamalı katkılarıyla birlikte, ekonomik büyümenin bir bölümü fiziki sermaye ile açıklanırken, bir bölümü de beşeri sermaye ile açıklanmaya başlamıştır¹⁴⁸. Denison (1962) tarafından yapılan çalışmada eğitimin işgücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirdiği ve bu yolla da milli gelirin artmasına katkıda bulunduğu vurgulanmıştır. Shultz (1961) ise Denison'la aynı sonuçlara ulaşarak ABD'deki büyüme oranının önemli bir bölümünü eğitime yapılan yatırımlarla açıklamıştır¹⁴⁹.

Daha iyi eğitilmiş ve beceri kazandırılmış, dengeli ve sağlıklı beslenebilen kültürlü bir insan kaynağı, daha verimli çalışabilen beşeri sermaye, artan emek verimliliği anlamına gelmektedir. Bu yüzden, beşeri sermayeye yapılacak olan yatırımlar üretim faaliyetlerini hızlandırarak ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektedir.

Lucas, Neo-Klasik modele oldukça yakın bir model oluşturmuş, bir ekonomideki çıktı düzeyinin (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) tarafından belirlendiğini belirtmiştir. Bu durumda üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi olacaktır:

$$Y = F(K, N^e)$$

Lucas'a göre bir ekonomide ortalama yetenek (h) düzeyinde N kadar işçi varsa ve her işçi (u) kadar zamanını cari üretim için harcarsa, ülkedeki etkin emek arzı aşağıdaki eşitlikle ifade etmek mümkün olacaktır:

¹⁴⁷ Kibritçioğlu, s. 17.

¹⁴⁸ Çakmak ve Gümüş, s. 60.

¹⁴⁹ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, **Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)**, 2002, <http://www.elelebizbize.com/e-kutuphane/muhsinkar/turkiyedebeiserisermaye.pdf>, (01.01.2015), ss. 1-15.

$$N^e = uhN$$

Üretim fonksiyonunu etkin emeğe göre düzenleyip aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edebiliriz:

$$Y = F(K, uhN)$$

Etkin emeğe göre düzenlenmiş üretim fonksiyonuna göre, çıktı ile işçilerin yetenek düzeyi, çalışılan zaman, işgücü arzı ve sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Lucas'a göre, daha çok okullaşma oranıyla ilişkili olan beşeri sermaye birikimi, çalışma süresinin dışında kalan zamanla (1-u) ilişkilidir. Yani, emeğin kullanabileceği boş zaman arttığında bilgi birikimi ve yetenek de artacaktır. Bu duruma göre beşeri sermaye birikimi aşağıdaki eşitlikle ifade edilebilir:

$$h(t) = h(t)\delta[1 - u(t)]$$

Bu eşitliğe göre $u(t)=1$ olduğu durumda, mevcut işgücü zamanının tamamını üretimi gerçekleştirmek için harcar, yeteneklerini geliştirmek için zamanı kalmaz ve beşeri sermaye birikimi sıfır olur. $u(t)=0$ olması durumunda ise, mevcut işgücü zamanın tamamını yeteneklerini geliştirmek için kullanacak ve beşeri sermaye birikimi maksimum olacaktır.

Lucas'ın modelinde beşeri sermaye birikimi fiziksel sermayenin bir tamamlayıcısı olarak görülmeyip sosyal bir aktivite olarak kabul edilmiş ve daha çok okullaşma oranı ile bazı özel çaba ve de harcamalara bağlanarak çalışma dışı zamanla ilişkilendirilmiştir. Lucas'ın modelinde $[1 - u(t)]$ arttıkça beşeri sermaye birikimi artmaktadır. Bu durumsa yaparak öğrenme ve çalışma dışı öğrenme arasındaki çelişkiyi göstermektedir. Bu çelişkiden ve $1 - u(t) + u(t) = 1$ olması sebebiyle beşeri sermaye birikimi denklemi $h(t) = \delta h(t)$ şeklinde yazılabilir. Bu durumda beşeri sermaye birikiminin kaynağının yine kendisi olduğunu göstermektedir. Bu durumsa Arrow'un “yeni bilgi, tek girdisi önceki bilgi olan üretilmiş maldır” sözüne uygun düşmektedir¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Yılmaz ve Akıncı, ss. 81-82.

Lucas modeli ayrıca ülkeler arasındaki farklılığın nedenlerine yönelik bir yorum getirmiştir. Beşeri sermayenin fiziksel sermayeye oranına göre sermayenin marjinal produktivitesi artmaktadır ve dışsallığın varlığına göre sermayenin marjinal produktivitesi aynı şekilde beşeri sermaye düzeyiyle birlikte artmaktadır. Sermayenin marjinal produktivitesindeki bu fark iki sonuç ortaya çıkarmaktadır.

- Büyüme zengin ülkelerde fakir ülkelere kıyasla daha yüksek olacaktır.
- Fiziksel sermayenin mobilitesi herhangi bir engelle karşılaşmıyorsa, fiziksel sermaye fakir ülkelere zengin ülkelere doğru yönelecektir. Böylece kişi başına sermayenin eşitlenmesi bir yana, sermaye mobilitesi farklılıkları arttıracaktır.

Bu model sermayenin yaklaşacağını öngören Neo-Klasik modelin tersine, fiziksel sermayenin büyümesinin ve birikiminin gelişmekte olan ülkelere göre endüstriyel ülkelere daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵¹.

1.2.1.4.2. Paul Romer'in Bilgi Birikimi Modeli

İlk içsel büyüme modelini ortaya atan Romer (1986) temel olarak Arrow'un (1962) önerdiği "yaparak öğrenme" fikrini kullanmıştır. Arrow (1962) bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düştüğünü, kalitenin yükseldiğini ve üretimin hızlandığını fark etmiş ve buna "yaparak öğrenme" adını vermiştir. Bir şirket üretim yaptıkça işini daha iyi öğrenmekte; maliyetlerini düşürmekte, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır. Bu fikirden hareketle Romer, üretim ve yatırım süresi içerisinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bedava girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kalite ile yapıldığını varsaymaktadır. Ayrıca, üretilen bilginin taşmalar sonucu diğer şirketlerce de kullanıldığı düşünülmektedir¹⁵². Ayrıca

¹⁵¹ Parasız, s. 196.

¹⁵² A. Murat Yülek, "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, Sayı: 6, 1997, ss. 7- 8.

Arrow eğitim ve araştırma merkezleri gibi kurumların kurularak öğrenme süreçlerinin hızlanabileceğini de vurgulamıştır¹⁵³.

Romer, Arrow'un (1962) çalışmasından yararlanarak, modelinde bütüncül üretim fonksiyonu ve yaratıcı fikir stoğunu (A) kullanarak, sermaye stoğu (K) ile işgücünün (L_Y) bir araya getirilmesiyle çıktının (Y) nasıl üretildiğini açıklamaya çalışmıştır. Romer'e göre üretim fonksiyonu şu şekilde olacaktır:

$$Y = K^{\alpha}(AL_Y)^{1-\alpha}$$

Eşitlikte α , 0 ile 1 arasında değer alan bir parametredir. Teknolojinin (A) veri olarak kabul edilmesi durumunda bu üretim fonksiyonu ölçeğe göre sabit getiri özelliği taşıyacaktır. Artan getirilerin söz konusu olabilmesi için de yaratıcı fikir'in (A) üretim girdisi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Romer'e göre, ölçeğe göre artan getirinin varlığı temel olarak, bilginin rekabetçi olmama özelliğinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan sermaye, toplumdaki insanlar s_K oranında tüketimden vazgeçtikçe (tasarruf ettikçe) birikecek ve dışsal olan d oranında aşınacaktır:

$$\dot{K} = s_K Y - dK$$

Nüfusa eşdeğer olan emek ise, n gibi dışsal ve sabit bir oranda büyüyecektir:

$$\frac{\dot{L}}{L} = n$$

Romer'in modeline göre $A_{(t)}$, t dönemine kadar tarihsel süreçte keşfedilen bilgi stoğu ya da yaratıcı fikir sayısıdır. Bu durumda $\dot{A}$, belirli bir zaman dilimi içinde üretken yeni yaratıcı fikir sayısını göstermektedir ve bu sayı, yeni yaratıcı fikirler üretmek için uğraşan kişi sayısının (L_A), yeni yaratıcı fikir üretme oranı ($\bar{\delta}$) ile çarpımına eşittir:

¹⁵³ Kenneth J. Arrow, **The Economic Implications of Learning by Doing**, The Review of Economic Studies, Cilt: 29, Sayı: 3, 1962, s. 172.

$$\dot{A} = \bar{\delta} L_A$$

Geçmişte keşfedilen yaratıcı fikirler araştırmacıların üretkenliğini arttıracaktır. Bu durumda $\bar{\delta}$, A'nın artan bir fonksiyonu olacaktır. Değiniilmesi gereken önemli bir başka konu ise, en kolay yaratıcı fikirlerin önce keşfedildiği ve bunları izleyen yaratıcı fikirlerin bulunmasının gittikçe zorlaştığıdır. Bu durumda $\bar{\delta}$, A'nın azalan bir fonksiyonu olacaktır. Bu mantığa göre ise yeni yaratıcı fikrin üretildiği oran ($\bar{\delta}$) aşağıdaki gibi öngörülmektedir:

$$\bar{\delta} = \delta A^\phi$$

Bu eşitlikte ϕ değeri, sabit bir sayıyı temsil etmektedir ve $\phi > 0$ olması, keşfedilmiş yaratıcı fikir stoğu arttıkça araştırmaların üretkenliğinin artacağını belirtmektedir. $\phi < 0$ durumunda ise, yeni fikirlerin ortaya konulması sonucunda araştırmaların üretkenliğinin azalacağı anlamına gelmektedir. $\phi = 0$ ise, en kolay yaratıcı fikirlerin önce keşfedilmiş olmasının yol açtığı dezavantaj ile eski yaratıcı fikirlerin icatları kolaylaştırma avantajının birbirine dengelendiği bir duruma karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle, araştırmacıların üretkenliğinin yaratıcı fikir stoğundan bağımsız olduğunu söylemek mümkündür¹⁵⁴.

Romer belli varsayımlar altında büyüme oranının ülke nüfusu ile doğru orantılı olduğunu ve bunun nedeninin taşınan bilginin nüfusu fazla ülkelerde daha çok insan veya birim tarafından kullanıldığını ileri sürmektedir. Ayrıca üretim ve yatırım süresince yan ürün olarak ortaya çıkan bilgi bir kamu malı gibi düşünülürse, yapılacak bazı yatırımlar bir yandan bilgiyi geliştirenlere fayda sağlarken, diğer taraftan bu yeni bilgi ülkedeki toplam bilgi stokunda artış meydana getirecektir. Diğer firmalarda bundan faydalanarak verimliliklerini arttırırken ekonominin geneli bundan olumlu yönde etkilenecektir. Firmalar kârlarını maksimize etmeyi amaçladıkları için bu ikinci etkiyi ihmal ederler. Bilgi stoklarındaki artış ekonominin geneli için istenilen bir durum olmasına rağmen, şirketler ellerindeki bilginin diğer firmalara geçmesini istemezler. Bu durum ise özel sektör tarafından

¹⁵⁴ Yılmaz ve Akıncı, ss. 78-80.

gerçekleştirilebilecek Ar-Ge faaliyetlerini kısıtlayacaktır¹⁵⁵. Young (1991) yaparak öğrenme mekanizması ile teknolojik gelişmenin uluslararası sahaya aktarılmasının altını çizerek, gelişmekte olan ülkelerin öğrenme potansiyeli yüksek sektörlerle önem vermesi gerektiğini ima etmektedir¹⁵⁶.

1.2.1.4.3. Barro'nun Kamu Politikaları Modeli

İçsel büyüme teorileri kapsamında, kamu politikası analizleri R. Barro (1990) tarafından yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu çalışmada, kamu sektörü sağlanan mal ya da hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğu varsayılmaktadır. Kolaylık için emek düşülerek üretim fonksiyonunun sermaye ve bu mala bağlı olduğu kabul edilmiştir. Buna ek olarak modelde, hükümetin tek gelirinin sadece gelir vergisi olduğu, tek giderininse kamu malı arzı olduğu ve bütçenin daima denk olduğu varsayılmıştır.

Bütçe denklemi efektif olarak kamu malı arz seviyesini sermaye stokuna bağladığı için model fiilen bir içsel büyüme modeline dönüşmektedir. Yatırımlar sermaye stokunu arttırırken dolaylı olarak artan vergi gelirleri denk bütçe sayesinde kamu malı arzını arttırmakta, dolayısıyla da özel yatırımlar ekonomiye iki ayrı yoldan katkı sağlamaktadır¹⁵⁷.

R. Barro analizinde, reel kamu yatırımlarının reel GSYH'ya oranını kullanmış ve bu oranı da g/y sembolü ile ifade etmiştir. Kamu yatırımları, etkin kamusal hizmetlerin (g) sağlanmasına olanak sağlayan kamusal sermaye stoğunu (k^g) oluşturmaktadır. Bu duruma göre g terimi ulaştırma, su, elektrik, sağlık ve eğitim gibi altyapı hizmetlerini temsil etmektedir. Barro'nun analizinde, kamusal sermaye kullanılarak sağlanan hizmet akımlarının her zaman optimal olmayacağı vurgulanmaktadır¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Kibritçioğlu, s. 215.

¹⁵⁶ Durmuş Özdemir, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, 2002, s. 241.

¹⁵⁷ Yülek, ss. 10-11.

¹⁵⁸ Robert J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", **The Journal of Political Economy**, Cilt: 98, Sayı: 5, 1990, s. 123.

Kamu ve özel kesimin üretim fonksiyonlarının aynı olduğu varsayımı yapıldığı için kamusal sermaye stoğu ile özel sermaye stoğunun birleştirildiği modelde kamusal sermaye stoğu, toplam sermaye stoğunun (k) bir kısmını oluşturmakta olup; toplam sermaye stoğu kamusal hizmetlerin üretilmesine olanak sağlamaktadır ve böylece de $k^g = (g / y).k$ olmaktadır. Bu sebeple g/y terimi, k^g / k tarafından ölçülebilmektedir. Barro, k^g ve k değerlerinin ölçülebilmesinin zorluğuna dikkat çekip, k^g / k oranı yerine g/i oranını dikkate almıştır. Çalışmada i terimi, özel ve kamusal yatırımların toplamını ifade etmektedir. Barro'nun modelinde dikkate aldığı varsayıma göre, g/y oranı belirli bir zaman dilimi içinde sabit kabul edilmiş, kamusal ve özel sermayenin aynı aşınma oranına bağlı olduğu belirtilmiştir. Barro'nun modeline göre büyüme oranı (γ), g/i ile olan ilişkisi hükümetlerin davranışlarına bağlıdır. Hükümetler, kamu harcama düzeyi optimuma yaklaşırsa, yani maksimum büyüme noktasına yaklaşırsa, γ ile g/i arasındaki korelasyon oldukça zayıf olacaktır. Eğer hükümetler etkin kamusal hizmetleri küçük bir düzeyde gerçekleştirirlerse söz konusu iki değişken arasındaki ilişki de pozitif olacaktır¹⁵⁹.

Barro devlet hacminin büyüklüğü ile büyüme oranı arasındaki ilişkileri durağan durum büyüme koşullarında ifade etmiş daha sonrada kamu harcamaları ve vergilemenin ortaya çıkaracağı dışsallıkları ele alarak politika önermeleri yapmıştır. Dışsallıkların varlığı rekabetçi bir ekonomide optimal altı ya da üstü ekonomik büyümeye yol açabilmektedir. Dışsallıklar ayrıca devlet politikalarının önemini de ortaya koymaktadır. Örneğin duruma göre gelir veya götürü vergi seçenekleri optimuma ulaşmak için kullanılabilir.

Devlet sabit bir harcama oranı seçtiği zaman her bir hane halkının tüketim tercihlerini de belirleyebilmektedir. Bu şekilde hane halkının faydasını maksimize edecek planlı bir tüketim büyüme oranı oluşacaktır. Bu duruma göre de sermayenin sosyal marjinal getirisi özel getiriye nazaran daha fazla olacaktır. Rekabetçi ortamda hane halkının gelir vergisi sebebiyle tüketim ve tasarruf tercihleri daha az büyümeye

¹⁵⁹ Yılmaz ve Akıncı, s. 83.

neden olduğu için planlı dönemde kişi başına çıktının büyüme oranı daha büyük olmaktadır¹⁶⁰.

İçsel büyüme teorilerinin kamu politikalarına büyüme alanında önemli misyonlar yüklediğı sonucuna varmak mümkündür. Kamu politikaların gerekliliğı ise üretim ve yatırımların taşıdığı pozitif dışsallıktan, beşeri sermayenin üretimdeki öneminden, altyapı ve istikrar gibi kamu politikalarının doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmaktadır. İçsel büyüme teorisinin gelişmekte olan ülkelere önerisi, teşvik politikalarının gelecekte önemi artması beklenen ve teknolojik olarak gelişme potansiyeline sahip alanlarda yoğunlaştırılması şeklindedir. Özetle, gelişmekte olan ülkeler dış ticareti liberalize edip, Ar-Ge, eğitim, finansal kalkınma gibi verimli kamu harcamaları politikalarına önem vererek ekonomik büyümelerini hızlandırabilirler¹⁶¹.

1.3. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini teorik olarak açıklayan iki ana yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımlardan biri Wagner yaklaşımı iken, diğeri Keynesyen yaklaşımdır. Wagner yaklaşımı kamu harcamalarındaki artışın sebebinin devletin, daha önce var olmayan ve gelirdeki artış veya ekonomik büyüme sonucunda yeni görevler üstlenmesi, bunun neticesi olarak da kamunun ekonomi içindeki payının zaruri olarak artacağı şeklinde ortaya konulmuştur. Bir bakıma kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğı belirtilmektedir. Keynesyen yaklaşım ise eksik istihdamda bulunan bir ekonominin, devletin etkin bir maliye politikası uygulayarak (kamu harcamalarının arttırılması ve vergi politikaları) çarpan mekanizması vasıtasıyla ekonomik büyümede artış meydana geleceğini, ekonomideki kısa dönemli istikrarsızlıkların giderilip, ekonominin tam istihdamda dengeye geleceğini belirtmiştir. Keynes

¹⁶⁰ Pınar Yardımcı, **İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyümeyi Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2006, s. 56.

¹⁶¹ Kar ve Taban, s. 152.

ekonomik istikrarın sağlanması ve ekonominin tam istihdamda dengeye gelebilmesi için maliye politikasının önemine vurgu yapmıştır. “Keynes ve Keynes’in görüşlerini kabul eden iktisatçılara göre kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi etkilemek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir politika aracı olarak kullanılabilecek dışsal bir faktördür”¹⁶². Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Keynesyen görüşe göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur.

1.3.1. Wagner Yaklaşımı

Adolph Wagner’e göre sanayileşme süreci içindeki ülkelerde kişi başına düşen gelir ve üretim artar. Bu ülkelerde kamu harcamalarındaki artış ekonomideki büyümeden daha hızlıdır. Adolph Wagner’e göre büyük sanayi toplumlarında kamu harcamalarındaki düzenli artış bir kanun niteliği taşımaktadır.

İlk bakışta bu kanun, kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Kamu harcamaları, G ; gayri safi gelir, Y ile ifade edildiğinde, ekonomideki büyüme ile kamu harcamalarındaki artışı şu formül ile ifade etmek mümkün olacaktır:

$$\frac{\frac{\Delta G}{G}}{\frac{\Delta Y}{Y}} > 1$$

Adolph Wagner ekonomik gelişme ile kamu harcamalarındaki artış ilişkilerini ise üç sebebe dayandırmıştır. Bu üç sebebi ise aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür:

- Sanayileşme ekonomik faaliyetlerin karmaşık şekiller almasına sebep olmakta, toplumsal hayatta yeni örgütlenme biçimlerini ortaya çıkarmakta, bu sebeple devletin genel idari harcamaları, savunma harcamaları ve dış ilişkilerle ilgili harcamalar artış göstermektedir.

¹⁶² Arısoy, s. 64.

- İktisadi büyüme belirli hizmetlere olan talebi arttırır; kültürel hizmetler ve güvenlik hizmetleri artar. Bu harcamalardaki artış halkın refah seviyesinin artmasından ileri gelmektedir.
- Sanayileşme teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Teknolojik gelişmeler ise beraberinde büyük yatırımlar getirir. Bu yatırımları ancak devlet veya büyük monopoller yapabilir. Büyük monopollerin sakıncaları ise bu yatırımların devlet tarafından yapılması ile kontrol altına alınabilir¹⁶³.

Tüm bu görevlerin yerine getirilmesi kamu harcamalarının artmasına sebep olmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus ise gelir artışı sebebiyle kamunun daha önce var olan görevlerinin daha komplike bir hal alması veya daha önce kamu görev tanımı içinde yer almayıp gelir artışı sebebiyle kamu görev tanımı içine giren yeni fonksiyonların kamu harcamalarını arttırmasıdır. Bu durum ise bize Wagner yaklaşımında, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğunu göstermektedir.

1.3.2. Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen yaklaşıma göre kamu harcamaları, çarpan ve hızlandıran mekanizmalarını harekete geçirerek gelir arttırıcı etkiler meydana getirmektedir. Klasik maliyeciler kamu harcamalarının bu tür etkisinden söz etmemekte, kamu harcamalarını fonksiyonunu belirli kamusal hizmetlerin karşılanmasından ibaret olarak görmektedirler. Fakat bu anlayış özellikle John Maynard Keynes'den sonra büyük bir değişime uğramış; maliyeciler kamu harcamalarının ekonomi üzerinde gelir arttırıcı etkiler yaptığını kabul etmişlerdir¹⁶⁴. Kamu harcamalarının Keynes'ten sonra gelir yaratıcı bir etkiye sahip olduğunun anlaşılması amacıyla çarpan ve hızlandıran kavramları aşağıda açıklanacaktır.

¹⁶³ Türk, ss. 41-42.

¹⁶⁴ A. Eker, s. 117.

1.3.2.1. Çarpan Etkisi

Çarpan, otonom harcamalardaki bir artışın, milli gelir üzerinde oluşturacağı artışı ifade eden bir katsayıdır. “Çarpan kavramı iktisat teorisine ilk kez Mr. R. F. Khan’ın yazmış olduğu “The Relation of Home Investment to Unemployment” adlı makalesiyle girmiştir”¹⁶⁵. R. F. Khan çarpan katsayısını 1931 yılındaki eserinde istihdam açısından açıklarken, çarpan katsayısı John Maynard Keynes tarafından milli gelir bileşenlerinin etkilerini ölçmede bir araç haline getirilmiştir. Milli gelir bileşenlerinden biri de kamu harcamalarıdır. Bu durumu klasik ve neo- klasik maliyeci ve iktisatçılar kabul etmeyip, kamu harcamalarının sadece tam kamusal mal ve hizmetleri içermesi gerektiğini savunmuşlar; fakat Büyük Buhran sonrası Keynesyen maliyeci ve iktisatçılar kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki arttırıcı etkileri kabul etmişler ve bunu açıklamak içinde çarpan mekanizmasını kullanmışlardır¹⁶⁶.

Çarpan katsayısının özünde, her otonom harcamanın bir harcama ve gelir akımına yol açması olayı vardır. Gelirin iki fonksiyonu vardır; bunlar tüketim ve tasarruftur. Gelir elde edenlerin yapacakları tüketim harcamaları, yine başkalarının gelirini teşkil edeceği için harcama ve gelir akımı ikinci, üçüncü ve daha sonraki kademelerde de devam edip gidecektir. Dolayısıyla, her otonom harcama, milli geliri dolayısıyla da istihdamı bir katsayıyla çarpılmış olarak çoğaltacaktır. Çarpan katsayısı marjinal tüketim eğilimi ile doğru, marjinal tasarruf eğilimi ile ters orantılıdır.

Çarpan katsayısını formüllerle ifade edecek olursak, (Y): gelir, (C): tüketim, (A₀): otonom harcama, (K): çarpan katsayısını gösterecek olursa şu denklik yazılabilir¹⁶⁷:

$$k \Delta A_0 = \Delta Y \text{ veya } K = \frac{\Delta Y}{\Delta A_0}$$

Bu formül şu şekilde de yazılabilir

¹⁶⁵ John Maynard Keynes, **Genel Teori Faiz İstihdam ve Paranın Genel Teorisi**, Çev. Uğur Selçuk Akalın, 1. Baskı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105.

¹⁶⁶ Abdulkadir Kökocak, **Kamu Ekonomisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s. 253.

¹⁶⁷ Nadaroğlu, ss. 170-173.

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta C}$$

Eşitliğin her iki yanını ΔY ile bölünürse:

$$k = \frac{\frac{\Delta Y}{\Delta Y}}{\frac{\Delta Y}{\Delta Y} - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}$$

Sonucuna ulaşılır.

$\frac{\Delta C}{\Delta Y}$ marjinal tüketim eğilimini, $1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$ ise marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir. O halde çarpan katsayısı iki şekilde formüle edilebilir:

$$k = \frac{1}{1 - \text{marjinal tüketim eğilimi}} = \frac{1}{\text{marjinal tasarruf eğilimi}}$$

Çarpan katsayısıyla ilgili önemli üç nokta söz konusudur:

- 1) Otonom harcamalardaki bir artış denge gelir düzeyini yükseltir.
- 2) Gelirdeki artış otonom harcamalardaki artışın birkaç katına eşittir.
- 3) Marjinal tüketim eğilimi ne kadar büyükse, tüketimle gelir arasındaki ilişkiden çarpan da o kadar büyük olacaktır¹⁶⁸.

1.3.2.2. Hızlandırıcı Etkisi

Hızlandırıcı, tüketim malları talebindeki toplam değişikliğin yatırımlar üzerinde ortaya çıkaracağı değişikliği ifade etmektedir. Tüketim harcamalarında meydana gelecek değişiklik, yatırımların belirli bir katsayıya göre artmasına ya da azalmasına yol açmaktadır. İşte bu katsayıya hızlandırıcı katsayısı adı verilmektedir¹⁶⁹. Burada söz edilen yatırımlar uyarılmış yatırımlardır. Otonom yatırımlar, tüketim ve satış miktarı ile ilgilenmeksizin otonom olarak yapılan yatırımları ifade etmektedir. Uyarılmış yatırımlar ise, milli gelirde meydana gelen bir değişimin tüketim harcamalarıyla satış miktarına yansımından etkilenecek, diğer bir deyişle onlarla uyarılmış olarak gerçekleştirilen yatırımları ifade eder.

¹⁶⁸ Dornbush ve Fisher, s. 71.

¹⁶⁹ A. Eker, s. 121.

Hızlandırıcı, çarpandan daha eski bir kavramdır. Öncüsü de, kavramın ismini zikretmemiş olmasına rağmen Aftalion'dur. Kavram daha sonra J. M. Clark tarafından geliştirilmiştir¹⁷⁰.

Uyarılmış yatırım, milli gelirin yada tüketim harcamalarının bir fonksiyonu olarak ele alınırsa, $I = f(y)$ yada $I = f(c)$ şeklinde yazılabilir. Diğer taraftan, (Y): geliri, (I): otonom yatırımları, $I_{(y)}$: uyarılmış yatırımları, $C_{(y)}$: gelir artışına bağlı tüketimi gösterecek olursa,

$$Y = I + I_{(y)} + C_y \text{ 'dir.}$$

Belirli bir dönemdeki tüketimdeki değişme ile yatırımlar arasındaki fonksiyonel ilişki de, $I_t = \beta (C_t - C_{t-1})$ şeklinde gösterilebilir.

Buradan, $\beta = \frac{I_t}{C_t - C_{t-1}}$ 'dir. Bu ilişkide β hızlandırıcı katsayısıdır ve t-1 dönemi ile t dönemi arasında tüketimde ortaya çıkan değişikliğin uyarılmış yatırımlar üzerindeki etkisini belirler¹⁷¹.

¹⁷⁰ Nadaroğlu, s. 174.

¹⁷¹ A. Eker, s. 121.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYEDE KAMU HARCAMALARININ VE BÜYÜMENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde ilk olarak Türkiye’deki kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılan sınıflandırma tekniklerinin zaman içinde niteliksel bakımdan nasıl bir gelişim izlediği araştırılacaktır. Daha sonra ise 1980-2010 döneminde kamu harcamalarının ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırmalarına göre izledikleri seyir analiz edilecektir. Son olarak kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasına göre elde edilen değişkenlerin reel rakamlar bazında 1980-2010 döneminde nasıl bir seyir izledikleri ve bu dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan önemli gelişmeler ele alınacaktır.

2.1. KAMU HARCAMALARININ TÜRKİYE’DEKİ SINIFLANDIRILMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarının sınıflandırılmasının tarihçesine bakıldığında; kurumsal sınıflandırma, ekonomik sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma ile kurumsal, ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırmanın bileşiminden oluşan analitik bütçe sınıflandırması olmak üzere dört farklı sınıflandırmayla karşılaşıldığı görülmektedir. Dört farklı sınıflandırma çeşidinin ilki olan kurumsal sınıflandırma, 1950 yılına kadar bütçe harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılmıştır. Bu dönemde kamu harcamaları basit bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş olup, harcamaların dağılışı hakkında bilgi verilmemiş ve sadece idari birimlerin toplam harcamaları gösterilmiştir. Kurumsal sınıflandırmada, yönetim yetkisi temel kriter olarak kabul edilmiş; kurumsal sınıflandırmayla siyasi ve idari sorumluluğun bütçede gösterilmesi hedeflenmiştir. “Kamu harcamalarını yapan dairelerin idari tablosuna göre yapılan bu sınıflandırma zamana ve mekâna bağlı olarak sık sık değişir. Bu durum zaman aralıklarıyla aynı kuruluşun harcamalarının incelenmesini güçleştirdiği gibi, uluslar arası karşılaştırmaları da zor hale getirir”¹⁷². Günümüze

¹⁷² Türk, s. 52.

kadar Türkiye'nin idari teşkilatında çeşitli değişiklikler yaşanmış ve bu durumun da kamu harcamalarının kurumsal sınıflandırılmasında dönemsel farklılıklar yaşanmasına sebebiyet verdiği görülmüştür.

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılan ikinci sınıflandırma çeşidi olan ekonomik sınıflandırılmanın amacı bellidir. Kamu harcamalarının niteliği ve içeriği, miktarı kadar bilgi taşımalıdır ki; çoğu zaman yapılan kamu harcamalarının nitelik ve içeriğinin, miktarından çok daha önemli olduğu ortaya konulmuştur. İktisadi bir analiz yaparken içerik sorunu miktar sorunundan önce geldiği için de kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılması yoluna gidilmektedir¹⁷³. Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılması, devletin görev ve fonksiyonlarını yerine getirirken yürüttüğü faaliyetlerin milli ekonomiye, piyasalara ve gelir dağılımına etkilerinin planlanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi temel amaçtır.

Kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasına basit şekilde 1950 yılından itibaren başlanmıştır. Harcamalar ise cari ve yatırım harcamaları olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu ilk ekonomik sınıflandırma ile yetersiz de olsa kamu harcamaları yolu ile devletin sermaye oluşumuna ne şekilde ve hangi ölçüde yardımcı olduğu hakkında bir fikir edinilmesi sağlanmıştır.

3 Aralık 1962 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ekonomik sınıflandırmada değişikliğe gidilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile “devlet sektörüne ait yatırımlar, yıllık programa uygun olarak hazırlanacak devlet bütçesi ve kamu iktisadi teşebbüsleri iş programlarındaki ödeneklerle gerçekleştirileceklerdir”¹⁷⁴ ilkesi getirilmiştir.

1950 yılından itibaren kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasında kullanılan ikili ayrımın yerine, 1964 yılından itibaren üçlü ayrım kullanılmaya başlanmıştır. Üçlü ekonomik ayrıma göre A/1 cari harcamalar, A/2 yatırım harcamaları ve A/3 sermaye teşkili ve transfer harcamalarını göstermektedir. Üçlü ekonomik ayrıma geçilmesindeki temel amaç ise plan-bütçe ilişkisinin kurulabilmesidir. Üçlü sınıflandırmaya geçilmesiyle plan-bütçe ilişkisinin

¹⁷³ Türk, ss. 56-57.

¹⁷⁴ Kalkınma Bakanlığı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara, 1963, s. 488.

sağlanması yanında, cari harcamalar içerisinde gösterilen önemli kamu harcama kalemleri (devlet borçları, vatani hizmet aylıkları, emekli dul ve yetim maaşları, katma bütçeli idareler, belediye, dernek ve benzeri teşekküllere yapılan yardımlar) sermaye teşkili ve transfer harcamaları arasına alınmış, buna karşılık yatırımlar arasında görülen küçük onarımların cari harcamalar kalemine dâhil edilmesiyle cari harcama kaleminin gerçek miktarlarda gösterilmesi sağlanmıştır¹⁷⁵.

1973 yılı Bütçe Kanunu ile birlikte klasik bütçe anlayışı terk edilip program bütçe anlayışı uygulamaya konulmasıyla, klasik bütçe sınıflandırma şekli olan bölüm ve madde düzeni yerini program, alt program faaliyet/ proje sınıflandırma şekline bırakmıştır. Harcamaların ekonomik ayrımındaki sistemde bir değişikliğe gidilmemiş, ancak cetveller olarak gösterilen bu harcamalar, program bütçeye uygun ödenek türü (1), (2), (3) olarak programlara dağıtılmıştır. Sermaye teşkili ve transfer harcamalarının “sermaye teşkili ve transferler” ayrımı da kaldırılmıştır.

1986 mali yılında bütçe tekniği açısından başka bir değişiklik daha gerçekleşmiştir. Devletin iç ve dış borç ana para geri ödemeleri konsolide bütçe dışına çıkarılmış ve borç idaresi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığınca bütçe dışında yürütülmeye başlanmıştır. Bütçelerde ise sadece devlet borçları faiz ve genel giderleri ile ilgili ödenekler yer almaktadır. Bütçeleme tekniklerinde yaşanan belli başlı değişikliklerle birlikte ekonomik sınıflandırma tekniğinde 1964 yılından günümüze kadar cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklindeki üçlü ayırım aynen korunmuştur. Ayrıca cari harcamalar kendi içinde personel ve diğer cari hizmet ödeneği, şeklinde ikili ayrıma tabi tutulmuştur¹⁷⁶.

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılan üçüncü sınıflandırma tekniği ise fonksiyonel sınıflandırmadır. Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasında kamu hizmetlerini yapan kuruluşlar dikkate alınmayıp, kamu harcamaları kaynaklarının hangi amacı gerçekleştirmek için kullanıldığı dikkate

¹⁷⁵ Erdoğan Öner, **Kamu Maliyesi**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Yayın No. 1986/282, Ankara, 1986, s. 37.

¹⁷⁶ Deniz Aytaç, **Türkiye’de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi: Avrupa Birliği Ülkeleri İle Bir Karşılaştırma, Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi/Maliye Anabilim Dalı, Ankara, 2010, ss. 30-32.

alınmaktadır¹⁷⁷. Başka bir ifadeyle hizmet esas alınarak yapılan sınıflandırmanın adına fonksiyonel sınıflandırma denilmektedir.

Fonksiyonel sınıflandırmanın bütçe sisteminde yer alması, KMYK (kamu mali yönetimi ve kontrolü) Kanunu'nun getirdiği en önemli yeniliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılması ile birlikte kamu harcamalarının fonksiyonlarına göre analiz edilebilmesi ve değerlendirilmesi olanağı elde edilmiştir. KMYK Kanunu'na göre kamu harcamaları 10 temel fonksiyon altında sınıflandırılmıştır:

- 1) Genel hizmet harcamaları,
- 2) Savunma hizmetleri,
- 3) Kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri,
- 4) Ekonomik işler ve hizmetler,
- 5) Çevre koruma hizmetleri,
- 6) İskân ve toplum refahı hizmetleri,
- 7) Sağlık hizmetleri,
- 8) Dinlenme, kültür ve din hizmetleri,
- 9) Eğitim hizmetleri,
- 10) Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri.

Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasının bütçe sisteminde yer alması 2004 yılında yürürlüğe giren KMYK Kanunu ile birlikte sağlanmıştır. KMYK Kanunu'nun temel amaçlarından birisi kamu harcamaları ile ilgili bilgilere vatandaşların daha rahat ulaşılabilmesini (şeffaflığı) sağlamaktır¹⁷⁸.

Türkiye'de kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılan dördüncü sınıflandırma tekniği ise analitik bütçe sınıflandırmasıdır. Analitik bütçe sınıflandırması devlet faaliyetlerinin kurumsal, ekonomik ve fonksiyonel kriterlere göre sınıflandırılması olarak adlandırılmaktadır.

Kamu Mali Yönetim Projesi kapsamında 1995 yılında yeni bir bütçe sınıflandırması üzerine çalışmalar başlatılmış, 1998 yılında IMF uzmanlarıyla

¹⁷⁷ Ulutürk, s. 119.

¹⁷⁸ İsa Sağbaş, "Kamu Bütçe Dengesi: 2004-2010 Döneminin Ekonomik Analizi", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2011, s. 9.

çalışılarak GFS (Government Finance Statistics)-Devlet Mali İstatistikleri temeline dayalı ve Avrupa Birliği'nde uygulanan ESA'95 (European System Of Integrated Economic Accounts) standardını esas alan bir sınıflandırma modeli ortaya konulmuştur¹⁷⁹. Kamu harcama reformu kapsamında hazırlanan 10.12.2003 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 5018 sayılı KMYK Kanunu 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. KMYK Kanunu ile kamu mali yönetiminde mali disiplin, hesap verilebilirlik ve mali saydamlık hedeflenerek, kamu kaynaklarının etkin, verimli ve tutumlu kullanılması sağlamak için performans esaslı bütçelemeye geçilmesi öngörülmüştür¹⁸⁰. Bu bağlamda analitik bütçe sınıflandırması tekniği 2004 yılından itibaren kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılmaya başlanmıştır. Analitik bütçe sınıflandırması oluşturulurken kurumsal sınıflandırmada, bütçe sistemi içinde yer alan idari yapı temel alınmıştır. Fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmada ise GFS standartları benimsenmiştir. Finansman tipi sınıflandırma da mali mevzuatımız gereği geliştirilmiştir¹⁸¹.

2.2. TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK SINIFLANDIRILMASI VE GELİŞİMİ

Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması sürecinde ikili ve üçlü ayrımlar kullanılsa da, kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasında 1964'teki bütçeleme tekniğinin değişiminden itibaren cari, yatırım ve transfer harcamaları olmak üzere üçlü ayrımın kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda 1980-2010 döneminde kamu yatırım, transfer ve cari harcamalarının GSYH'ye oranı ve sabit fiyatlarla kamu harcama miktarlarının nasıl bir seyir izlediği incelenecek, bu zaman zarfı içerisinde kamu harcamalarında meydana gelen artışlar ile yaşanan ekonomik gelişmeler arasındaki etkileşim değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹⁷⁹ Celepçioğlu, s. 23.

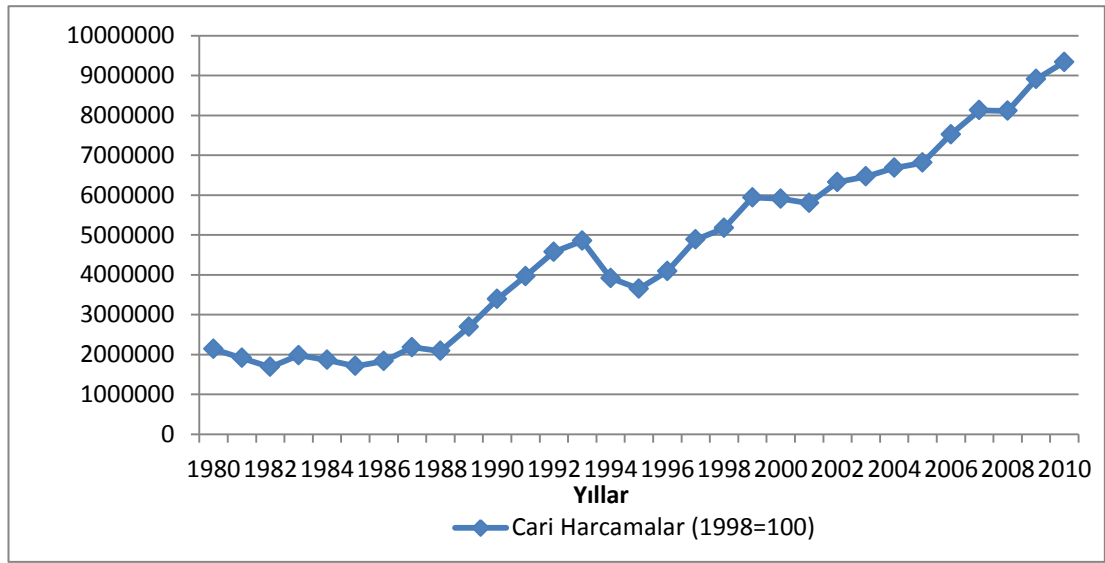
¹⁸⁰ Esra Siverekli Demircan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Bütçe Sistemlerindeki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumunu", **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:13 Sayı: 2, 2006, ss. 54-55.

¹⁸¹ Celepçioğlu, ss. 23- 25.

2.2.1. Cari Harcamaların Gelişimi

Cari harcama ya da kamu tüketim harcamaları, mevcut kamu hizmet kapasitesini kullanmak için gerekli mal ve hizmet bedeli olarak tanımlanmaktadır. Türk analitik bütçe sınıflandırmasında cari harcamalar; personel harcamaları, sosyal güvenlik devlet primi, mal ve hizmet satın alma giderlerinden oluşmaktadır¹⁸². Kamu cari harcamalarının en önemli özelliği ele alınan dönem için GSYH'ye katkıda bulunup, o dönemde tüketilen harcama türleri olmasıdır¹⁸³.

Şekil 1: Sabit Fiyatlarla Türkiye'nin Cari Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Sabit fiyatlarla cari harcamalarda 1980 ile 1988 yılları arası fazla bir dalgalanma olmadığı görülmektedir. Bu dönemde 1983 ve 1987 yıllarındaki harcama seviyelerindeki bir önceki yıllara kıyasla gerçekleşen artışın genel seçim etkisiyle olduğunu ve bu duruma 1983 yılında %50'nin üzerinde ve 1987'de % 70 üzerinde bir artışla personel giderlerinin en büyük katkısı yaptığını söylemek mümkündür. (1983 seçimleri askeri hükümet olması sebebiyle diğer seçimlerden farklılık arz etse de, askeri hükümetin Milliyetçi Demokrasi Partisini desteklemesi söz konusudur. Ayrıca bu seçimlerin diğer önemli özelliği ise ilk defa bu seçim döneminde 7

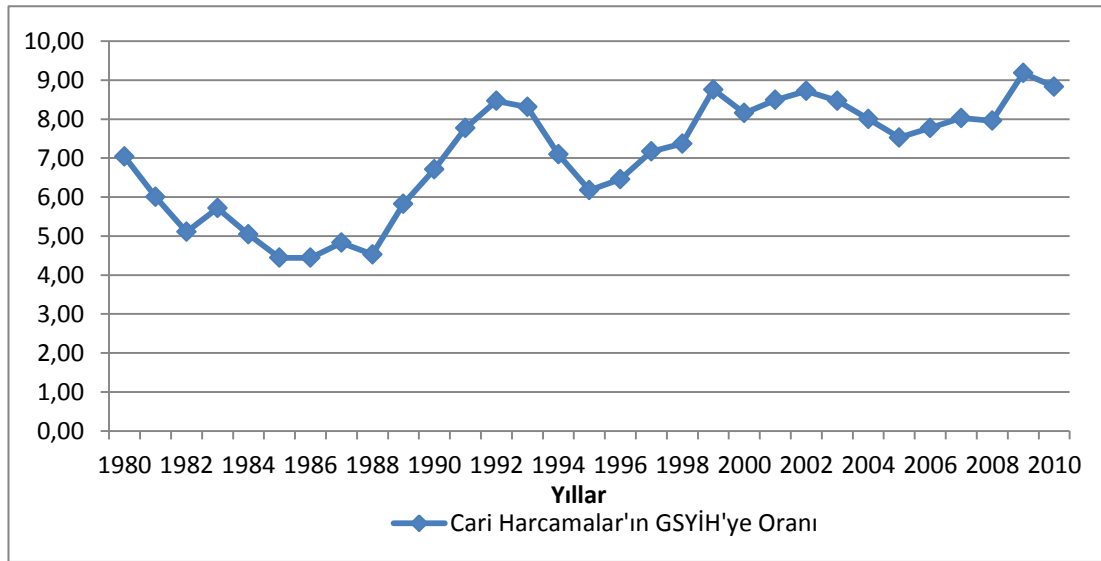
¹⁸² Batirel, s. 77.

¹⁸³ Ulutürk, s. 114.

Temmuz 1983 tarihli Resmi Gazete kararıyla, siyasi partilere gazetelerde paralı ilan yayınlama hakkı tanınmasıdır.) 1994 ve 2001 kriz dönemlerini bu trendden hariç tutarsak 1988 yılından itibaren sabit fiyatlarla cari harcamaların sürekli olarak arttığını ve 2010 yılında da 1998 fiyatlarıyla 9.335 milyon TL seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Azalma yönünde esnek olmayan bu harcama çeşidi, askeri, siyasal ve sosyal sebeplerden ötürü sürekli artış eğilimindedir. Tüm bu sebeplerden ötürü ekonomik istikrarın sağlanmasında cari harcamaların bir araç olarak kullanılıp gerektiği şekilde azaltılmasının mümkün olmadığı söylenebilir¹⁸⁴. Cari harcamalar gelir elastikiyetinin birden büyük olduğu harcama çeşitleridir ve milli gelirdeki artışlar cari harcamalarda kendinden daha fazla artışa neden olmaktadır.

Şekil 2: Türkiye'nin Cari Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Cari harcamaların GSYH'den aldıkları payların gösterildiği Şekil 2'de 1980 ile 1985 yılları arasında kapsayan dönemde cari harcamaların GSYH'den aldığı payın 1983 yılı haricinde sürekli bir azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1985 ile 1988 yıllarında ise cari harcamaların GSYH'den aldıkları payın durağan ve aynı zamanda istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. 1988 yılından itibaren (1993 ile

¹⁸⁴ Koray Başol ve Güler Başol, **Bütçe Politikalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5185.pdf>, (15.09.2013), s. 61.

1995 arası dönemi muaf tutarsak ki bu kısmi düşüşün sebebi olarak 5 Nisan Kararları gösterilmektedir¹⁸⁵.) cari harcamaların GSYH'den aldığı payın 1999 yılına değin dalgalı bir seyir izlemekle birlikte bir artış trendi içinde olduğunu söylenebilir. Cari harcamaların 2000 ile 2010 yılları arasında ise dalgalı bir seyir izlediği ve GSYH'den en büyük payı ise % 9,18 ile 2009 yılında aldığı görülmektedir.

Personel harcamaları 1990 ile 2000 yılları arasında cari harcamaların artışındaki en büyük etmen olarak gösterilmektedir. 1990'lı yılların başındakine kıyasla 2000'li yıllardaki kadrolu memur, işçi ve sözleşmeli personel sayısında meydana gelen artışa rağmen personel harcamalarında meydana gelen kısmi azalmanın, 1990'ların sonlarından itibaren kamu sektöründe maaş ve ücretlere uygulanan baskının bir göstergesi olduğu söylenebilir¹⁸⁶. 2000 yılından itibaren personel harcamalarının GSYH'den aldığı payların seyrine bakıldığında ise çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlediği; 2001, 2007 ve 2009 yılları haricinde bir önceki yıla nazaran artış göstermeyip, aksine ya sabit kaldığı ya da azaldığı görülmektedir.

2.2.2. Yatırım Harcamalarının Gelişimi

Yatırım harcamaları ya da Türk bütçe terminolojisindeki adıyla sermaye giderleri ise ekonominin üretim kapasitesinin artırılması ile ilgili maliyetler olarak adlandırılmaktadırlar¹⁸⁷. Yatırım harcamaları ile devletin iktisadi gelişmeye katkısı, faaliyetlerini kullanma amacındaki başarısı, kamu harcamaları ile sermaye birikimine doğrudan katkının ne olduğunun araştırılması amaçlanmaktadır. Bu harcama türü, iktisadi kalkınma programlarını geniş ölçüde kamu ekonomisi kanalıyla gerçekleştirmek zorunda olan gelişmekte olan ülkelerde büyük önem arz

¹⁸⁵ Dilek Dileyici ve Özlem Özkıvrak, “Yeni Yüzyılda Mali Ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000, s. 5.

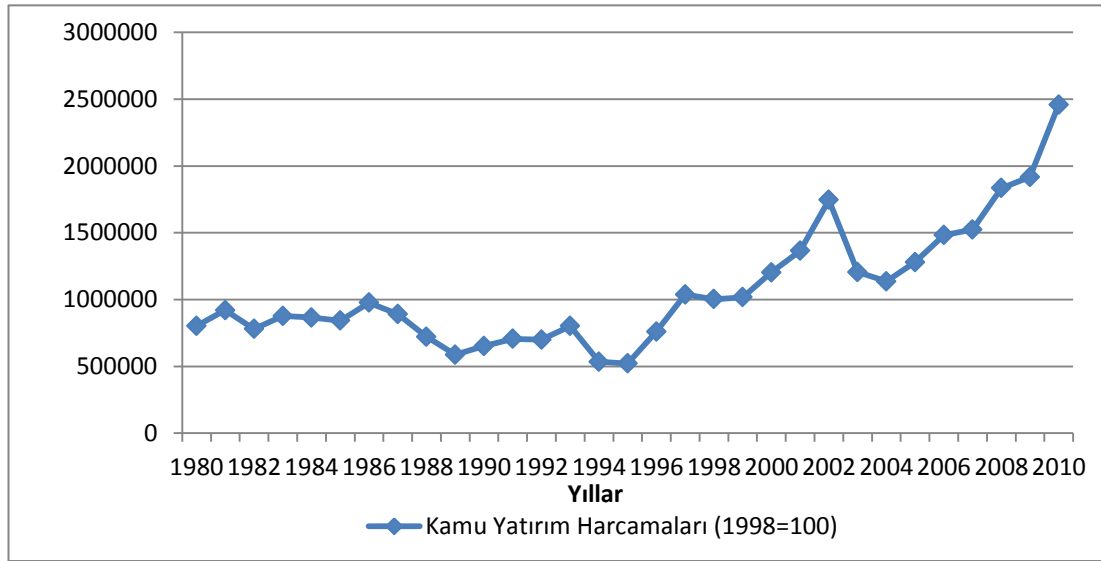
¹⁸⁶ Özbaran, ss. 120.

¹⁸⁷ Batirel, s. 77.

etmektedir¹⁸⁸. Türkiye’de yatırım harcaması olarak nitelendirilen giderleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Etüd ve proje giderleri;
- Yapı, tesis ve büyük onarım giderleri;
- Makine, teçhizat ve taşıt alımları ve onarımları¹⁸⁹.

Şekil 3: Sabit Fiyatlarla Türkiye'nin Yatırım Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr’den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 3’de sabit fiyatlarla yatırım harcamalarının 1980 ile 2010 yılları arasındaki seyri gösterilmektedir. Yatırım harcamalarının 1980 yılından 1986 yılına kadar çok fazla dalgalanmadığı ve durağan bir seyir izlediği, 1986’dan 1990 yılına kadar bir azalış trendine girdiği görülmektedir. Sabit fiyatlarla kamu yatırım harcamalarının 1989 yılında minimum seviyede gerçekleştiği (“1980 sonrası reform sürecinin 1988 yılı geldiğinde ivmesini kaybettiği ve ekonominin de bir tıkanma sürecine girildiği”¹⁹⁰ Yatırım harcamalarının 1986 yılında azalma eğilimine girmesi ve 1989 yılında minimum seviyede gerçekleşmesinin ekonomide

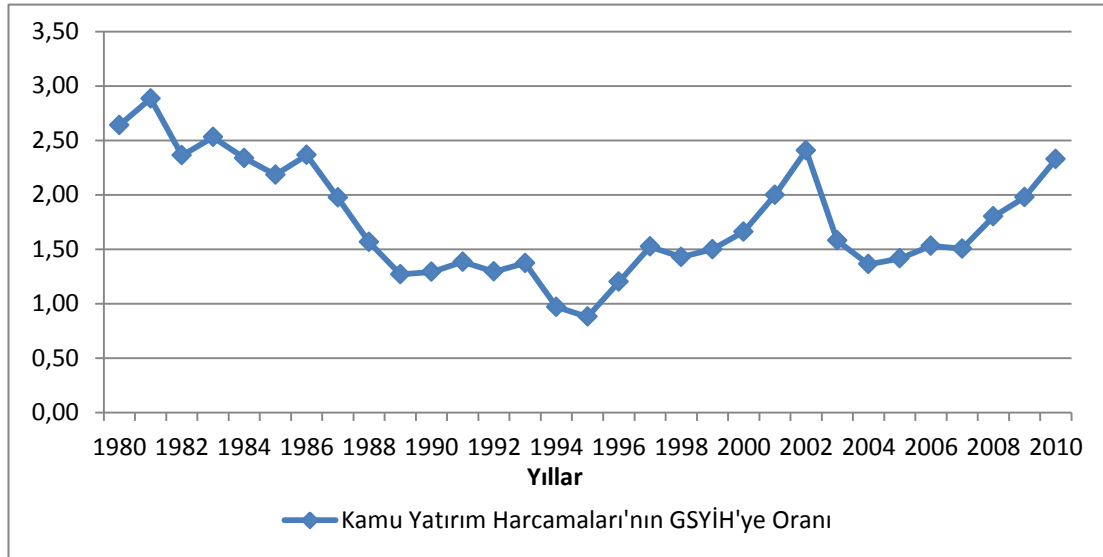
¹⁸⁸ Edizdoğan, s. 90.

¹⁸⁹ Cengizhan Doğruyol, **Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012, s. 118.

¹⁹⁰ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 10. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 39.

yaşanılan bu süreçle ilgili olduğu söylenebilir.) kamu yatırım harcamalarının bu yıldan itibaren tekrar bir artış trendi içine girdiği görülmektedir. Bu artış ise 5 Nisan Kararları'na kadar sürmüştü; 5 Nisan Kararları'yla birlikte uygulanan sıkı maliye politikaları sabit fiyatlarla kamu yatırım harcamalarının 1994 yılında sert bir düşüş yaşamasına ve 1995 yılında da 1980-2010 senelerini içeren 30 yıllık periyodun minimum seviyesini görmesine neden olmuştur. Bu yıldan itibaren artış trendine giren sabit fiyatlarla kamu yatırım harcamaları, 1997-1999 ve 2002-2004 dönemleri dışında sürekli artmış; 2010'da 1980-2010 yıllarını kapsayan otuz yıllık dönemin en üst seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 4: Türkiye'nin Yatırım Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 4'de 1980 ile 2010 yılları arasını kapsayan dönemde kamu yatırım harcamalarının yıllar itibariyle GSYH'den aldıkları paylar gösterilmektedir. Söz konusu dönemde kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldıkları payların %2,88 ile %0,88 bandı arasında seyrettiği görülmektedir.

24 Ocak Kararları ve sonrasında uygulanan neo-liberal iktisadi politikalar gereği kamu harcamalarında kısıntıya gidilmiş; bu durum 1980-1989 yılları arasında, özellikle de 1985 yılından itibaren kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı payların daimi olarak azalmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönem içinde kamu yatırım harcamalarının özel yatırım harcamaları üzerindeki etkisinin ise tamamlayıcılık olduğu; 1989 yılında finansal serbestleşmenin ardından kamu

yatırımlarının özel sektör üzerindeki tamamlayıcılık etkisinin olumsuz etkilendiği belirtilmektedir¹⁹¹. 1980 yılında kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı pay %2,64 iken, 1989 yılında %1,27 seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. 1989 yılından itibaren ise kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı payın 5 Nisan Kararları'na kadar istikrarlı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. 1994 Krizi'nin ardından alınan 5 Nisan Kararlarıyla birlikte uygulamaya konan sıkı para ve maliye politikaları neticesinde kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı pay 1994 yılında %0,97, 1995 yılında ise %0,88 seviyelerine kadar gerileyerek 1980-2010 yıllarını kapsayan 30 yıllık dönemin en düşük düzeyine gerilemiştir. 1996-2002 yıllarını kapsayan dönemde kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı payların 1998 yılı haricinde devamlı olarak artmış, 15 Nisan 2001 tarihinde uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın mali hedeflerinin revize edilmesiyle birlikte kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı paylar azalmış ve belirli bir seviyede tutulmuştur. 1990 yılından itibaren kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı paylar, yaşanan krizler neticesinde 1990'lı yılların sonuna kadar uygulanan sıkı maliye politikaları sebebiyle bir azalma eğiliminde olmuştur. 2002 yılında kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı payın %2,41'e ulaşmasının ardından kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı pay 2003 ve 2004 yıllarında sert bir düşüşle %1,36 seviyesine kadar gerilemiş, daha sonraki 3 yıllık periyotta istikrarlı bir seyir izleyip 2007 yılında %1,5 seviyesine kadar ulaşmıştır. Kamu yatırım harcamalarının GSYH'den aldığı payın 2008 yılı ile birlikte de hızlı bir artış trendine girdiği görülmekte ve 2010 yılında %2,33 seviyesine ulaşmaktadır.

2.2.3. Transfer Harcamalarının Gelişimi

Devletin herhangi bir mal veya hizmet karşılığı olmaksızın yaptığı harcamalara transfer harcamaları denmektedir¹⁹². Transfer harcamaları özellikleri gereği karşılıksız olan ve GSYH üzerinde doğrudan etkisi bulunmayan

¹⁹¹ Yeldan, s. 47.

¹⁹² A. Eker, s. 86.

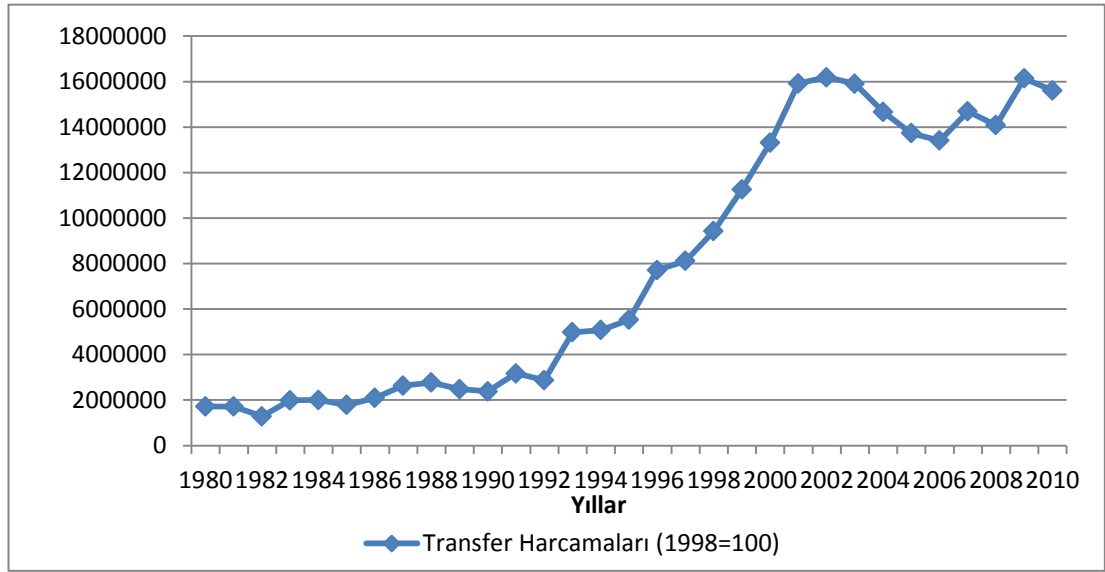
harcamalardır. Bu harcama türleri ülkedeki gelirin yeniden dağılımı sürecinde devletin uygulamaya koyduğu önemli bir olgudur.

Türkiye’de transfer harcamaları konsolide bütçe içinde kaydedilmektedir. Türkiye’de uygulanan Program Bütçe Sistemi içinde 900 kod numarası ile sınıflandırılan transfer ödenekleri, iki ayrı ilkeye göre bu gruba dâhil edilmektedir. Birinci ilke; yasalar gereği bütçeden ödenen, fakat karşılığında doğrudan bir mal veya hizmet alınmayan harcamaların transfer sayılmasıdır. İkinci ilke; toplamı milli serveti etkilemeksizin taşınmaz malın el değiştirmesine neden olan yatırım projeleri, kamulaştırma ve bina satın alımlarının transfer harcaması şeklinde kodlanmasıdır. Bu tür harcamalar genelde sermaye teşkili niteliği taşımaktadır¹⁹³. Türkiye’de transfer harcamaları dört grupta toplanabilir.

- İktisadi Transferler: Devletin, iktisadi devlet teşekküllerinin yatırımlarına katkıda bulunmak amacıyla yaptığı transferlerdir.
- Mali Transferler: Devletin katma bütçeli kuruluşlara yaptığı transferlerdir (Üniversiteler, belediyeler v.b.).
- Sosyal Transferler: Devletin sosyal amaçlarla yaptığı transferlerdir (emekli sandığı, dernekler v.b.).
- Borç Ödemeleri: Bütçe yılı içinde ödenmemiş giderlerin takip eden yıllarda ödenmesi (devletin iç veya dış borç karşılığında ödediği faizler, borç taksitleri, geçmiş borçlar).

¹⁹³ Ahmet Özen, “Türkiye’de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2003, ss. 205-206.

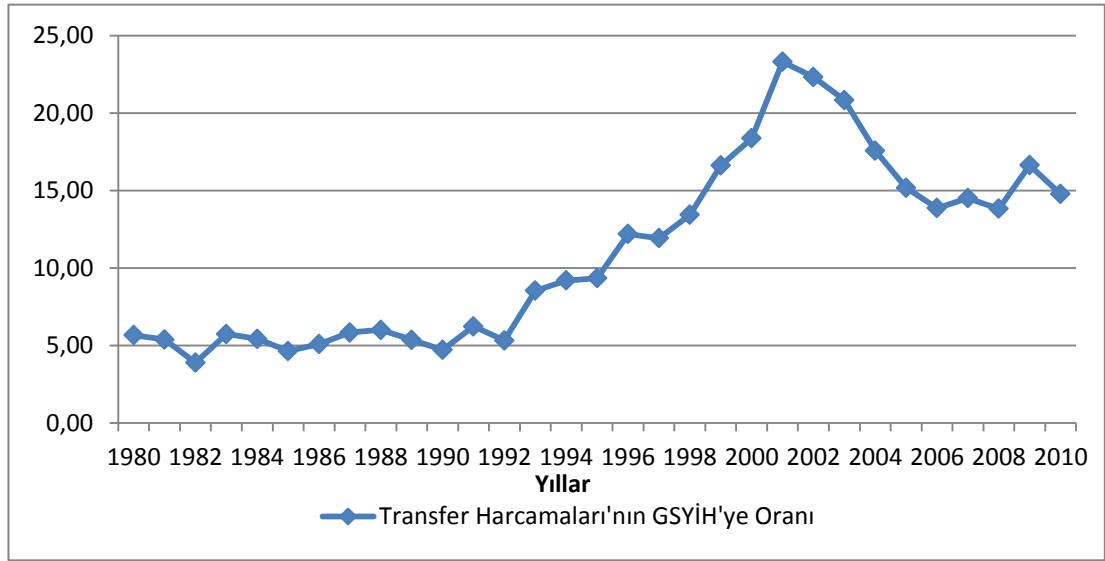
Şekil 5: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Transfer Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Sabit fiyatlarla kamu transfer harcamaları 1980 yılından 1992 yılına değin çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu 12 yıllık süre içinde söz konusu harcama çeşidi minimum 1.283 milyon TL, maksimum 3.173 milyon TL, ortalaması ise 2.224 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiş; 1992-2002 yılları arasında ise hızlı bir artış trendi içine girmiştir. 1992 yılında 2.875 milyon TL düzeyindeyken, 2002 yılında söz konusu harcama miktarı 16.185 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 2002 yılından 2006 yılına kadar söz konusu harcama çeşidinin bir azalma trendine girdiği ve 2006 yılında 13.404 milyon TL seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. 2006 yılından itibaren ise dalgalı bir seyir izlemekle birlikte bir artış trendi içinde olduğu söylenebilir.

Şekil 6: Türkiye'nin Transfer Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 6'da 1980 ile 2010 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de transfer harcamalarının GSYH'den aldığı paylar gösterilmektedir. En düşük pay % 3,89 olurken, en yüksek pay % 23,30 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 1980 yılından sonra gerçekleşen bütçe harcamaları içinde giderek önemli bir harcama kalemi haline gelen kamu transfer harcamalarının GSYH'den aldığı payın 1980 yılından 1982 yılına değin bir azalma eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Söz konusu oran 1980'de % 5,66 iken 1982 yılında % 3,89 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu azalma eğiliminin 1980 sonrası izlenen neo-liberal iktisadi politikalar sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür. 1983-1992 yıllarını kapsayan on yıllık dönemde ise istikrarlı bir seyir izlediği ve % 5 etrafında dalgalandığı söylenebilir. Bu dönemde seçim yıllarında (1983, 1987, 1991) bir önceki yıllara kıyasla söz konusu oranın arttığı görülmektedir.

Kalkınma Bakanlığı'nın yayınladığı kamu finansman verilerine göre, 1980'li yılların başında kamu transfer harcamalarının içinde en önemli paya sahip olan KİT'lere transferler kalemi azalan bir seyir izlemiş ve 1980 yılında KİT'lere transferlerin GSYH'den aldığı pay %2,9 iken, 1992 yılında %0,6'ya kadar gerilemiştir. Diğer taraftan 1980 yılında faiz ödemelerinin GSYH'den aldığı paylarına bir artış trendi içinde olduğu, 1980 yılında faiz ödemelerinin GSYH'den aldığı pay %0,4 iken, 1992 yılında bu oranın %2,7 seviyesine kadar yükselmiş olduğu görülmüştür. 1980'den 1987 yılına kadar dış faiz ödemeleri iç faiz

ödemelerinden yüksek iken, 1987 yılıyla birlikte faiz ödemeleri içinde iç faiz ödemeleri daha yüksek pay almaya başlamış ve de artan bir trend izlemiştir. 1987-1988 yıllarında Türkiye ekonomisi kötü sinyaller vermeye başlamış ve kamu finansman dengesi bozulmuştur. Oluşan açıkların iç borçlanma yoluyla finanse edilmeye çalışılması iç piyasalarda faizlerin sürekli olarak yükselmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da 1988 yılında transfer harcamalarının GSYH'ye oranı 1980-1990 döneminin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

1993 yılından 2001 krizine kadar olan kamu transfer harcamalarının GSYH'den aldığı payın seyrine bakılacak olursa, sürekli bir artış trendi içinde olduğu söylenebilir. 1993'te % 8,53 seviyesine kadar çıkan oran, artışına devam etmiş ve 2001 yılında % 23,3 seviyesine kadar yükselerek 1980-2010 periyodunu kapsayan 30 yıllık dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

1980-2001 dönemini içinde bütçenin transfer bütçesi gibi değerlendirilebilecek bir hal alması sebebiyle (2001 yılında bütçe gelirleri nominal fiyatlarla 51.334 milyon TL iken transfer harcamaları nominal fiyatlarla 55.997 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir.) 1986 yılından itibaren devlet borçları anapara ödemeleri bütçe dışına çıkarılmıştır. Bu durumda bile bütçedeki transfer harcamaları artışı engellenememiştir¹⁹⁴.

2001 Krizi'nin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulamaya konulmasıyla, kamu transfer harcamalarının GSYH'den aldığı paylar daimi olarak bir azalma eğilimi göstermiş ve 2001'de % 23,3 olan pay 2008 yılında % 13,81'e kadar gerilemiştir. 2001 yılı ardından transfer harcamalarının azalma trendine girme sebebi olarak iç faiz ödemelerinin kontrol altına alınması gösterilebilir. 2009 yılında ise % 3'lük bir artışla % 16,63 seviyesine kadar yükselen kamu transfer harcamalarının GSYH'ye oranı, 2010 yılında % 14,77'ye kadar gerilemiştir. 2009 yılındaki artışın ise büyük oranda sosyal güvenlik harcamalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

¹⁹⁴ Özbaran, s. 123.

2.3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARININ FONKSİYONEL SINIFLANDIRILMASI VE GELİŞİMİ

Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılması; devletin hangi amaçlar için, hangi devlet fonksiyonları için para harcadığının ortaya konulması amacıyla yapılan sınıflandırma şeklidir. Bu sınıflandırmaya dayanılarak yapılan harcama programlarında birim maliyet esas alınır.

Fonksiyonel sınıflandırmayı üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

- Genel Hizmetler: Devlet düzenin sürdürülmesini, korunmasını ve devletin yönetilmesini sağlayan hizmetlerdir. Savunma, yargı ve kolluk ile genel yönetim hizmetleri bu kapsamdadır.
- Ekonomik Hizmetler: Firmalara yarar sağlamaya yönelik hizmetlerdir. Tüketicilere dolaylı bir biçimde yarar sağlar. Tarım, enerji, doğal kaynaklar, üretim, inşaat ve ulaşım hizmetleri bu kapsama girmektedir.
- Sosyal Hizmetler: Topluma ve teker teker bireylere fayda sağlayan hizmetlerdir. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültürel, dini ve boş zamanları değerlendirici hizmetler ile konut ve genel araştırma hizmetleri bu kapsama girmektedir¹⁹⁵.

Kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılması ilhamını özel sektördeki uygulamalardan aldığını söylemek mümkündür. Zamanımızdaki devletin gün geçtikçe özel sektöre benzer faaliyetlerde bulunmasının artmasına rağmen, devletin özel çıkar peşinde koşan bir kuruluş olmadığının bilincinde olmak ve daima kamu yararını göz önünde tuttuğunu bilmekte fayda vardır. Onun için, kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasını devlet faaliyetlerinin özel sektör faaliyetleriyle karşılaştırılmasına imkân verdiği için değil, kamu harcamalarının seçilmesinde ve uygulamasında rasyonellik getirdiği için farklı bir anlayışla ele almak gerekir¹⁹⁶.

Analitik bütçe sınıflandırılmasında yer alan kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasındaki kalemler ve bu kalemlerin toplam kamu

¹⁹⁵ Doğruyol, ss. 111-112.

¹⁹⁶ Türk, s. 56.

harcamalarından aldıkları payın 2006-2010 dönemlerinde nasıl bir seyir izledikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

2006-2010 döneminde genel kamu hizmetleri ve savunma harcamaları azalırken; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarında artışlar meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla üretken kamu harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı artarken diğer kalemlerin paylarının azaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Konsolide Bütçe Harcamaları

Yıllar/Harcama Miktarı (Milyon TL) – (% Oran)	2006	2007	2008	2009	2010
Genel Kamu Hizmetleri (%Oran)	70.398 (39,5)	75.975 (37,2)	82.081 (36,2)	88.274 (32,9)	89.450 (30,4)
Savunma Hizmetleri (%Oran)	11.588 (6,5)	11.834 (5,8)	12.839 (5,7)	14.567 (5,4)	14.952 (5,1)
Kamu Düzeni Ve Güvenlik Hizmetleri (%Oran)	10.514 (5,9)	12.434 (6,1)	13.967 (6,2)	16.240 (6,1)	18.859 (6,4)
Ekonomik İşler Ve Hizmetler (%Oran)	21.127 (11,9)	23.703 (11,6)	29.137 (12,8)	33.050 (12,3)	41.312 (14,0)
Çevre Koruma Hizmetleri (%Oran)	127 (0,1)	184 (0,1)	215 (0,1)	250 (0,1)	357 (0,1)
İskân Ve Toplum Refahı Hizmetleri (%Oran)	3.855 (2,2)	4.175 (2,3)	3.797 (1,7)	3.740 (1,4)	6.553 (2,2)
Sağlık Hizmetleri (%Oran)	9.274 (5,2)	11.276 (5,5)	12.972 (5,7)	15.682 (5,8)	16.071 (5,5)
Dinlenme, Kültür Ve Din Hizmetleri (%Oran)	2.811 (1,6)	3.279 (1,6)	3.865 (1,7)	4.593 (1,7)	5.442 (1,8)
Eğitim Hizmetleri (%Oran)	22.219 (12,5)	25.720 (12,6)	30.493 (13,4)	35.753 (13,3)	41.470 (14,1)
Sosyal Güvenlik Ve Sosyal Yardım Hizmetleri (%Oran)	26.213 (14,7)	34.949 (17,1)	37.666 (16,6)	56.070 (20,9)	59.892 (20,3)
TOPLAM (%Oran)	178.126 (100)	204.068 (100)	227.031 (100)	268.219 (100)	294.359 (100)

Kaynakça: T.C. Maliye Bakanlığı, 2012 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ankara, 2011, s. 12.

Analitik bütçe sınıflandırmasına geçilmeden önce kullanılan konsolide bütçe ödeneklerinin idari fonksiyonel sınıflandırması gerçek bir fonksiyonel dağılımı yansıtmamaktadır. Çünkü bu dağılım oluşturulurken farklı kamu kuruluşlarının

bütçelerinde yer almakla birlikte aynı fonksiyona katkıda bulunan harcamalar bir araya getirilmemekte; yalnızca ilgili kamu kuruluşlarının toplam bütçesi dikkate alınmaktadır¹⁹⁷. Bu bağlamda Ulutürk'ün yaptığı fonksiyonel sınıflandırmada tam olarak analitik bütçe sınıflandırmasında yer alan fonksiyonel sınıflandırmanın başlıkları ile birebir örtüşmese de; 1980-2010 döneminde kamu harcamalarının fonksiyonel sınıflandırılmasındaki önemli harcama başlıklarının nasıl bir seyir izlediği konusunda büyük bir fayda sağladığı için bu çalışmada söz konusu sınıflandırma tekniği kullanılacaktır. Kamu harcamaları bu sınıflandırma tekniğine göre altı ana başlıkta toplanmış olup, bu kalemler şu şekilde sıralanmaktadır¹⁹⁸:

- Genel hizmet harcamaları,
- Adalet ve yargı harcamaları,
- Savunma harcamaları,
- Ekonomik yönlü hizmet (altyapı) harcamaları,
- Eğitim harcamaları ve
- Sağlık harcamaları.

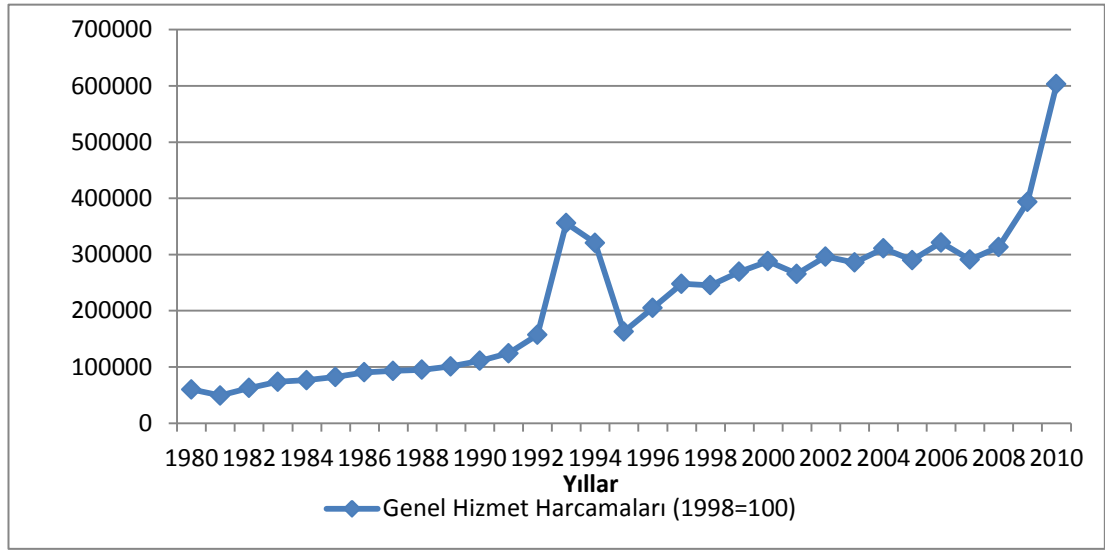
2.3.1. Genel Hizmet Harcamalarının Gelişimi

Analitik Bütçe Rehberine göre genel kamu hizmet harcamaları dört ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Ulutürk devletin yasama ve yürütme görevlerini yerine getiren kuruluşlarının yaptığı harcamalar toplamını genel hizmet harcamaları olarak tanımlamıştır. Şekil 7 ve Şekil 8'de gösterilen, 1980-2010 dönemini kapsayan genel hizmet harcamaları; TBMM, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

¹⁹⁷ A. Eker, s. 102.

¹⁹⁸ Ulutürk, s. 179.

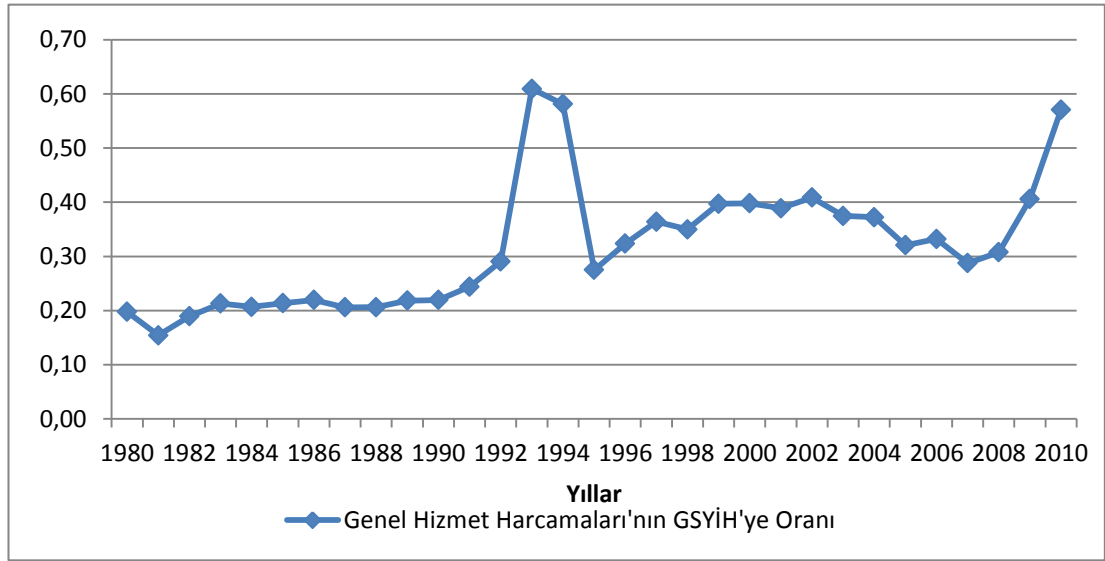
Şekil 7: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Genel Hizmet Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 7'de 1980-2010 döneminde Türkiye'de sabit fiyatlarla genel hizmet harcamaları gösterilmektedir. Bu dönem içinde sabit fiyatlarla genel hizmet harcamaları minimum 49,17 Milyon TL, maksimum 603 Milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Sabit fiyatlarla genel hizmet harcamalarının 1980-1993 yıllarını kapsayan dönemde (1981 yılı hariç olmak üzere) sürekli bir artış içinde olduğu görülmektedir. Özellikle 1993 yılında sabit fiyatlarla genel hizmet harcamalarının bir önceki yıla kıyasla %100'ün üzerinde bir artış göstermesi dikkat çekmektedir. Bu dönemin ardından sabit fiyatlarla genel hizmet harcamalarının iki yıllık bir süreçte sert bir düşüş yaşadığı ve 1995 yılında 162,81 Milyon TL düzeyinde gerçekleşerek, hemen hemen 1992 seviyesine gerilediği görülmektedir. 1996-2000 döneminde ise sabit fiyatlarla genel hizmet harcamaları sürekli bir artış göstermiş ve 2000 yılında 288,22 Milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001-2008 yıllarını kapsayan dönemde genel hizmet harcamalarının minimum 265,53 Milyon TL, maksimum 321,27 Milyon TL, ortalamasının ise 296,77 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa bu dönemde sabit fiyatlarla genel hizmet harcamalarının çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Bu süreci takip eden iki yılda ise hızlı bir artış gösteren sabit fiyatlarla genel hizmet harcamalarının 2010 yılında 603 milyon düzeyinde gerçekleşerek 30 yıllık dönemin maksimum düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 8: Türkiye'nin Genel Hizmet Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 8'de 1980 ile 2010 yıllarını kapsayan dönemde genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı payların nasıl bir seyir izlediği gösterilmektedir. Bu 30 yıllık periyotta genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı payların minimum %0,15, maksimum %0,61 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldıkları payların 1980-1990 dönemine incelendiğinde; minimum %0,15, maksimum %0,22 ve ortalama ise %0,20 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerler göz önüne alındığında on yıllık süreçte genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı payların çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. 1981 yılında genel hizmet harcamaları hem oransal hem reel rakamlarla 1980-2010 periyodunun minimum seviyesi olarak dikkat çekmektedir. 1990 yılını takip eden 3 yıllık süreçte GSYH'ye oran bazında genel hizmet harcamalarının hızlı bir artış gösterip, 1993 yılında %0,60 değerine ve 1980-2010 yılını kapsayan 30 yıllık dönemin maksimum seviyesine ulaştığı görülmektedir. 1994 ve 1995 yıllarında 5 Nisan Kararları'nın neticesi olarak genel hizmet harcamaları hem reel bazda hem de GSYH'ye oranları sert bir düşüş yaşamış 1995 yılında genel hizmet harcamalarının GSYH'ye oranı %0,28 olarak gerçekleşmiş ve 1992 yılıdaki seviyesine dönmüştür. 1996-2000 kapsayan dört yıllık dönemde ise genel hizmet harcamalarının GSYH'ye oranı sürekli olarak artmış ve 2000 yılında genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı pay ise %0,40 olarak gerçekleşmiştir. 1990-2000

dönemini kapsayan on yıllık süreçte genel hizmet harcamalarının GSYH'ye oranının dalgalı bir seyir izlemesinin yanında 1990 yılında %0,22 iken, 2000'de %0,40 seviyesine geldiği göz önüne alındığında, genel hizmet harcamalarının GSYH'ye oranında meydana gelen artış dikkat çekmektedir. 2001-2008 döneminde genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı payların azalan bir trend içinde olduğu ve 2007 yılında genel hizmet harcamalarının GSYH'ye oranının %0,29 seviyesinde gerçekleşerek bu sekiz yıllık dönemin minimum seviyesine indiği görülmektedir. Bu dönemi takip eden iki yıllık süreçte genel hizmet harcamalarının GSYH'den aldığı pay hızlı bir artış gösterip, 2010 yılında %0,57 seviyesinde gerçekleşerek neredeyse 30 yıllık periyodun maksimumuna ulaşmıştır.

2.3.2. Adalet ve Yargı Harcamalarının Gelişimi

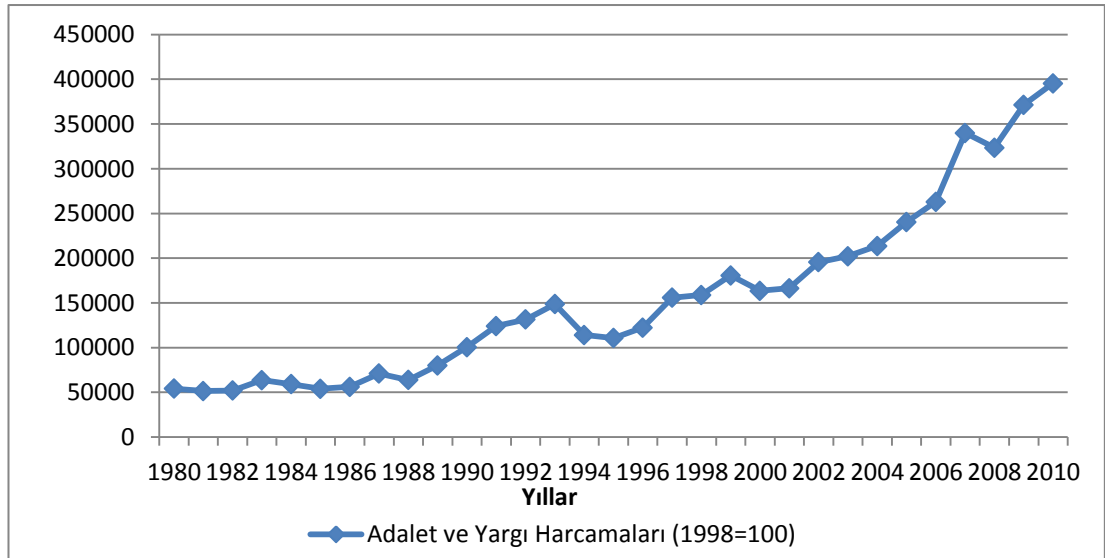
Adalet, devletlerin her dönem için sağlamaları gereken temel yükümlülüklerinden olagelmıştır. Modern hukuk düzenlerinde bireylerin kendiliğinden hak almaları yasaklanmıştır. Hak arama özgürlüğü ise anayasalarla güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerdendir. Bu nedenledir ki hakkı ihlal edilenler ya da buna benzer nitelikte bir tehlikeyle karşı karşıya olan bireyler, ancak devletin yargı organlarına başvurarak haklarını arayabilirler. Devlet adalet dağıtımını yargısal fonksiyonlar aracılığıyla gerçekleştirir. Devletin varoluş nedenlerinden biri yurttaşların can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bunları güvenlik ve asayiş hizmetleri ile yerine getirir. Fakat bu yeterli olmayıp, toplumda kargaşa meydana gelirse veya kişilerin hakları ihlal edilirse devreye adalet hizmetleri girmektedir¹⁹⁹. Hukuk devleti olmanın önkoşullarından biri, bekli de en önemlisi yargı kuruluşlarının bağımsızlığının ve güvenliğinin sağlanması ve bunun kurum ve kuruluşlarının oluşturulmasıdır. Yasaların, anayasaya uygunluğunun denetlemesinde ve yönetimin hukuka bağlılığının sağlanmasında, genel olarak da bütün yasaların objektif ve tarafsız uygulanmasında yargı organlarının bağımsızlığı önem taşımaktadır.

¹⁹⁹ Hakan Arslaner ve Demet Şekerci, "Türkiye'de Adalet Hizmetlerinin Niteliği ve Bu Hizmetlerin Bütçe Üzerindeki Yüku", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 1, 2014, s. 35.

1982 Anayasası'nın 9. Maddesi'nde bu durum düzenlenmiştir. Yargıya ilişkin üçüncü kısım üçüncü bölümde de yargıçların anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre serbestçe yargıya varabilmeleri için gerekli bütün güvencelere ilişkin temel ilkeler belirtilerek ayrıntılı düzenlemeler yasalara bırakılmıştır.

Türkiye'de yargı birliği yoktur. Adli, idari ve askeri yargı birbirinden bağımsız olup, her biri yargı dalına karşılık gelen mahkemelerde ayrı ayrı düzenlenmiştir²⁰⁰. Şekil 9 ve 10'da gösterilen ve 1980-2010 dönemini kapsayan adalet ve yargı harcamaları; Yargıtay Başkanlığı, Danıştay Başkanlığı, Sayıştay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı'nın yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

Şekil 9: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Adalet ve Yargı Harcamaları'nın Gelişimi

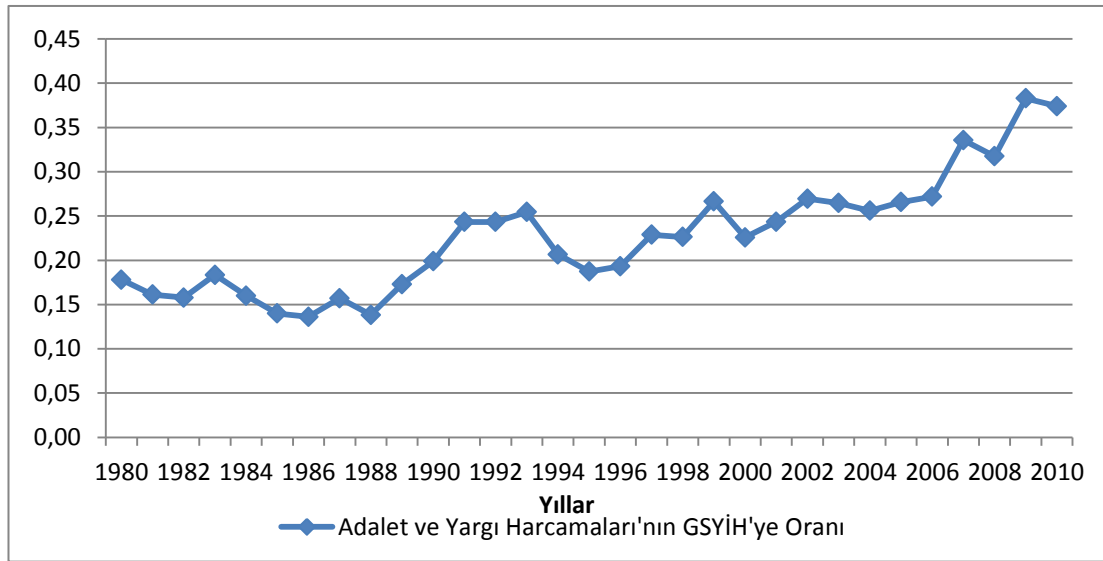
Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 9'da 1980-2010 döneminde Türkiye'de sabit fiyatlarla adalet ve yargı harcamaları gösterilmektedir. Bu dönem içinde sabit fiyatlarla adalet ve yargı harcamaları minimum 51,43 Milyon TL, maksimum 395,36 Milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980-1988 yılları arasında sabit fiyatlarla adalet ve yargı harcamalarının minimum 51,43 Milyon TL, maksimum 70,94 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği göz önüne alınacak olursa, çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir

²⁰⁰ Ulutürk, s. 204.

izlediği söylenebilir. 1988-1993 yılları arasında artan bir seyir izleyen sabit fiyatlarla adalet ve yargı harcamaları, 1994 ve 1995 yılları kapsayan iki yıllık bir süreçte azalan bir eğilim içinde olduğu görülmektedir. 1996 yılından itibaren artışa geçen sabit fiyatlarla adalet ve yargı harcamaları 2001, 2002 ve 2008 yılları haricinde sürekli artmış; 2010 yılında 395,36 Milyon TL olarak gerçekleşmiş ve 30 yıllık periyodun maksimum seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 10: Türkiye'nin Adalet ve Yargı Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 10'da 1980 ile 2010 yıllarını kapsayan dönemde adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı paylar gösterilmektedir. 1980-2010 yıllarını kapsayan 30 yıllık periyotta adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı payların minimum %0,14, maksimum ise %0,38 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1980 ile 1988 yılları arasında adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı payların 1983 ve 1987 yılları haricinde sürekli bir azalma trendi içinde olduğu söylenebilir. 1980 yılında adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %0,18 iken, 1988 yılında %0,14 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1989 yılı itibariyle adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı pay sürekli olarak bir artış trendine girmiş ve bu artış trendinin 1993 yılına değin devam ettiği görülmektedir. 1989 yılında adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %0,17 iken 1993 yılında %0,25'e kadar yükselmiştir. 1994 yılıyla birlikte 2 senelik bir azalma eğilimi gösteren adalet ve yargı harcamalarının GSYH'den aldığı pay 1995 yılında %0,19

olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılının ardından adalet ve yargı harcamalarının GSYH’den aldığı payların 2000 ve 2008 yılları haricinde istikrarlı bir seyir izleyip, daimi olarak bir artış eğilimi içinde oldukları görölmektedir. 30 yıllık dönemde adalet ve yargı harcamalarının GSYH’den aldıkları payların 2009 yılında %0,38’lik payla en yüksek düzeye ulaşmış ve 2010 yılında ise bu pay %0,37 olarak gerçekleşmiştir.

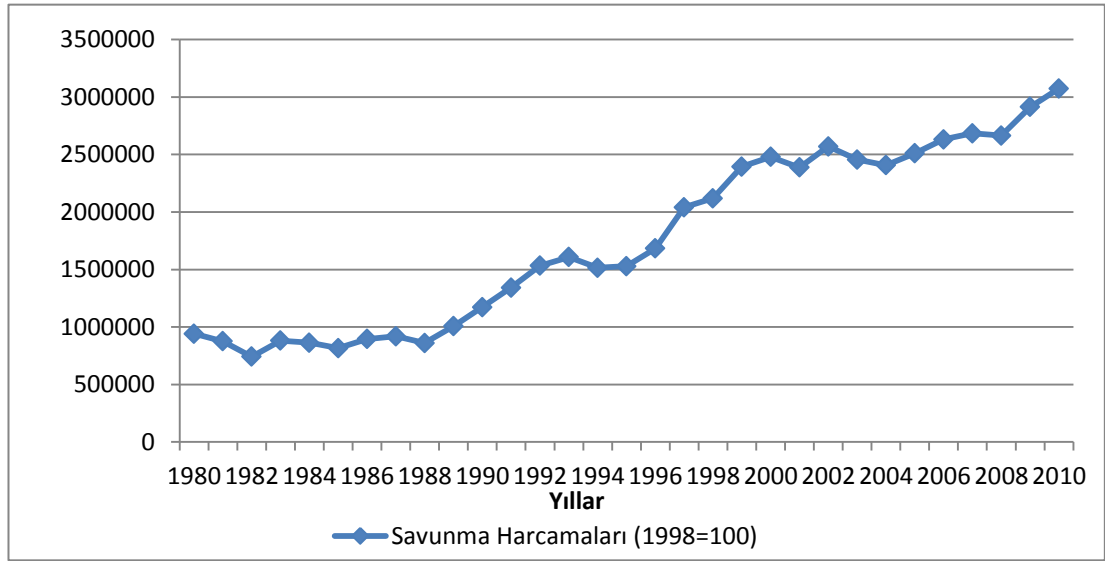
2.3.3. Savunma Harcamalarının Gelişimi

Savunma, devletin egemenliğini (belli bir coğrafya alanında kamu hizmetleri tekeli) diğer devletlerin tehditlerine ve eylemlerine karşı korunması olarak tanımlanabilmektedir. Savunma hizmeti salt bir ortak tüketim hizmetidir. Çünkü savunulan alanda yaşayan herkes, istesin istemesin, birbirlerinin faydalanmalarını etkilemeden, bu hizmetten yararlanır. Savunma hizmetinin bölünmezliği sadece yurttaşlar için değil, tüm yurt için geçerlidir²⁰¹.

Literatürde savunma harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği yönünde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Fakat dikkati çeken ortak görüş, ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için devletlerin iç ve dış tehditlere karşı koyabilmeleri amacıyla savunma harcamalarını belli bir seviyede tutmaları gerekliliğidir. Bu bağlamda Türkiye’de hem ekonomik hem siyasi istikrarın sağlanması için savunma harcamalarının optimal seviyede yapılmasının gerekliliği ortadadır. Şekil 11 ve Şekil 12’de gösterilen ve 1980-2010 dönemini kapsayan savunma harcamaları; Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

²⁰¹ Bulutoğlu, 2003, s. 237.

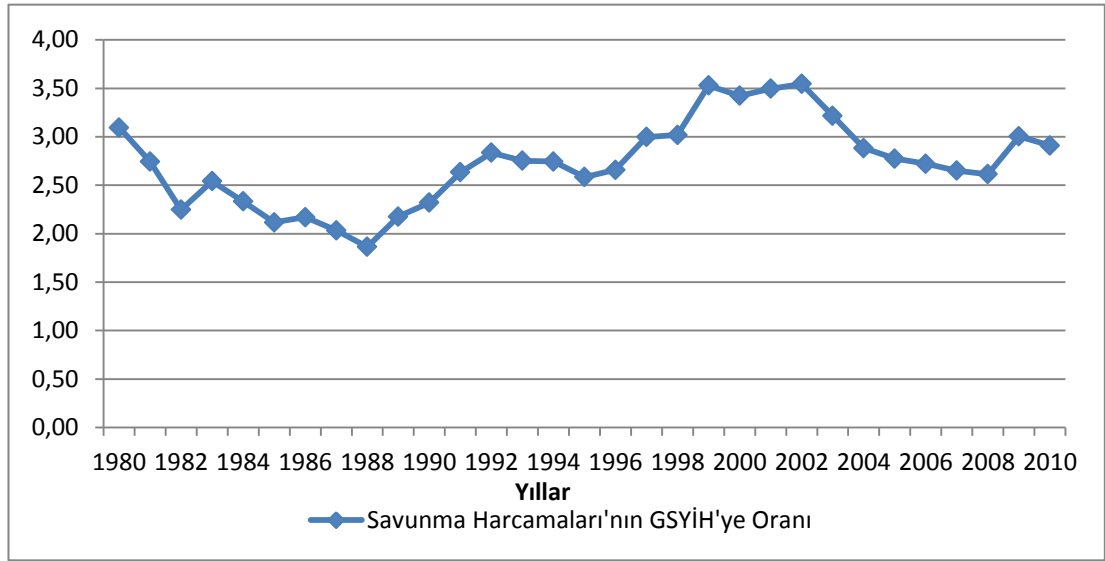
Şekil 11: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Savunma Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 11 de 1980 ile 2010 yılları arasındaki sabit fiyatlarla savunma harcamalarının gelişimi incelendiğinde minimum 741,90 Milyon TL maksimum 3.074,82 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 1980-1988 yılları arasında aşırı bir dalgalanma göstermeyip, istikralı bir seyir izleyen savunma harcamalarının 1988 yılı ardından hızlı bir artış trendi içine girdiğini söylemek mümkündür. 1988 yılında 859,77 Milyon TL düzeyinde gerçekleşen savunma harcamalarının 2000 yılında 2.479,42 Milyon TL olarak gerçekleşmesi, harcama miktarındaki sıçramanın boyutunu göstermektedir. 2000 yılı ardından 2004 yılına kadar fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izleyen savunma harcamaları 2004 yılının ardından tekrar bir artış trendine girmiş ve 2010 yılında da 3.074,82 Milyon TL düzeyinde gerçekleşerek 30 yıllık dönemin en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 12: Türkiye'nin Savunma Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 12'de 1980-2010 dönemine ait Türkiye'de savunma harcamalarının GSYH'den aldıkları paylar gösterilmekte olup, en yüksek pay %3,55 olurken, en düşük pay ise %1,86 olarak gerçekleşmiştir. 1980-1988 yılları arasında savunma harcamalarının GSYH'den aldıkları payların genel seyrine bakıldığında sürekli bir azalma eğilimi içinde olduğunu söylemek mümkündür. 1980 yılında savunma harcamalarının GSYH'den aldığı pay %3,1 iken 1988 yılında %1,86 seviyesine kadar gerileyerek söz konusu dönemin en düşük seviyesini görmüştür. 1988 yılından itibaren 1999 yılına kadar söz konusu oranda hızlı ve daimi bir artış gözlenmekte ve bu artışın 1999 yılında %3,53 seviyesinde gerçekleştiği ve 11 yıllık periyodun zirvesine ulaştığı gözlemlenmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından NATO üyesi olan ülkelerin savunma harcamalarında azalmalar meydana geldiği görülürken, Türkiye açısından benzer bir durumun geçerli olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebeplerini Türkiye'nin ekonomik ve bölgesel karışıklıkların ve istikrarsızlıkların yoğun olduğu bir bölgede yer alması, içeride yaşanan terörist faaliyetler olarak sıralamak mümkündür²⁰². Ayrıca Doğu Bloku'nun çöküşüyle birlikte NATO'nun sağladığı altyapı desteği büyük oranda ortadan kalkmış ve bu boşluk ulusal kaynaklarla doldurulmaya

²⁰² Giray, s. 192.

başlanmıştır²⁰³. Tüm bu sebeplerden 1989-1999 periyodunda Türkiye’de savunma harcamalarının GSYH’ye oranı sürekli artış seyri izlemiş ve diğer NATO ülkelerine kıyasla daha üst seviyede gerçekleşmiştir.

2000-2002 yılları arasında söz konusu oranın çok fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlediği ve minimum %3,42 maksimum %3,55 bandında seyrettiği görülmekte olup, söz konusu oran 2003 yılıyla birlikte hızlı bir düşüş trendine girmiş; 2008 yılına kadar bu düşüş devam etmiş ve %2,61’e kadar gerilemiştir. Söz konusu oran 2009 yılında tekrar %3 seviyesine çıkmış fakat 2010’da %2,91 seviyesine gerilemiştir.

2002 yılından itibaren Türkiye’nin savunma harcamalarının düzenli şekilde artış eğilimine girdiği görülmekle birlikte bu artışın GSYH’ye oran bazında gerçekleşmediği görülmektedir. Ekonominin büyümesi ve GSYH hesaplama yönteminin değişmesi, savunma harcamalarının rakamsal artışına rağmen oransal olarak düşmesindeki en önemli nedenlerden birisi olarak gösterilmektedir²⁰⁴.

2.3.4. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamalarının Gelişimi

Ekonominin düzenli bir şekilde işlemlerini sağlamakla sorumlu olan devlet, alt yapı harcamalarını yapmakla yükümlüdür. Altyapı harcamalarının sosyal faydasının özel faydasından yüksek olması sebebiyle, altyapı harcamaları genel olarak devlet tarafından yapılmaktadır. Altyapı harcamaları üretimi doğrudan etkilemese de, üretim faktörlerinin verimliliğini ve sosyal faydalarını etkilemektedir²⁰⁵. Türkiye’ye ilişkili yapılan çalışmalara bakıldığında birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Colombier (2007) tarafından yapılan, 1963-1999 dönemini kapsayan, kamu altyapı harcamalarının özel yatırımlara etkisini inceleyen çalışmada kamu altyapı harcamalarının orta dönemde büyüme üzerinde etkili olduğu fakat uzun dönemde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna

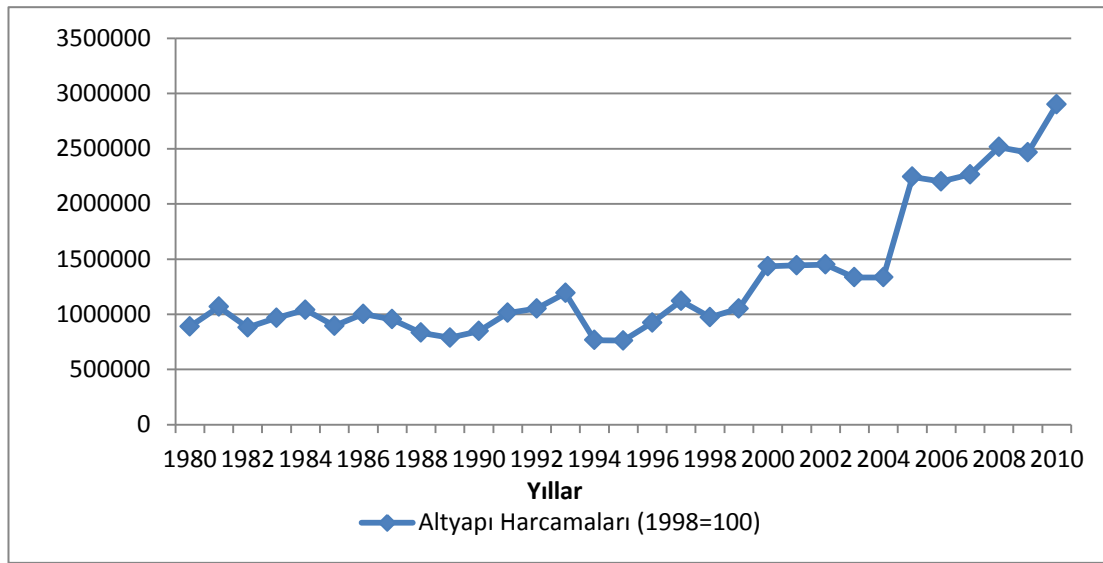
²⁰³ Özbaran, s. 129.

²⁰⁴ H. Emrah Beriş, “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarının Demokratik Denetimi”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2012, ss. 24-25.

²⁰⁵ Murat Mere, **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 60.

varılmıştır²⁰⁶. Şimşek (2003) tarafından yapılan 1970-2001 döneminin incelendiği çalışmada ise eğitim, sağlık, ulaşım gibi kamu altyapı harcamalarının özel yatırımları azalttığı sonucuna varılmıştır²⁰⁷. Şekil 13 ve Şekil 14’de gösterilen ve 1980-2010 dönemini kapsayan Türkiye’deki altyapı harcamaları; Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ulaştırma Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

Şekil 13: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Altyapı Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.bumko.gov.tr’den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

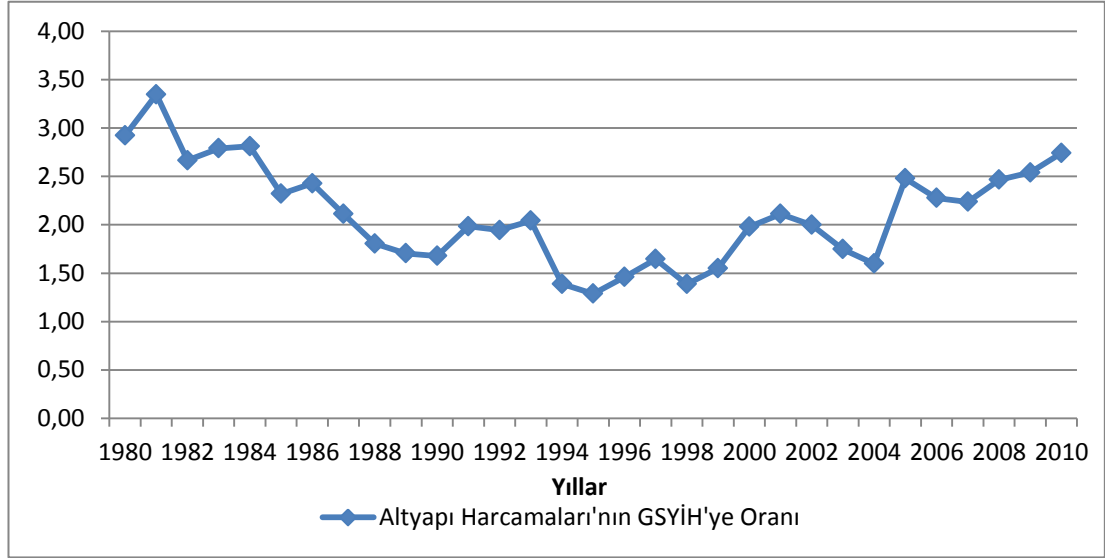
Şekil 13’te 1980-2010 döneminde Türkiye’de sabit fiyatlarla altyapı harcamalarının seyri gösterilmektedir. Şekil 13 incelendiğinde altyapı harcamalarının minimum 761,66 Milyon TL maksimum 2.899,03 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 1980-1986 döneminde altyapı harcamalarının fazla dalgalanmayıp 1.000 Milyon TL civarında seyrettiği, 1987-1989 yılları arasında azalma trendine girerek 1989 yılında da 787,98 Milyon TL olarak gerçekleştiği ve 10 yıllık dönemin en düşük seviyesine indiği görülmektedir. Altyapı harcamaları 1990-

²⁰⁶ Carsten Colombier, “Does The Composition of Public Expenditure Affect Economic Growth? Evidence From Switzerland”, **Dr. Carsten Colombier Group of Economic Advisors**, Switzerland, 2007, s. 6.

²⁰⁷ Muammer Şimşek, “Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri, 1970-2001”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2003, s. 1.

1993 yılları arasında sürekli olarak artış eğiliminde olmuş, daha sonra ise 1994-1995 yıllarında hızlı bir düşüş yaşayıp, 1995 yılında 761,66 Milyon TL ile 30 yıllık dönemin en düşük noktasına inmiş 1996 yılından itibaren ise sürekli artışa geçen altyapı harcamaları 2010 yılında 2.899,03 Milyon TL ile 30 yıllık dönemin en yüksek seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 14: Türkiye'nin Altyapı Harcamaları'nın GSYH'ye Oranının Gelişimi (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 14'te 1980-2010 döneminde altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı paylar gösterilmektedir. Bu dönemde altyapı harcamalarının GSYH'den aldıkları payların %3,35 ile %1,29 bandı arasında dalgalandığı söylenebilir. 1981 yılında altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %2,92'den %3,35 artmış 30 yıllık dönemin maksimum seviyesini gördükten sonra, 1990 yılına kadar daimi bir azalma eğilimi göstermiş ve 1990 yılında altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %1,68 seviyesine kadar gerilemiştir. 1980-1990 döneminde bütçeden altyapı harcamalarına ayrılan miktar bazında azalma olmamasına rağmen altyapı harcamalarının GSYH'den aldıkları paylarda azalma görülmektedir. Altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay 1991 yılı ile birlikte bir artış trendine girmiş ve 1993 yılında altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %2,04 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılıyla birlikte Türkiye ekonomisinin darboğaza girmesiyle alınan 5 Nisan Kararları diğer kamu harcama çeşitlerinde olduğu gibi altyapı harcamalarının da GSYH'den aldığı payda büyük bir düşüş yaşanmasına sebep

olmuş ve 1995 yılında altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay %1,29 seviyesinde gerçekleşip, otuz yıllık dönemin minimum seviyesine inmiştir. 1998 yılı hariç tutulduğunda, 1996-2001 yılları arasında altyapı harcamalarının GSYH'den aldığı pay sürekli olarak artış göstermiş ve 2001 yılında %2,11 olarak gerçekleşmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulamaya konulmasıyla birlikte altyapı harcamaları diğer kamu harcama çeşitleri gibi 2002-2004 yılları arasında GSYH'den aldıkları paylar azalma eğilimi göstermiş ve 2004 yılında altyapı harcamalarının GSYH'ye oranı %1,6 olarak gerçekleşip, 2000-2010 döneminin minimum düzeyine ulaştığı görülmüştür. Altyapı harcamalarının GSYH'ye oranının 2005 yılı ile birlikte hızlı bir artış gerçekleştirdiği ve bu artışın 2010 yılına değin devam ettiği görülüp, 2010 yılındaki altyapı harcamalarının GSYH'ye oranı %2,74 olmuştur. Dolayısıyla 2004 yılının ardından altyapı harcamalarının hem miktar hem de oran olarak arttığı görülmektedir.

Altyapı harcamaların önemi, ekonomide yapılacak yatırımlara yön vermesi ve yapılacak yatırımların verimliliğini arttırmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ekonomiye yapacakları dolaylı katkının önemi azımsanmayacak derecede önemlidir. Bu açıdan bakıldığında altyapı harcamalarının 1980-1994 yılları arasında reel bazda durağan, GSYH'ye oran bazında ise azalan bir seyir izlemesinin ekonomiye katkısının minimal düzeyde olduğu görülmektedir. 1994-2010 yılları arasında ise hem reel altyapı harcamalarının hem de GSYH'ye oran bazında altyapı harcamalarının dalgalı bir seyir izlese de genel seyrine bakıldığında bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Bu dönem içerisinde de altyapı harcamalarının ekonomiye katkısının pozitif olduğu söylenebilir.

2.3.5. Eğitim Harcamalarının Gelişimi

Dünyada birçok ülke hızlı değişim ve gelişim sürecinde gerçek kalkınmanın kaynağının, bilgi ve bilgi üretimi olduğunu keşfetmiştir. Bilim ve teknolojiye hızlı değişimler toplumları bilgi üretme ve bilgiyi kullanma konularında daha duyarlı

yapmakta ve eğitimi herkes için hayat boyu devam eden bir süreç haline getirmektedir²⁰⁸.

Bilgi çağında bilgiyi üretmek ve/veya üretilmiş bilgileri kullanmak için yükseköğretim kurumlarına büyük işler düşmektedir. Ancak bu kurumların devlet tarafından desteklenmesi, sanayi işbirliğinin sağlanarak büyük ölçekli araştırma projelerinin oluşturulması gerekmektedir. Türkiye'nin istihdamın %75'inin ilköğretim ve daha az eğitilmiş çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. İşgücünün eğitim seviyesinin artırılması ve aynı zamanda eğitilmiş nüfusun istihdam düzeyinin yükseltilmesi gerekliliği açıktır²⁰⁹. Kuşkusuz eğitimde bugün yaygın bir biçimde yaşanan sorunların çözülebilmesi, eğitime yeterli kaynağın ayrılması ve bu kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasıyla mümkündür.

Eğitimin hem bireysel, hem sosyal, hem de iktisadi boyutunun olması bu tür faaliyetlerin kamu tarafından üretilmesine ve kontrol edilmesine neden olmaktadır. Türkiye'de eğitim sektörü kamu kuruluşları içinde en çok emek istihdam eden sektör olmasının yanında, öğrenci ve ailelerin sayısı açısından da çok büyük bir kitleyi kapsamaktadır. Bu bağlamda artan nüfus ve teknolojik ilerlemelere rağmen eğitim harcamaları istenilen seviyelere getirilemez ise uzun vadede üstesinden gelinmesi zor problemler ortaya çıkacaktır²¹⁰.

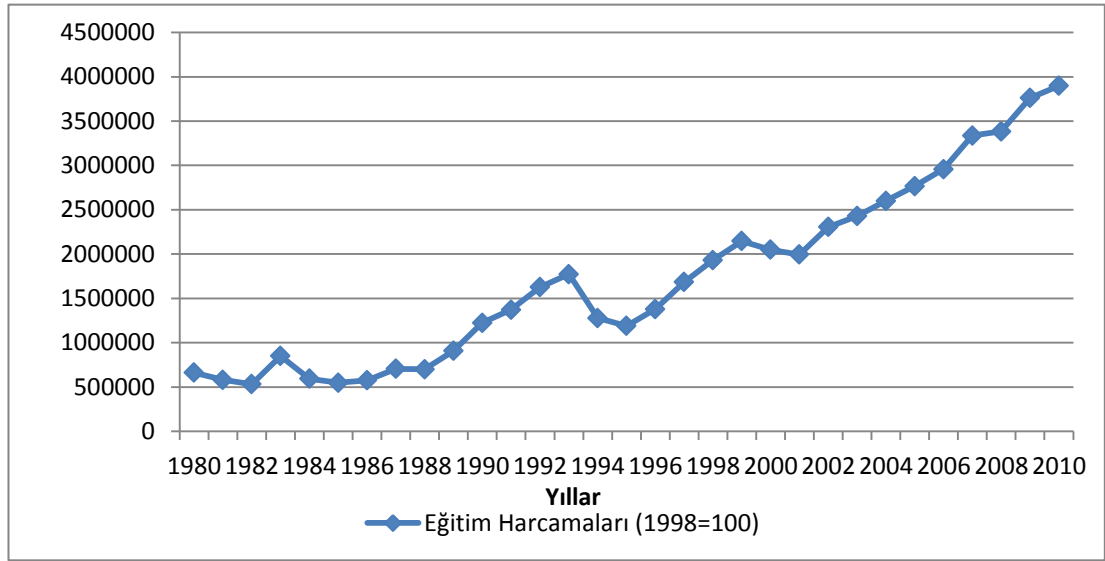
Şekil 15 ve Şekil 16'da gösterilen ve 1980-2010 dönemini kapsayan Türkiye'deki eğitim harcamaları, Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerin yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

²⁰⁸ Mesut Cemil Gülcan, **Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri Ekonomik Etkileri ve Türkiye Uygulaması**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2008, s. 39.

²⁰⁹ Asuman Altay, "Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme", **Sosyoekonomi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, s. 164.

²¹⁰ Özbaran, ss. 129-130.

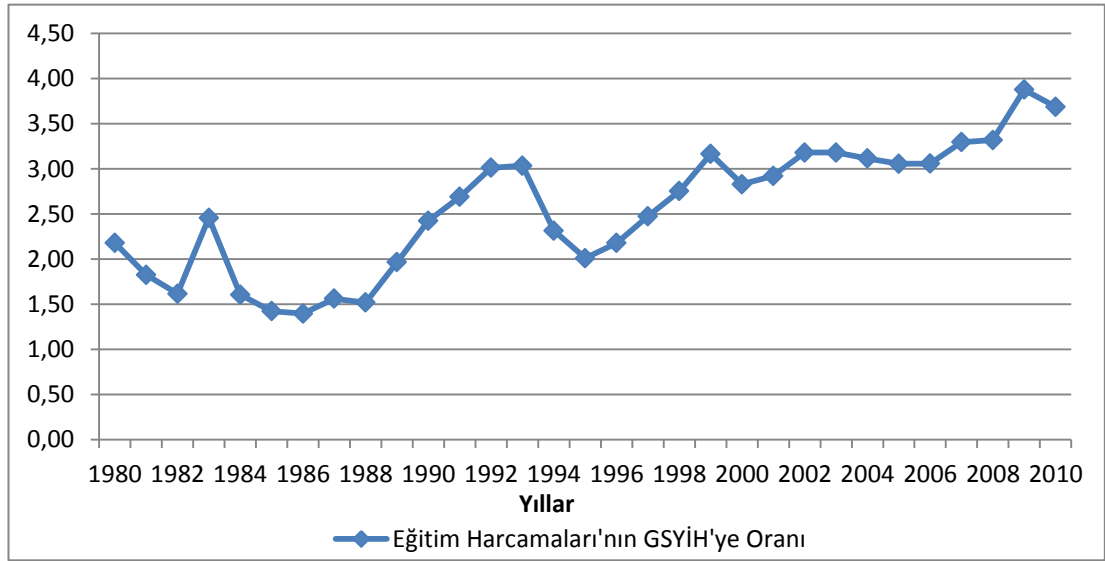
Şekil 15: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Eğitim Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 15'te 1980-2010 yıllarını kapsayan dönemde sabit fiyatlarla eğitim harcamalarının seyri gösterilmektedir. Bu 30 yıllık süre içinde eğitim harcamaları minimum 533,32 Milyon TL, maksimum 3.897,45 Milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980-1986 yılları arasında söz konusu harcama çeşidi fazla dalgalanmayıp istikrarlı bir seyir izlemiş ve 600 Milyon TL civarında gerçekleşmiş ve 1982 yılında da 532,32 Milyon TL gerçekleşerek 30 yıllık periyodun minimum düzeyini görmüştür. 1987-1993 yılları arasında ise eğitim harcamalarının sürekli bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Eğitim harcamaları yedi yıllık sürekli artış döneminin ardından 1994 ve 1995 yılları arasında düşüş yaşamış ve 1995 yılında sabit fiyatlarla eğitim harcamaları 1.189,69 Milyon TL düzeyine kadar gerilemiştir. 1996 yılıyla birlikte tekrar hızlı bir artış trendine giren sabit fiyatlarla eğitim harcamaları sadece 1999-2001 döneminde azalma eğilimi göstermiş fakat diğer tüm yıllarda bir önceki yıla göre hep artmış, 2010 yılında 3.897,45 Milyon TL düzeyinde gerçekleşerek 30 yıllık dönemin maksimum düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 16: Türkiye'nin Eğitim Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 16'da 1980-2010 döneminde eğitim harcamalarının GSYH'den aldıkları payların seyri gösterilmektedir. Bu otuz yıllık dönemde eğitim harcamalarının GSYH'den aldıkları payların %1,40 ile %3,88 arasında dalgalandığı görülmektedir. 1980-1988 yılları arasında eğitim harcamaların GSYH'den aldıkları payların 1983 yılı dışarıda tutulduğunda durağan bir seyir izlediği görülmektedir. (1983 yılındaki artışı seçimlerin yapılarak tekrar çok partili hayata geçilmesine ve ücretler üzerindeki baskının kısmen azalmasına bağlamak mümkündür.) 1980 yılında eğitim harcamalarının GSYH'den aldığı pay %2,18'ken, 1988 yılında %1,52 düzeyine kadar gerilemiştir. 1989-1993 yılları arasında eğitim harcamalarının sürekli olarak artış gösterdiği ve 1993 yılında da GSYH'den aldığı payın %3,03 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. 1994 ve 1995 yıllarında eğitim harcamalarının GSYH'den aldığı paylarda sert bir düşüş meydana geldiği ve 1995 yılında eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı %2,01 seviyesinde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Eğitim harcamalarının GSYH'den aldıkları payların 1996 senesiyle birlikte tekrar bir artış trendine girmiş ve 1999 senesinde eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı %3,16 seviyesinde gerçekleşmiştir. (Türkiye'de temel eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılması, 1997, 1998 ve 1999 yıllarında eğitim harcamalarının hem miktar olarak hem de GSYH'ye oran olarak artış göstermesinin en önemli nedeni olarak gösterilmektedir.) 2000 yılında eğitim harcamalarının miktar bazında meydana gelen azalma eğiliminin eğitim harcamalarının GSYH'ye oranında da aynı yönde etki

yarattığı görülmekte ve bu oranın 2000 yılında %2,83 seviyesine kadar gerilediği gözlemlenmektedir. 2001 ve 2002 yıllarında ise eğitim harcamalarının GSYH'den aldığı paylarda daimi olarak bir artış gözlemlenmiştir. 2002 yılında eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı %3,18 olarak gerçekleşerek, 2000 yılında karşılaşılan kayıpların giderildiği söylenebilir. 2003-2006 yıllarını kapsayan dönemde ise çok fazla dalgalanmayıp durağana yakın bir seyir izleyen eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı 2006 yılında %3,06 olarak gerçekleşmiştir. Eğitim harcamalarının GSYH'den aldığı paylar 2007 yılıyla birlikte bir artış trendine girmiş ve 2009 yılında 30 yıllık periyodun maksimumunu görerek %3,88 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise eğitim harcamalarının GSYH'ye oranının %3,69 seviyesine gerilediği görülmektedir.

1980 sonrası yaşanan durgunluk dönemlerinde eğitim harcamalarının GSYH içindeki payının azalması, eğitim sektörünün ilk önce fedakârlık edilen sektörlerden olduğunu söyleminin güçlü işaretlerinden biridir. Artan nüfus ve teknolojik gelişmelere rağmen eğitim harcamalarının istenilen düzeylere çıkarılamaması ise uzun vadede üstesinden gelinmesi zor olabilecek problemlere yol açabilir.

2.3.6. Sağlık Harcamalarının Gelişimi

1961 Anayasası ile ilk kez Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal bir devlet olduğu belirtilmiştir. Sosyal devlet anlayışı 1982 Anayasasında da korunmuştur. Türkiye'de sosyal devlet anlayışı sosyal adaleti gerçekleştirmeyi ve refah politikaları aracılığıyla vatandaşların insan onur ve haysiyetine yaraşır bir yaşam düzeyine sahip olmalarını amaç edinmiştir. Bu bağlamda devlet tarafından yapılan sağlık ve eğitim harcamaları sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir araçtır. Ayrıca eğitilmiş ve sağlıklı olmak insanların onurlu bir yaşama sahip olmaları ve bu yaşamlarını sürdürmeleri için gereklidir.

Sağlık hizmetleri bireylerin yaşam kalitesini arttırması sebebiyle nitelikli insan gücünün bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu sebeptendir ki, sağlık hizmetleri bireysel fayda sağlamanın yanında tüm topluma sosyal fayda sağladığı için devlet sağlık hizmetlerinin üretiminde ve sunumunda aktif görev almaktadır.

Tüm bunların sonucu olarak sağlık harcamalarının kamu harcamaları içinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir²¹¹.

Sağlık, işgücü verimliliği üzerindeki etkisi ile ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyebilmektedir. Diğer taraftan, eğitim üzerindeki etkilerinden dolayı, çocuk sağlığı insanların geleceğe dönük gelirlerini belirleyebilmekte bu durumda ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki bırakmaktadır.

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerden elde edilen araştırma sonuçları ekonomik büyümenin sağlığı geliştirdiği, sağlık alanındaki iyileşmelerin de ekonomik verimliliği ve büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini kanıtlamaktadır²¹².

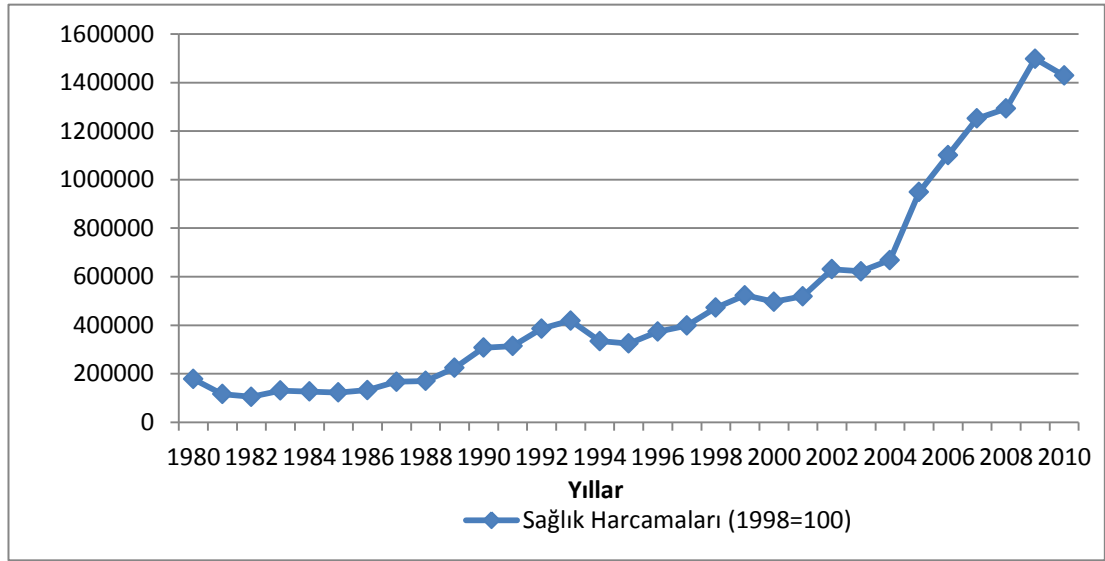
Türkiye’de, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, hizmet kalitesinin artırılması, Sağlık Bakanlığı’nın planlama ve denetleme rolünün kuvvetlendirilmesi, sağlık bilgi sistemlerinin geliştirilmesi, akılcı ilaç ve malzeme kullanımının sağlanması, genel sağlık sigortası sisteminin oluşturulması amacıyla Sağlıkta Dönüşüm Programı hazırlanmış ve 2003 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Sağlıkta dönüşüm projesiyle vatandaşların etkili, hakkaniyetli, ulaşılabilir ve kaliteli sağlık hizmeti alabilmesi hedeflenmiştir²¹³. Şekil 17 ve Şekil 18’de gösterilen ve 1980-2010 dönemini kapsayan Türkiye’deki sağlık harcamaları, Sağlık Bakanlığı ve Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü’nün yaptığı harcamalar toplamından oluşmaktadır.

²¹¹ Senem Kurt Topuz, “Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık Ve Sosyal Koruma Harcamaları”, **Alternatif Politika**, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, ss. 221-225.

²¹² Murat Çetin ve Eyyup Ecevit, “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı: 2, 2010, ss. 168-169.

²¹³ T. C. Maliye Bakanlığı, s. 215.

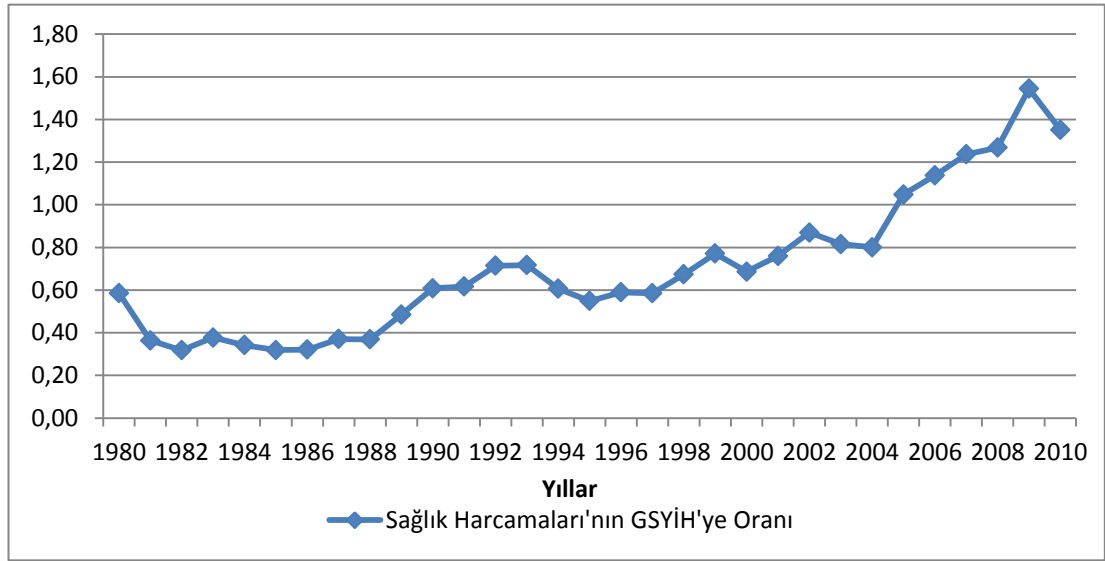
Şekil 17: Türkiye'nin Sabit Fiyatlarla Sağlık Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 17'de 1980-2010 dönemin sabit fiyatlarla sağlık harcamalarının seyri incelendiğinde, minimum 105,1 Milyon TL, maksimum 1.498,39 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Sağlık harcamalarının 1980-1988 yıllarını kapsayan dönemi incelediğinde ise minimum 105,1 Milyon TL, maksimum 178,13 Milyon TL düzeyinde gerçekleştiği ve durağan bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Sağlık harcamalarının 1988 yılında 170,21 Milyon TL düzeyinde gerçekleşmesinin ardından hızlı bir artış trendine girdiği görülmektedir. 1993 yılına kadar sürekli artan söz konusu harcama çeşidi, 1993 yılında 418,97 Milyon TL olarak gerçekleşmesinin ardından tekrar 2 yıllık bir azalma dönemine girmiş ve 1995 yılında 324,85 Milyon TL seviyesine kadar gerilemiştir. 1996 yılıyla birlikte tekrar artış trendine giren sağlık harcamaları 2000 ve 2003 yılları dışında sürekli olarak artmış ve 2009 yılında 30 yıllık periyodun maksimumunu görerek 1.498,39 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında da sağlık harcamalarının 1.428,62 Milyon TL düzeyine gerilediği görülmektedir.

Şekil 18: Türkiye'nin Sağlık Harcamaları'nın GSYH'ye Oranı'nın Gelişimi (%)

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 18'de 1980-2010 döneminde Türkiye'nin sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı payların seyri gösterilmektedir. Bu 30 yıllık dönemde sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı pay minimum %0,32 ile maksimum %1,54 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980-1988 döneminde sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı payların ise minimum %0,32, maksimum %0,59 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı 1981 yılında sert bir düşüş yaşamış ve %0,59'dan %0,36 seviyesine kadar gerilemiştir. 1989-1993 döneminde ise sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı pay sürekli bir şekilde artmış ve 1993 yılında %0,72 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında ekonominin durgunluğa girmesiyle sağlık harcamalarında da bir azalma eğilimi görülmüş, 1994 ve 1995 yıllarında sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı paylarda düşüş gözlenmiş ve 1995'te sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı %0,55 düzeyine kadar gerilemiştir. 1996 yılıyla birlikte artışa geçen sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı, 2000 yılı dışarıda tutulduğunda 2002 yılına değin sürekli arttığı ve 2002'de sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı %0,87 düzeyine kadar yükseldiği görülmektedir. 2002 yılı ardından sağlık harcamalarının GSYH'den aldığı pay 2004 yılında %0,80 düzeyine gerilemiştir. 2005 yılıyla birlikte sürekli bir artış trendine giren sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı 2009'da %1,54 olarak gerçekleşerek 30 yıllık

periyodun maksimumunu görmüştür. 2010’da sağlık harcamalarının GSYH’den aldığı payın azalarak %1,35 seviyesine gerilediği görülmektedir.

2.4. 1980 SONRASI SÜREÇTE TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BU SÜREÇTE KAMU HARCAMALARI GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası ekonomik değişimini incelemeden önce 24 Ocak 1980 Kararları’nın alınmasına neden olan politik tercihleri ve bu politik tercihler neticesinde ortaya çıkan iktisadi gelişmeleri ortaya koymanın faydalı olacağı açıktır. 1970 sonrası “Türkiye ekonomik tarihinin, büyüme-kriz sarmalında sıkışıp kalmış bir görünüm sergilemiştir”²¹⁴. 1970-1976 dönemine ithal ikameci sanayileşme stratejisi hâkim olmuş, bu dönemde yoğun bir şekilde ara ve tüketim malları üretimine yönelinmiştir. Kota ve tarifeler ile sermaye sınıfının korunması bu dönemde gerçekleşmiştir. 1977-1980 dönemine gelindiğinde ise müdahaleci devlet anlayışının sebebiyet verdiği döviz finansman krizi ortaya çıkmış; bu süreçte demokrasi tıkanmış, çıkan yasalarla emek kazanımları geriletilmiştir²¹⁵. 1980 ‘li yıllara Türkiye ekonomisi %80 oranında enflasyon, dış ödeme güçlükleri, dış ticarete gittikçe genişleyen açıklar ile girmiş ve enflasyonist sürecin yarattığı olumsuz konjonktür ülkenin ağır bir bunalıma sürüklenmesine neden olmuştur. Ekonomik bunalımın toplumsal ve siyasal boyutlar kazanması üzerine 24 Ocak 1980 Kararları alınmıştır.

24 Ocak Kararları ile alınan önlemleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- TL, ABD dolarına göre % 49,3 oranında devalüe edilmiş ve kur 47,8 TL’den 71,40 TL’ye düşürülmüştür.
- Devletin ekonomideki yerini küçülten önlemler alınmış ve KİT’lerin özelleştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır.

²¹⁴ Yeldan, s. 31.

²¹⁵ Yeldan, s. 38.

- Tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış ve tarımsal ürün taban fiyatları, enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Ancak, bu uygulama iç ticaret hadlerini tarım sektörü aleyhine sonuçlandırmış, tarım kesiminin milli gelirden aldığı pay azalmıştır.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş ve kâr transferlerine kolaylık sağlanmıştır. İthalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracat ise vergi iadesi, düşük faizli kredi ve ithal girdide gümrük muhafiyeti ile teşvik edilmiştir.
- Döviz alım ve satımı liberalleştirilmiş, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmıştır. Faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel pozitif faiz politikası benimsenmiştir²¹⁶.
- Fiyatların müdahaleler yerine piyasa koşulları tarafından belirleneceği belirtilmiştir.
- Sermaye Piyasası Kanunu kabul edilmiş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın yeniden faaliyete geçirilmesi ile sermaye piyasalarına işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.
- Kâr oranlarını arttırarak yatırımları uyarmak, yerli üretimin maliyetini düşürerek, ihraç edilen malların rekabet gücünü arttırmak ve iç piyasada alınamaz duruma gelen malların ihracatını arttırmak amacıyla iş gücü ücretleri baskı altına alınıp düşük seviyelerde tutulmuştur²¹⁷.

24 Ocak 1980 Kararları ilk önce “istikrar tedbirleri” olarak anılmış; uygulama sürecinde ise kalıcı bir nitelik kazanmış; yeni öğelerle tanımlanarak ekonomi politikasına dönüşmüştür²¹⁸. Uygulanan bu politikalarla hedeflenen, ulusal ekonominin yapısını özel sektörün öncülüğünde sürdürülecek olan piyasa ekonomisinin güçlerine bırakmak olmuştur. Bu süreçte sektörel önceliklerde de değişimler yaşanmış, ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetler görece olarak önem kazanmıştır.

²¹⁶ Yılmaz ve Akıncı, ss. 105- 106.

²¹⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 22. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 200.

²¹⁸ Kepenek ve Yentürk, ss. 193-196.

1981-1982 ile 1983-1987 dönemleri dikkate alındığında bu dönemlerin her ikisinde de ortak olan özellikler olarak ücretlerin daraltılarak yurtiçi talebi düşürüp, yurtdışı pazarlara ihraç edilecek bir artığın yaratılması olmuştur. Sendikal hareketlerin giderek daraltılması ve emeğin politik örgütlenmesinin üzerine getirilen yasaklar neticesinde reel ücretler hızla geriletilmiş ve ücretli emeğin imalat sanayi katma değeri içindeki payı hem özel sektörde hem de kamu da önemli ölçüde düşürülmüştür. Bu duruma bağlı olarak da özel imalat sanayinin kâr marjlarının yükseldiği görülmektedir. Bu döneme birikim ve bölüşüm açısından bakıldığında ise ihracata dayalı sanayileşme stratejisinde, ücretli emeğin baskı altına alınması ve ihracatçı sektörlerin devlet tarafından teşvikiyle istenilen sonuç kısa sürede alınmış; ihracatın GSYH'deki payı 1980'de % 5,1 iken 1988'de % 12,8'e ulaşmıştır²¹⁹.

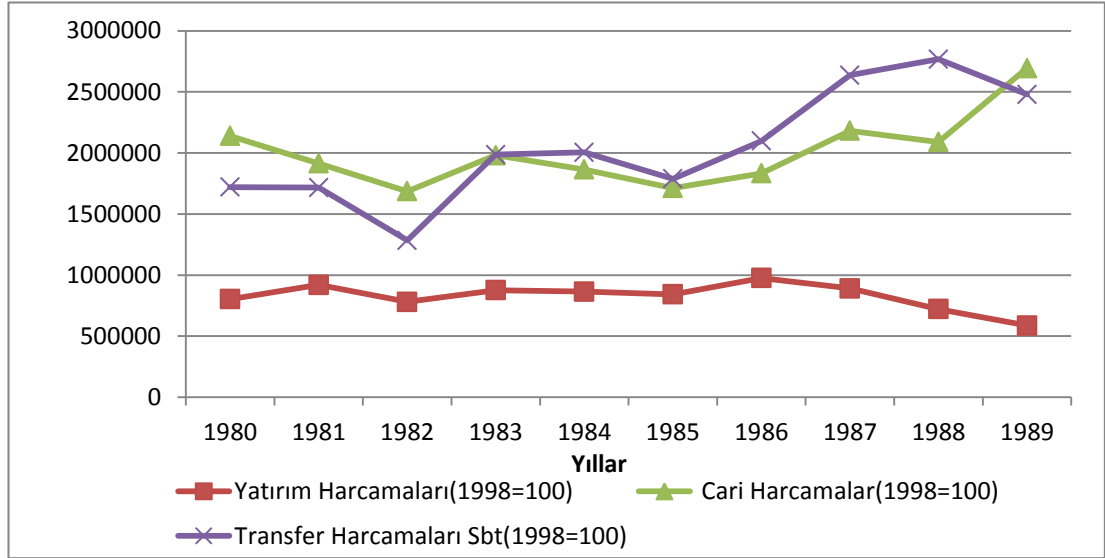
İhracatta görülen bu olumlu gelişmeye rağmen ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi sağlayamadığı görülmektedir. Özel sektör yatırımlarının artış hızı kriz öncesi dönemdeki özel sektör yatırım harcamalarının yıllık ortalama artış hızının ancak yarısında seyretmiş ve reel kamu yatırım harcamalarının 1980-1988 periyodunda yıllık ortalama artış hızı ise % 1,33 seviyesinde kalmıştır. Bu dönemdeki üretim artışı ekonomideki atıl kapasitenin kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak bu dönem içinde sabit sermaye yatırımları tamamıyla durgunluğa itilmiş ve de 1989'a kadar 1980 öncesi reel düzeyine ulaşamamıştır²²⁰. 1980 sonrası süreçte Türkiye'de kamu harcamalarının gelişimi 24 Ocak 1980 Kararları'yla uygulamaya konan neo-liberal politikalarla paralel seyrettiği görülmektedir. Bu süreçte bir dönem öncenin niteliklerinden kopuş gerçekleşmekte; bu kopuş 1980 kırılma noktasıyla başlamakta ve takip eden yıllarda hızla doruğa ulaşmaktadır. Yeni ekonomik düzlemde kârlılık artışı sağlayacak yapıları dönüştürdüğü için, bütçe aracılığıyla gerçekleştirilen dolaylı katkılar önemini yitirirken, doğrudan destekleme ön plana çıkmıştır. Tüm dönem boyunca transfer harcamalarının göreceli payının giderek artarken diğer kalemlerin (cari ve yatırım harcamaları) bütçe harcamaları içindeki payının düşmesi dönüşümün göstergesini

²¹⁹ Yeldan, s. 44.

²²⁰ Yeldan, s. 45.

oluşturduğu söylenebilir²²¹. Bu dönemde sabit fiyatlarla kamu harcamalarının seyri Şekil 19'daki gibi olup; özellikle 1983 yılıyla birlikte reel transfer harcamalarının hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Şekil 19: 1980-1989 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

1980 sonrası dönemde ihracattaki kazanımların sektörel yatırımlarla desteklenememesi yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmış ve ihracata dayalı büyüme modelinin sıkışması ve krize sürüklenen ekonominin temel nedeni olarak gösterilmiştir. Emek piyasasında emek örgütlerinin baskısını hissettirmesi ve izlenen popülist politikalar neticesinde ise 1988 yılından itibaren reel ücretler kamu ve özel sektörde artış göstermiştir. Bu durum 1988 yılının ücretlerin baskı altına alınarak gerçekleştirilen birikim modelinin tükendiği yıl olduğunun en önemli göstergesidir²²².

1988 yılı başında piyasalardaki likidite fazlası, mali piyasalardaki dengenin bozulmasına yol açmıştır. 1988 yılından itibaren giderek artan bütçe açıklarının iç borçlanma ile karşılanması faiz oranlarını yükseltmiş ve döviz rezervlerini

²²¹ Sezai Temelli, "Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)", **Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar**, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, Cilt: 1, Antalya, 28-31.05.2001, Manisa, 2002, ss. 99-100.

²²² Yeldan, ss. 47- 49.

düşürmüştür. 4 Şubat 1988’de kriz ortamının atlatılması ve TL’nin değerli kılınması için alınan 4 Şubat Kararları ile alınan tedbirleri ve tedbirler neticesinde ortadan kalkan dengesizlikleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Döviz karşı aşırı taleple oluşan dengesizlik giderilmiştir.
- TL’ye olan talebin arttırılması için %50 olan mevduat faizleri %65’e çıkarılmıştır.
- Mevduat munzam karşılık oranları arttırılmıştır.
- TL cinsinden ifade edilen mali araçların getirisi yükseltilmiştir.
- Paranın bu mali araçlar dışındaki alternatif alanlara kayması engellendiği için döviz piyasasındaki dengesizlikler de giderilmiştir²²³.

Alınan bu tedbirlerle TL’ye dönüş başlamış ve Merkez Bankası rezervleri artmıştır. Kambiyo rejiminin liberalleştirilmesiyle dışarıdan döviz girişi hızlanmış ve büyüme oranı artmaya başlamıştır. Hatta faiz krizinin ekonomik büyüme performansına faydalı olduğu dahi söylenebilmektedir²²⁴. 1989’da TL konvertibilitesi ilan edilmiş ve Türkiye sermaye hareketleri açısından en liberal ülkelerden birisi haline gelmiştir. Konvertibilite ile ödemeler bilançosu sermaye hesabı serbestleştirilmiş, mali piyasalar liberalize edilmiş ve yurt içinde TL ile dövizin birbirine tam ikame edilebilir olması sağlanmıştır. Finans piyasasının dış dünya ile bütünleşmesi ise mali serbestleşmeyi sağlamıştır²²⁵. Finans piyasasında devlet denetiminin kalkmasının ve sermayenin özgürce hem ulusal hem de uluslararası piyasalarda dolaşabilmesinin bir önceki adımı olarak da serbest sermaye hareketlerinin karlılığını garanti etmek üzere, yükselen piyasalar adı verilen ülkelerin yapısal uyum sağlamaları söz konusu olmuştur. Diğer taraftan uluslararası sermaye hareketlerinin risklerini düşürmek üzere derecelendirme kurumlarının bu ülkeleri takip ederek Türkiye dâhil 24 ülkeyi derecelendirmeleri devreye sokulmuştur. Paraları konvertibl olan, piyasa ve sermaye hareketleri tamamıyla serbestleşen bu ülkeler, ABD/AB egemenliğindeki uluslararası kredi ve ticari sözleşme kurumlarının aldığı kararları yaşadıkları krizlere uygulamaya mecbur kalan, ekonomileri ve

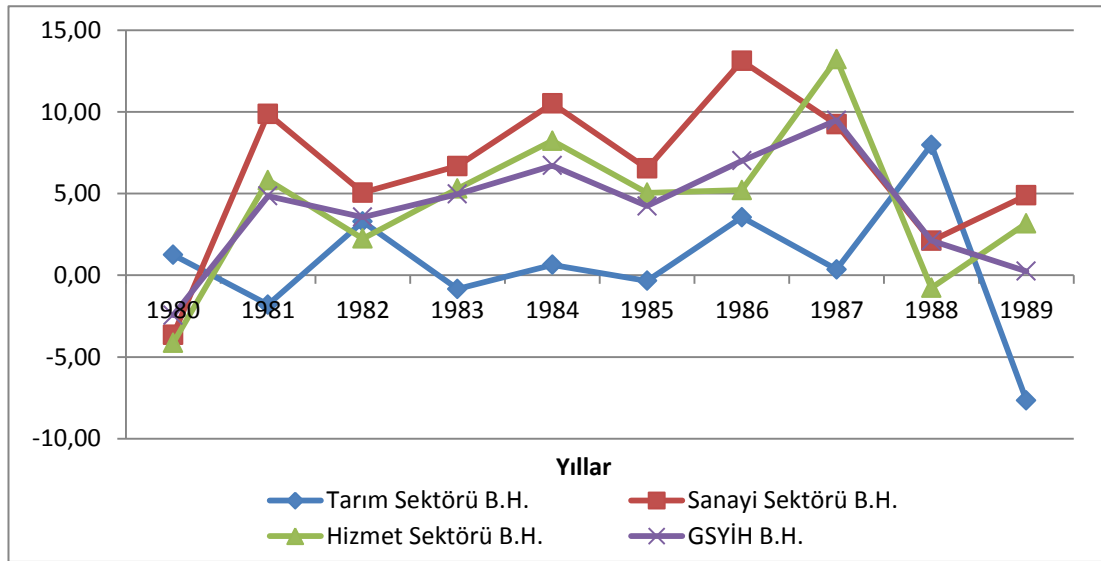
²²³ Yılmaz ve Akıncı, s. 106.

²²⁴ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2007, s. 421.

²²⁵ Yılmaz ve Akıncı, s. 107.

siyasetlerinin bunlarca şekillenen ülkelere dönüşmüşlerdir. Artık devlet ekonomiyi müdahale etmeyecek ve mali destek veremeyecek, kamu girişimleri özelleştirilecektir. 1980'lerin borç krizi bu serbestleşmenin sebebi olarak gösterilmekteydi. Borç krizlerinin uluslararası bankaları sarstığı, resmi dış yardımların ise ortadan kalktığı için amacın uluslararası serbestleşen sermaye ile kredi ihtiyaçlarının karşılanması, bu sayede de gelişen ekonomilerin seyirlerini sürdürebilmeleri amaçlanıyordu. Oysaki 1990'lar ile dünya ekonomisinin istikrarsızlaştığı görülmektedir²²⁶. 1990'lardaki istikrarsızlıklardan Türkiye ekonomisinin nasıl etkilendiğine değinmeden önce 1980-1989 dönemine ait ekonominin seyrinin nasıl işlediği hakkında fikir verecek temel makro ekonomik büyüklüklerin büyüme hızları Şekil 20'de yer almaktadır.

Şekil 20: 1980-1989 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

1980 yılında sabit fiyatlarla GSYH 50,29 trilyon TL iken 1989 yılı ile birlikte yaklaşık 76,5 trilyon TL seviyelerine kadar yükselmiş ve on yıllık dönemde yıllık ortalama %4,28 oranında artış göstermiştir. Sanayi sektörünün dönem başında GSYH'deki payı % 20'lerde iken 1989'da sanayi sektörünün GSYH'den aldığı pay yaklaşık % 26,2 seviyesine kadar çıkmıştır. Hizmetler sektörünün de dönem başında

²²⁶ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 191-192.

GSYH'den aldığı pay % 54,8 iken, 1989'da % 57,1 seviyelerine kadar yükselmiştir. Tarım sektörünün ise bu iki sektörün tam tersi bir gelişim izlediği görülmekte ve dönem başında GSYH'den aldığı pay % 24,4 iken, daimi olarak azalış göstermiş ve 1989 yılında % 16,8 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu dönemde Şekil 20'den de görüleceği üzere sanayi ve hizmet sektörlerinin büyüme hızları GSYH'ye paralel bir seyir izlemiş, tarım sektörü ise bu iki sektörün tersine bir seyir izlemiştir.

1988-1989 yıllarını kapsayan ve 4 Şubat Kararları ile ortaya çıkan durgunluğun önlenmesi amacıyla aşırı değerli kur ve yüksek faiz politikası ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi kanalıyla Türkiye ekonomisi, “ithalata dayalı büyüme” süreci ile birlikte yapay ve sınırlı bir canlanma dönemine girmiştir²²⁷. Makro istikrardan sürekli olarak kaçınılan 1989-1993 döneminde enflasyon oranı %60'lar bandına oturmuştur. Döviz kuru artış hızı ise %50 düzeyinde kaldığı için TL aşırı değerlenme sürecine girmiş, finansal serbestleşme adı altında ihracat hızı %8'de kalırken, ithalat talebi hızla genişlemiş ihracatın ithalatı karşılama oranı %50'nin altına düşmüştür. Bu süreçte imalat sanayinde ihracat yıllık sadece %5,1 arttırılabilmiş ve ihracatçı rekabet gücünü yitirmeye başlamıştır. 1989 sonrası Türkiye'nin birikim ve yatırım önceliklerinin uluslararası finans piyasalarının denetimine giren yüksek faiz, düşük kur tarafından belirlendiği görülmüştür²²⁸.

1990'lı yıllarda kamu kesiminde yer alan kurumların açıkları nedeniyle kamu maliyesinde yaşanmaya başlanan bunalımlar bir süre sonra yüksek enflasyona ve istikrarsız bir büyüme sürecine neden olmuştur. Açıkların büyümesi, kamu borçlanma ihtiyacını ve neticede para ve sermaye piyasaları üzerindeki finansal baskıyı arttırmış; artan finansal baskı neticesinde yurt içi tasarruflarının tamamına yakını kamu açıklarını finanse etmek için kullanılmış ve bu süreç sürdürülemez bir boyut kazanmıştır. Büyüyen bütçe açıklarını finanse etmek için yüksek reel faiz yüküyle borçlanılması ise iç borç yükünü arttırmıştır²²⁹. Bu durum transfer harcamalarının artmasına neden olmuştur. “Bu dönemde iç borçlar 420 trilyona, dış

²²⁷ Serdar Kurt ve Metin Berber, “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, 2008, s. 60.

²²⁸ Yeldan, s. 50.

²²⁹ Gönül Yüce ve diğerleri, “Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 164, Ocak-Haziran, 2013, s. 186.

borçlarsa 69 milyar Dolar'a ulaşmıştır''²³⁰. Yüksek faiz ve düşük kur politikasıyla uyarılan spekülâtif nitelikli yabancı sermaye, bir yandan kamu açıklarını "dış tasarruflar" biçiminde finanse ederken, bir yandan da ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişletmiş bu durumsa 1990'ların popülist politikalarının altyapısını oluşturmuştur²³¹. Ayrıca ithal girdi maliyetlerinin yükselmeye başlaması ve ihraç mallarındaki düşük verimlilik ve yüksek reel faiz sebebiyle ülkeye giriş yapan spekülâtif amaçlı dolaylı yabancı sermayenin ulusal parayı aşırı değerli kılması sebebiyle ihracat olumsuz etkilenmiş ve ithalatın artmasına zemin hazırlanmıştır²³². Diğer taraftan, yüksek reel faiz aşırı değerli döviz kuru politikasına sıkışan ulusal ekonomide ticarete açık, üretici sektörlerle yönelik sabit sermaye yatırımları yerine, kısa vadeli, spekülâtif nitelikli kazançların öncelik kazanmasına dayalı yapay büyüme süreci, 1993 yılının son çeyreğinde güven eksikliğinden kaynaklanan bir finansal krize dönüşmüş ve ithalat hacmi bir anda %25 seviyesinde azalmıştır. Bunu takiben GSYH %5,5, sanayi sektörü %7,6 daralırken, yatırımlar özel sektörde %9,6, kamuda %44,6 gerilemiş; enflasyon oranı da %106'ya yükselmiştir²³³.

Tüm bu olumsuz konjonktür neticesinde Türkiye ekonomisi 1994 yılının başında reel ekonomiyi de etkileyen bir finansal krize girmiştir. 1994 Finansal Krizi çok şiddetli fakat kısa sürelidir. Devalüasyon beklentisinin başlattığı 4,2 milyar dolarlık sermaye çıkışı Türkiye para piyasasını ve borsasını olumsuz etkilemiştir. 1993 sonunda dolar kuru 14 TL'den spekülasyonların etkisiyle Nisan 1994'de 40 TL'ye yükselirken Hazine Haziranda %400 faizle borçlanmış, borsada fiyatlar önemli ölçüde düşmüştür. Kitlesele işten çıkarmalar karşısında işçilerin işlerini koruyabilmek için ücretsiz çalışmaya razı olmaları krizlerin tarihinde ilk kez görülmüş bir olaydır. Bu krizde reel faizlerde ve döviz fiyatlarındaki yükselme bir

²³⁰ Elif Yılmaz ve Nazan Susam, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma", **Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar**, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 16. Maliye Sempozyumu, Cilt: 1, Antalya, 28-31 Mayıs 2001, Manisa, 2002, s. 418.

²³¹ Yeldan, ss. 50-51.

²³² Yılmaz ve Akıncı, s. 108.

²³³ Yeldan, ss. 50-51.

yandan; batan bankaların ve şirketlerin getirdiği yükler diğer yandan, devletin borcunun katlanarak artmasının gerisindeki temel nedenlerdir²³⁴.

Makro ekonomik dengelerde görülen bozulmalar Türkiye ekonomisi için sürdürülemez bir hal almıştır. 5 Nisan 1994 tarihinde ise on dört aylık sıkı para ve maliye politikalarının ilke olarak benimsendiği bir ekonomik önlemler paketi uygulamaya konmuştur. Bu istikrar programının amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Hiperenflasyon ve durgunluğun birlikte yaşandığı bir konjoktüre ekonomiyi sokmamak, enflasyonu düşürmek, TL'ye istikrar kazandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetken bir temel oluşturarak istikrarı sürekli kılacak yapısal reformlar gerçekleştirmek²³⁵.

İlke olarak 5 Nisan Kararları kamu maliyesinin disipline edilerek kamu açıklarının kontrol altına alınmasını hedefleyen bir dizi önlemler paketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda KİT ürün fiyatlarının dondurulması, tarımsal alımların daraltılması, ücret artışlarının sınırlandırılması, bazı vergilerde oran artışları, özelleştirme programının hızlandırılması ve kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı hale getirecek önlemler alınması gibi bir dizi sert tedbirler hızlı bir şekilde uygulamaya konmuş. Böylece enflasyonu düşürerek ekonominin hızla istikrara kavuşturulması ve ekonomide istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda da 5 Nisan Kararları'nı şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ek vergi alınarak kamu gelirlerinin artırılması ve ücret artışlarının enflasyonun altında tutulması da dahil olmak üzere çeşitli bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilerek kamu harcamalarının kısılması ve sonuçta da konsolide bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi,
- TL'nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesi ve bu sayede dış ticaret açıklarının kontrol altında tutulması,

²³⁴ Gülten Kazgan, "1990 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Krizler ve İşsizlik Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri için Çözümler Açısından Bir İrdeleme", <http://kazgan.bilgi.edu.tr/main.asp?p=makaleler>, (20.03.2014), ss. 5-6.

²³⁵ Ayşe Kaya, **Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Uygulaması**, Yayın No: 292, G. M. Matbaacılık ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 2013, ss. 17-18.

- Hazine borçlanmasını çekici hale getirebilmek için başlangıçta enflasyonun çok üstünde bir faizle devlet tahvili-hazine bonosu satılması ve zaman içinde bu faizin düşürülmesi,
- Enflasyonun hızla düşürülmesi, TL'ye istikrar kazandırılması, ihracat artışının hızlandırılması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temelin oluşturulması,
- Ekonominin hızla istikrara kavuşturulması ve istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi,
- Gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda geliştirilmesi,
- İstikrarın kalıcı olması, sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesi²³⁶.

5 Nisan Kararları ile birlikte TL'nin devalüe edilmesi daha sonra kurların serbest piyasa koşullarına terk edilmesiyle dış ticaret göstergelerinde kısa süreliğine de olsa iyileşmeler görülmüştür. Özellikle 1994 yılında ihracattaki artış ve ithalatın yavaşlaması neticesinde dış ticaret açıkları azalmıştır. Fakat krizin temel nedenlerinden biri olan, kısa vadeli sermaye girişleriyle ilgili herhangi bir radikal önlem içeren bir karar alınmamış; bunun neticesinde de kriz sonrası dönemde kısa vadeli sermaye girişlerine yüksek kazançlar sağlanmaya devam edilmiştir. Ekonomide belirsizliğin sürmesi, negatif beklentilerin devam etmesi 5 Nisan Kararları'nın arzulanan amaca ulaşmasına engel olmuştur. 1995 yılının son çeyreğinde yaşanan siyasi ve ekonomik belirsizlik dövizle karşı olan talebi arttırmış ve enflasyonist beklentilerin artışına neden olmuştur. Ekonomide yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler neticesinde TL değeri kazanmış, faiz oranları yükselmiş, dış ticaret açıkları artmış ve dolarizasyon gündemden düşürülememiş, böylece ekonomi kırılgan bir yapı almış ve sonraki dönemlerde tekrar kriz sürecine girmiştir. 5 Nisan

²³⁶ Kaya, ss. 18-19.

Kararları'nın kısa vadeli hedeflerine ulaşmasına karşın uzun vadede sürdürülebilir bir büyüme trendine girilemediği görülmüştür²³⁷.

5 Nisan Kararları ülkede bozulan makro ekonomik istikrarı tam olarak sağlayamadan, bir de 1997 ve 1998 yıllarında meydana gelen Güneydoğu Asya ve Rusya krizi, ilk başta Türkiye'nin de içinde bulunduğu yükselen piyasa ekonomilerine doğrudan bir etkide bulunmamış olsa da sonradan tüm yükselen piyasa ülkeleri krize sürüklenmiştir. Bu ülkelerde yaşanan krizin etkisiyle 1998 yılının ortalarından itibaren Türkiye ekonomisinden sermaye çıkışları hızlanmış; bunun sonucu olarak da iç borçlanma, dış borçlanmaya oranla daha makul hale geldiği için iç borçlanma yoluna gidilmiştir. Diğer taraftan 1999 yılında Brezilya'da başlayan kriz, yurt içinde 17 Ağustos Depremi neticesinde hem borçların GSMH'ye oranında hem de reel faizlerde artışlar meydana gelmiştir. Tüm bu olumsuz şartlar altında IMF ile 1999 Aralık ayında mali destekli stand-by anlaşması imzalanması kaçınılmaz bir hale gelmiştir²³⁸. Bu programda ekonomik ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyecek çok sayıda yapısal reform yer almakla birlikte, döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılması, programın başında yüksek döviz girişlerine bağlı olarak faiz oranlarını süratle aşağı çekmiştir. Faiz oranlarındaki bu yüksek düşüşün yatırımları artırması beklenirken daha çok bireylerin tasarruf eğilimini azaltmış ve tüketim talebinin aşırı oranda artmasına neden olmuştur. Artan tüketim talebi ithalatı tetiklemiş, dış ticaret açıklarını büyütmüş ve enflasyonu körüklemiştir²³⁹. 1994 sonrasında yaşanan dengesizliklere karşı kalıcı bir istikrar programı uygulanması sürekli ertelenmiş, böylece mal ve finans piyasalarında sürekli bir güvensizlik ortamı hâkim olmuştur. 1999 yılı sonunda ise yaşanan dışsal şokların ve 1990'lar boyunca

²³⁷ Kadir Karagöz ve Suzan Ergün, "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonomik Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 2, 2010, s. 173.

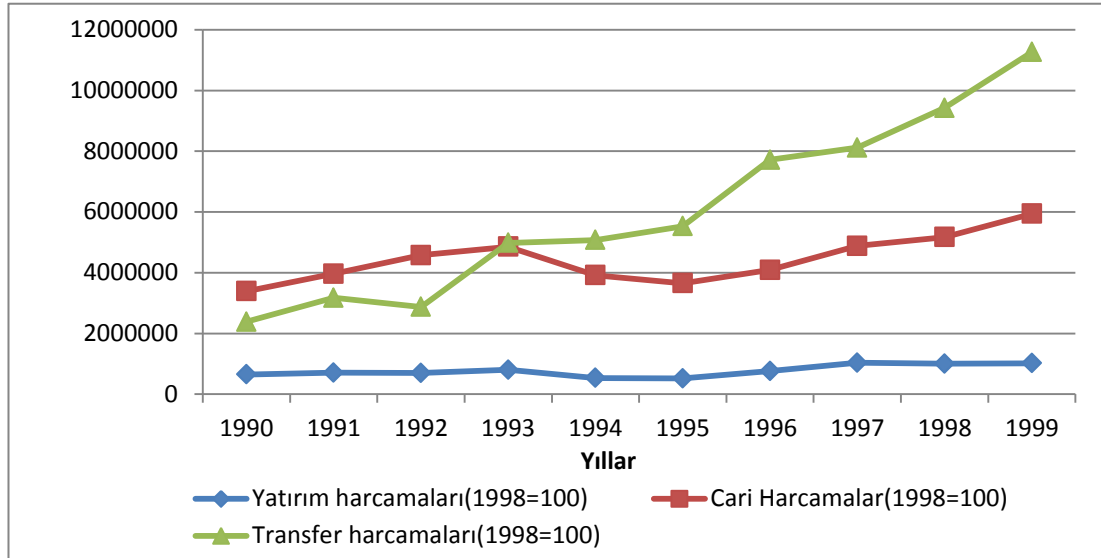
²³⁸ Yüksel Bayraktar, "Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi Sonrasında Alınan Önlemlerin Borç Kompozisyonuna Yansımaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 1, 2010, s. 464.

²³⁹ Mevlüt Karabıçak, "Küresel Krizi Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 3, 2010, s. 256.

sürdürülen politikaların etkisiyle Türkiye ekonomisinde topyekûn reform ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur²⁴⁰.

1990-1999 periyoduna ait ekonomik ayrıma göre sabit fiyatlarla kamu harcamalarının seyri Şekil 21'deki gibidir.

Şekil 21: 1990-1999 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

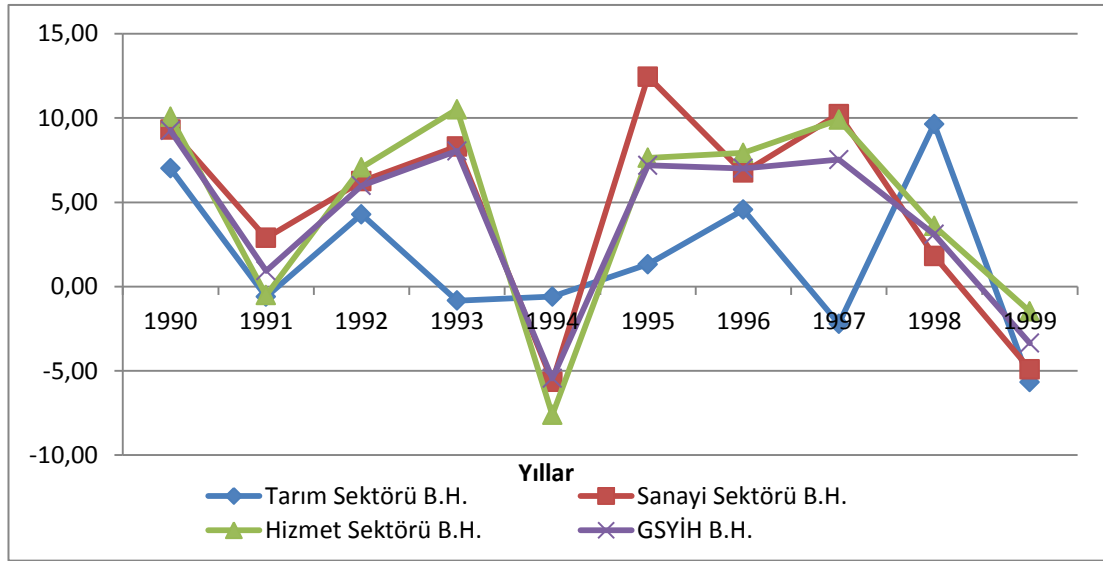
1990-1999 döneminde kamu harcamalarının ekonomik ayrımı açısından gelişimi incelendiğinde sabit fiyatlarla transfer harcamalarının hızlı bir artış trendi içinde olduğu, 1990 yılında 2.382 milyon TL düzeyinde iken, 1999 yılında 11.263 milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Aynı dönem için sabit fiyatlarla cari harcamaların gelişimi incelendiğinde 1994 ve 1995 yılları haricinde transfer harcamalarındaki kadar çok yüksek bir artış olmamakla birlikte, istikrarlı bir artış trendi içinde olduğu, 1990 yılında 3.391 milyon TL seviyesinde olan cari harcamalar, 1999 yılında 5.941 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Özellikle 1994 ve 1995 yıllarındaki düşüşlerin personel harcamalarındaki düşüşlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. 1990-1999 döneminde sabit fiyatlarla yatırım harcamalarının bütçe harcamalarından en düşük payı alan kamu harcama kalemi olduğunu söylemek

²⁴⁰ Yeldan, s. 54.

mümkündür. 1990 yılında 652 milyon TL düzeyinde gerçekleşen sabit fiyatlarla kamu yatırım harcamaları 1999 yılında 1.016 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir.

1990-1999 dönemine ait ekonominin seyrinin nasıl işlediği hakkında fikir verecek temel makro ekonomik büyüklüklerin büyüme hızları Şekil 22’de yer almaktadır.

Şekil 22: 1990-1999 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr’den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

1990 yılında Türkiye’nin sabit fiyatlarla GSYH’si 83,57 trilyon TL iken 1999 yılında sabit fiyatlarla GSYH yaklaşık 112,21 trilyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Ülkenin büyüme performansına bakıldığında ise büyüme kriz büyüme kısılcasına sıkıştığı görülmektedir. Özellikle 1994 yılındaki finansal kriz’in reel sektöre yaptığı etki de Şekil 22’den daha net görülmektedir. GSYH 1990’dan 1999’a yıllık ortalama %3,3 oranında büyümüştür. Sektörel paylara bakıldığında; ortalama olarak %56,6 ile birinci sırada olan hizmet sektörü, dönem başında 47,96 trilyon TL’lik bir katma değer üretirken, 1999 yılında 67,22 trilyon TL’lik bir katma değer üretmiştir. Bu dönemde ortalama olarak %28,3’lük bir pay ile ikinci sektör olan sanayi sektörü, 1990 yılında 21,87 trilyon TL’lik bir katma değer üretirken, 1999’da 31,41 trilyon TL’lik bir katma değer üretmiştir. Tarım sektörü ise ortalama olarak %14,5’lik bir pay alarak son sırada yer alan sektör olmuştur. 1990 yılında yarattığı katma değer 13,75 trilyon TL olan tarım sektörü, 1999 yılında 15,05 trilyon TL katma değer yaratmıştır. Burada tarım sektörünün GSYH’den aldığı payların 1994 yılı haricinde

sürekli azalan bir seyir izlediği görülmüştür. Ayrıca sanayi ve hizmet sektörlerinin büyüme hızlarının GSYH ile paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara gelindiğinde en önemli sorun olarak dikkate alınması gereken konulardan biri, zayıf ve sorunlu olduğu bilinen bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılmasıdır. Ancak kamu bankaları da dâhil olmak üzere, bankacılığı yeniden yapılandırma girişimi maddi zorluk içindeki banka sayısının çok yüksek ve sistemin sanıldığından da zor durumda olduğu algısını yaratmış; aynı zamanda bankacılık sistemini en azından döviz ve vade uygunsuzluklarına karşı denetlemek üzere konulan bazı kurallarında uygulanmadığı da anlaşılmıştır. 2000 yılının sonuna doğru bankacılık kesiminin döviz açık pozisyonu döviz rezervlerine göre hızla artmıştır. Bu gelişme ise dış borç verenlerin tedirgin olmalarına neden olmuş ve yabancı sermaye ülkeyi terk etmiştir. Böylece Türkiye Kasım 2000’de döviz yönelen yoğun spekülasyon talebe çok yüksek faiz, önemli ölçüde döviz rezerv kaybı ve 7,5 milyar dolarlık ek IMF kredisi ile karşı koyabilmiş, daha sonra ise olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü çok büyük oranda azalmıştır²⁴¹. Kasım 2000’den itibaren iyiden iyiye hissettiren likidite krizi, yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle Şubat 2001’de daha da derinleşmiştir. Kamu bankalarının görev zararları ile sosyal güvenlik kurumlarının hızla artan açıkları, Şubat 2001 Krizi’nin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır²⁴². 21 Şubat’ta bankalar arası para piyasasında gecelik faiz %6200’e kadar çıkmış ve ortalama %4018,6 olmuştur. 16 Şubatta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi 23 Şubat’ta 22,58 milyar dolara inmiş ve rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olmuştur. Kasım 2000 Krizi’nde döviz talebi yabancılarla sınırlı kalmıştı, Şubat 2001 Krizinde yerli ve yabancıların, özellikle bankaların döviz taleplerini arttırdığı görülmüştür. Döviz talebindeki artışa dayanma gücü kalmayınca, TCMB 21 Şubat gecesi kurun dalgalanmaya bırakıldığını açıklamıştır²⁴³.

2001 Krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte kamu kesimi faiz dışı fazla hedefi belirlenmiş, yurtiçi piyasalardan borçlanma imkanının azalması

²⁴¹ Ercan Uygur, **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu, 07.04.2001, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf>, (25.10.2014), ss. 9-23.

²⁴² Kaya, s. 25.

²⁴³ Uygur, s. 23.

sebebiyle uluslararası piyasalardan borçlanma imkanları tercih edilmiştir. Ülkenin borç sarmalından çıkması için kamu sektörü reformlarına ilaveten bankaların krizlere karşı kırılgan yapısını güçlendirmek amacıyla bankacılık reformuna da önem verilmiştir. 2002 yılı sonlarında hazinenin iç borçlanma maliyetleri düşme eğilimi göstermiş, borçlanma vadeleri uzatılmış ve piyasalarda güven ortamının oluşturulmasıyla beraber uluslararası piyasalardan kaynak temini hızlanmıştır. 2003 yılında da borçlanmaya ilişkin bilgilerin düzenli olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulması kararlaştırılarak borç denetimine önem verilmiş, borç rasyosunun ve faizlerin düşürülmesi ile %6,5 faiz dışı fazlanın gerçekleştirilebilmesi hedeflenmiştir.

Bu süreçte uygulanan maliye politikalarının temel hedefi faiz dışı fazla olmuş, bu hedef reel faiz oranlarının düşürülmesi ve borç stokunun iyileşmesine katkıda bulunması açısından gerekli görülmüştür. 2001 Krizi sonrası uygulanan sıkı maliye politikaları ve bütçe disiplini ile birlikte bütçe açıkları giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, 2003 yılında kabul edilip, 2005 yılında yürürlüğe giren “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” ekonomik performansın artırılmasına yönelik olarak hayata geçirilen en önemli uygulamalardan biri olmuştur. Böylece kamu mali yönetiminde disiplin sağlanması, kamu mali kaynakların etkin ve verimli kullanılması, mali saydamlık ilkesi çerçevesinde kamuoyunun bilgilendirilmesi çalışmaları uygulanmaya başlanmıştır²⁴⁴. 2001 yılı itibariyle uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonucunda enflasyon, büyüme ve borçlar konusunda belli bir istikrara kavuşulmuş ancak cari işlemler açığı ve işsizlik oranları yükselmiştir²⁴⁵.

Türkiye ekonomisinin çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisiyle yükselen bir konjonktüre girdiğini ve bu konjonktürün 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krize kadar devam ettiği görülmüştür. Bu dönemin en önemli özelliği olarak da uluslararası finans piyasalarındaki olumlu gelişmelerin etkisiyle, ekonominin iç tasarruflardaki yetersizliğine bağlı olarak dış kaynakla finanse edilen, özel kesimin

²⁴⁴ Düriye Toprak, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 7-8.

²⁴⁵ Aydın ve Eren, ss. 60-61.

düşük maliyetle uzun vadeli olarak yurtdışından temin ettiği fonlarla ağırlıklı olarak iç talebin sürüklediği bir büyüme süreci yaşanmış olmasıdır²⁴⁶. Avrupa Birliği sürecinin de ilerlemesiyle ilk kez doğrudan yabancı sermaye girişi başlamış ve büyüme hızı önemli boyutlara ulaşmıştır²⁴⁷.

Gerçekleştirilen yapısal reformlar ve özelleştirmeler bir yandan kamunun ekonomi içindeki düzenleyici ve denetleyici işlevini kuvvetlendirmiş, diğer yandan özel sektörün ekonomi içindeki ağırlığını artırmıştır. Bunun sonucunda, ekonomide sağlanan güven ortamının da katkısıyla, ekonomik büyüme özel sektör kaynaklı olmuştur. 2002-2005 döneminde GSYH yıllık ortalama %7,5 oranında büyümüştür. Bu yüksek büyüme performansında, sağlanan verimlilik artışları da önemli rol oynamıştır. 1996-2000 döneminde yıllık ortalama %24,5 olan toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısı, 2001-2005 döneminde % 42'ye ulaşmıştır. Sermaye birikiminin büyümeye katkısı %51,7 olurken istihdam artışının katkısı ise %6,3 olmuştur²⁴⁸. 2007 yılı itibariyle iç siyasi konjonktürdeki gelişmeler ve hemen sonrasındaki küresel kriz, Türkiye ekonomisini etkileyen önemli faktörler olmuştur. Küresel kriz nedeniyle artan belirsizlik, güven ortamını ve ileriye dönük beklentileri olumsuz etkilemiş, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına yol açmıştır. 2002-2006 döneminde yıllık ortalama %7,2 oranında artan GSYH, 2007-2010 döneminde yıllık ortalama %1,5 oranında büyümüştür²⁴⁹.

2008 Krizi dünya genelinde bir finans krizi olarak başlamış, ardından reel sektörü etkilemiştir. Fakat kriz Türkiye’de bu şekilde yaşanmamıştır. Çünkü Türkiye’de hiçbir banka iflas etmediği gibi, bankaların hepsi gerek 2008 yılı için gerekse 2009 yılının ilk 6 aylık dönemi için kâr açıklamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de bir finans krizinden söz etmek doğru değildir. Diğer taraftan Türkiye’de finans krizi yaşanmasa da reel sektör krizi yaşanmıştır. Bunun önemli bir nedeni, finans

²⁴⁶ Ahmet Yılmaz ve Togan Karataş, “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, 2009, ss. 71-72.

²⁴⁷ Yüce ve diğerleri, s. 189.

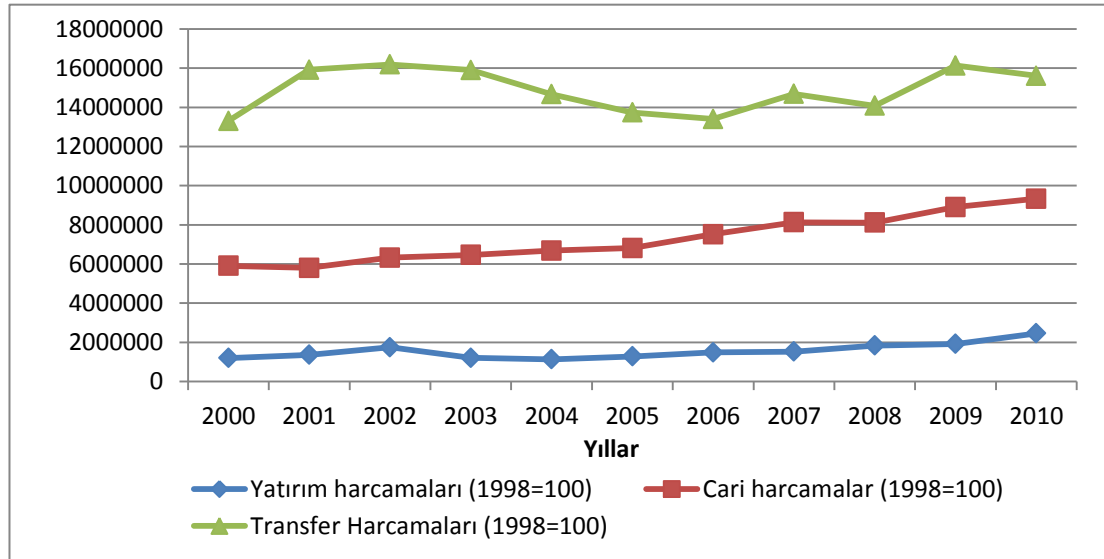
²⁴⁸ Kalkınma Bakanlığı, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006, ss. 13-14.

²⁴⁹ Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)**, Ankara, 2013, s. 19.

kesiminin ve özellikle de yabancı sermayeli bankaların reel sektöre kredi kullandırmamasıdır²⁵⁰. Türkiye gerçekleştirdiği reformlar sonucunda elde ettiği tek haneli enflasyon oranları, güçlü kamu maliyesi ve güçlü bankacılık yapısıyla küresel kriz ortamında birçok ülkeye kıyasla avantajlı konumda olmuştur. Bu durum, Türkiye'ye kriz döneminde ekonomiyi canlandırmak için uyguladığı politikalarda esneklik ve manevra alanı sağlamıştır. Özellikle de krizin yoğun olarak yaşandığı 2009 yılı sonrasında orta vadeli perspektifle, zamanında ve kararlı bir biçimde uygulanan maliye, para ve gelir politikalarının etkisiyle güçlü bir performans sergileyen Türkiye ekonomisi, krizden göreceli olarak daha az etkilenen ekonomiler arasında yer almıştır²⁵¹.

2000-2010 döneminde, gerçekleşen mali reformlar neticesinde Türkiye ekonomisinin kamu harcamalarının ekonomik ayrıma göre nasıl bir performans sergilediği Şekil 23'te gösterilmektedir.

Şekil 23: 2000-2010 Döneminde Sabit Fiyatlarla Kamu Harcamaları'nın Gelişimi

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

2000-2010 döneminde konsolide bütçe harcamalarından ekonomik ayrıma göre en büyük payı alan harcama kaleminin transfer harcamaları olduğu

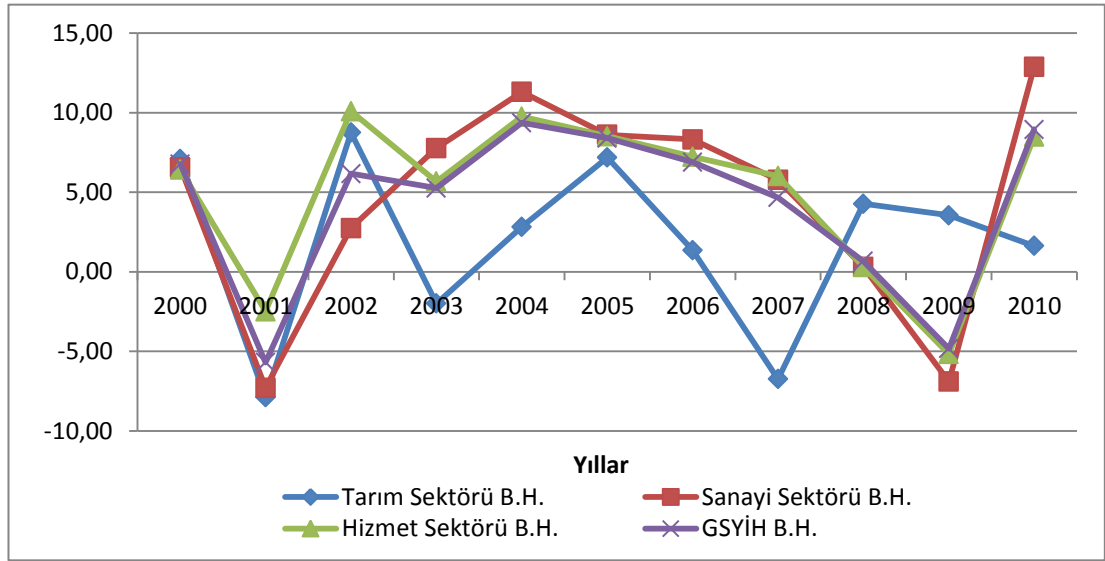
²⁵⁰ Arif Yavuz, "Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi", *Sosyal Siyaset konferansları Dergisi*, Sayı: 58, 2010, ss. 14-15.

²⁵¹ Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 19.

görülmektedir. Sabit fiyatlarla transfer harcamalarının bu dönemde nasıl bir seyir izlediğine bakıldığında, 2000-2002 arasında bir artış trendi içinde olduğunu, 2000 yılında 13.306 milyon TL düzeyindeki gerçekleşen transfer harcamalarının 2002 yılında 16.185 milyon TL düzeyine kadar yükselerek 1980 sonrası döneminin en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2002-2006 sürecinde uygulanan maliye politikaları neticesinde sürekli bir düşüş göstererek 13.405 milyon TL düzeyine, 2000 yılındaki seviyesine kadar gerilemiştir. 2006 yılından sonra tekrar artma eğilimine giren transfer harcamalarının bu şekilde bir eğilim göstermesinin temel sebebini iç borç faiz ödemelerindeki artış olarak söylemek mümkündür. 2009 yılındaki transfer harcamalarındaki artışın sebebi ise sosyal güvenlik harcamalarındaki önemli artıştır. 2010 yılında sabit fiyatlarla transfer harcamaları % 3,25 oranında azalmış ve 15.609 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. 2000-2010 dönemi için sabit fiyatlarla cari harcamaların seyri incelendiğinde, kriz yılları olan 2001 ve 2008 yılları dışında daimi bir artış trendi içinde olduğu, yıllık ortalama %4,7 düzeyinde arttığı ve 2000 yılında 5.906 milyon TL düzeyindeyken 2010 yılında 9.335 milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. 2000-2010 dönemi içinde sabit fiyatlarla kamu yatırım harcamalarının seyrine bakıldığında 2003 ve 2004 yılları dışında daimi olarak artmıştır. 2000 yılında 1.203 milyon TL düzeyinde olan kamu yatırım harcamalarının yıllık ortalama %7,4 arttığı ve 2010 yılında 2.458 milyon TL düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

2000-2010 dönemine ait ekonominin seyrinin nasıl gerçekleştiği hakkında fikir verecek temel makro ekonomik büyüklüklerin büyüme hızları Şekil 24’de yer almaktadır.

Şekil 24: 2000-2010 Döneminde GSYH ve Sektörel Büyüme Hızları (%)

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Şekil 24'te de görüldüğü gibi 2000-2010 döneminde Türkiye ekonomisi 2001 Finans Krizi ve 2008 Küresel Krizi'nin etkileri dışında sürekli olarak pozitif büyüme performansı sergilemiştir. 2000 yılında sabit fiyatlarla 72.5 milyar TL olan GSYH 2000-2010 döneminde yıllık ortalama %3,49 oranında artarak 2010 yılında 105.7 milyar TL olmuştur. Ayrıca 2004 yılında %9,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi Avrupa bölgesinde en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur. 2000-2010 döneminde, sektörel paylara bakıldığında ortalama %55,2'lik bir payla ilk sırayı alan hizmetler sektörü 2000 yılında 38.3 milyar TL katma değer üretirken 2010 yılında 60.7 milyar TL katma değer üretmiştir. 2000-2010 döneminde ortalama olarak %32'lik bir oranla ikinci sırada olan sanayi sektörü, 2000 yılında 23.2 milyar TL olan katma değer üretmişken; 2010 yılında 34.4 milyar TL'lik bir katma değer üretmiştir. Tarım sektörü ortalama olarak %10,6'lık payla son sırayı almıştır. 2000 yılında ürettiği katma değer 8.8 milyar TL olan tarım sektörü on yıllık süreçte yıllık ortalama %1,2 büyümüş ve 2010 yılında 9.9 milyar TL'lik bir katma değer üretmiştir. Şekil 24'de görüldüğü üzere sanayi ve hizmetler GSYH ile paralellikte bir büyüme trendi izlerken, tarım sektörü için aynı durumun geçerli olmamaktadır. Diğer taraftan 2008 Uluslararası Finans Krizi'nin etkilerinin Türkiye ekonomisinde 2009 yılında görüldüğü ve krizden en çok etkilenen sektörün %8,2'lik daralma ile sanayi sektörü olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumsa daha öncede belirtildiği üzere 2008

Krizi'nin etkilerinin Türkiye'de bankaların reel sektöre kredi kullandırtmaması sebebiyle sanayi ve reel sektör krizi şeklinde yaşandığının bir kanıtıdır.

Tablo 3: 2011-2014 Döneminde Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Sabit Fiyatlarla Merkezi Yönetim Harcamaları ve GSYH'ye Oranı

YIL/DEĞİŞKENLER BİN TL (%ORAN)	2011	2012	2013	2014
Merkezi Yönetim Harcamaları	27806182,94 (%24,14)	30044448,24 (%25,54)	31921712,96 (%26,05)	32308428,52 (%25,63)
Personel Harcamaları	6470365,27 (%5,62)	7178281,26 (%6,10)	7525264,43 (%6,14)	7952036,19 (%6,31)
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Harcamaları	1140232,36 (%0,99)	1222760,88 (%1,04)	1275107,46 (%1,04)	1363628,40 (%1,08)
Mal ve Hizmet Alımları	2879844,24 (%2,5)	2730892,65 (%2,32)	2845275,13 (%2,32)	2905997,12 (%2,31)
Faiz Giderleri	3746420,44 (%3,25)	4019597,09 (%3,42)	3908732,98 (%3,19)	3595749,20 (%2,85)
Cari Transferler	9769434,56 (%8,48)	10749441,18 (%9,14)	11631146,67 (%9,49)	11695444,36 (%9,28)
Sermaye Giderleri	2714072,05 (%2,36)	2853077,21 (%2,43)	3422446,92 (%2,79)	3458431,21 (%2,74)
Sermaye Transferleri	597966,95 (%0,52)	498660,19 (%0,42)	599416,81 (%0,49)	553555,46 (%0,44)
Borç Verme	477570,49 (%0,41)	791815,94 (%0,67)	714329,27 (%0,58)	757795,74 (%0,60)
Yedek Ödenekler	0,00 (%0,00)	0,00 (%0,00)	0,00 (%0,00)	0,00 (%0,00)
GSYH	115174724	117625021	122556461	126069789

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr ve www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

2008 Küresel Krizi'nin Türkiye ekonomisine etki ettiği yıl olan 2009 haricinde 2002-2010 arası dönemde Türkiye ekonomisi gelişmekte olan ülke ekonomileri içinde en yüksek büyüme performansı sergileyen ülke ekonomilerinden bir tanesi olurken, 2010 sonrası dönem incelendiğinde büyüme performansında önemli ölçüde düşüşler yaşandığı görülmektedir. Her ne kadar 2010 yılında %9,2 2011 yılında ise %8,8 oranında bir büyüme yaşanıldığı görülse de bu büyüme oranlarının krizin yarattığı olumsuz baz yılı etkisinden kaynaklandığını söylemek

mümkündür. 2012’de %2,1, 2013’de %4,2 ve 2014 yılında %2,9 gibi oranlarla düşük bir büyüme performansı sergileyen Türkiye ekonomisinin büyüme performansında yaşanan bu düşüşün sebebi olarak 2002 sonrası sürecin başlarında gerçekleştirilen reformların durma noktasına gelmesi ve kısa vadeli bakış açısıyla ekonomide yanlış yaklaşımların artmaya başlaması gibi temel sorunlar gösterilebilir. Tablo 3 incelendiğinde bu dört yıllık süreçte sabit fiyatlarla merkezi yönetim harcamalarının daimi olarak arttığını fakat 2011 Genel Seçimleri ve 2014 Yerel Seçimleri’nin de etkisiyle kamu harcamalarının üretkenliği arttırmaktan çok popülist yaklaşımlar ile yapıldığını söylemek doğru olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ TÜRKİYE UYGULAMASI

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik araştırmalar kendisine iktisat literatüründe çokça yer bulmuş; son zamanlarda da bu ilişki üzerine çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Günümüzde yapılan iktisadi araştırmalar içinde kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisinin kendine bu denli yer bulmasının sebebi olarak, kapitalist ekonomi sisteminin belirli periyotlar itibariyle krizler yaşaması ve bu krizlerden çıkışta ise devletin ekonomi içindeki payının daima tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin yanında gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarına bakıldığında kamu harcamalarının genel itibariyle bir artış eğilimi içinde olduğu dikkati çekmekte; bu artışın sebeplerini açıklamak için de birçok iktisatçının çok farklı görüşler ortaya attığı görülmektedir. Bu görüşlerin önemli bir bölümü birinci bölümde ele alınmıştı. Bu bölümde ise iktisat literatüründe kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini açıklamaya yönelik ortaya atılan ve güncelliğini daima korumayı başarmış olan Wagner Kanunu ile Keynesyen görüşün Türkiye ekonomisi için geçerlilikleri test edilecektir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarına bakıldığında, istikrarsız büyüme oranı, yüksek reel faiz oranı, dış ticaret ve bütçe açıkları, oynak döviz kurları, yüksek enflasyon gibi makro ekonomik sorunların ekonomide var olduğu ve bu ekonomik sorunların en önemli sebebi olarak da kamu finansman açıkları gösterilmektedir. Bu açıklarsa kamu harcamalarının yüksek düzeylere çıkması ve kamu gelirlerinin bu duruma ayak uyduramamasından kaynaklandığı belirtilmektedir²⁵². Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin yoksulluk kısır döngüsünü kırabilmeleri için kamu harcamalarının önemli bir unsur olarak görülmektedir. Tamda bu noktada kamu harcamalarının artışını GSYH'deki artışa bağlayan görüş olan Wagner Kanunu ile ekonomik büyümeyi arttırmak için kamu harcamalarının etkin bir araç olarak kullanılmasını savunan görüş olan Keynesyen

²⁵² Arısoy, s. 63.

görüştten hangisinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğuna dair önem ortaya çıkmakta; çalışmamızın gerçekleştirilmesindeki temel unsur olarak bu nokta gösterilmektedir.

Daha öncede kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkinin iktisatçılar tarafından araştırılan ve bu konunun iktisat literatüründe bir şekilde güncelliğini korumayı başaran bir konu olduğunu belirtilmişti. Son zamanlarda ise ilginin milli gelir ve kamu harcamaları gibi iki önemli makro değişken üzerine odaklanmasının farklı nedenlere dayandığını ve bu nedenlerin anlatmanın çalışma açısından da önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır. 1980’li yılların sonlarına doğru sosyalizmin çökmesi neticesinde sosyalist ülkelerde piyasa mekanizması lehine gelişen uygulamalar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde devletin payının azaltılması ve paradoksal bir şekilde, piyasa mekanizmasının ana savunucuları olan gelişmiş ülkelerde artan devlet harcamaları bu iki değişken arasındaki ilişkinin gündeme gelmesinin nedenlerinin başında yer almaktadır. Kamu harcamaları ile gelir arasındaki ilişkinin, harcamaların geliri veya gelirin harcamaları etkilemesi şeklinde iki yönlü olması ve her iki yönünde teorik temellere dayanması bu konuyu ilgi çekici hale getiren önemli nedenlerdendir²⁵³.

3.1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE DAİR LİTERATÜR

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test etmeye yönelik olarak literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda önce yabancı literatürden daha sonra ise Türkiye’de yapılmış çalışmalardan elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

3.1.1. Yabancı Literatür

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yabancı literatürde büyük çoğunluğu bu konuyu Wagner Kanunu ve

²⁵³ Ramazan Sarı, “Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişimi ve Türkiye’de Ulusal Gelir İle İlişkisi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 209(Ek), 2003, ss. 25-26.

Keynes Hipotezi çerçevesinde araştırdığı görülmektedir. Kamu harcamaları üzerine yapılan çalışmalar özellikle 1958 yılında Musgrave tarafından Adolph Wagner'in eserinin İngilizceye çevrilmesiyle artmış ve Samuelson'un aynı yıl içinde "kamu harcamaları teorilerinden beklentiler" adlı eserinde de belirttiği üzere kamu geliri odaklı teorilerden çok kamu harcamaları davranışlarını inceleyen araştırmaların yapılmaya başlandığı görülmüştür²⁵⁴. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalar incelendiğinde ise aynı ülke için yapılsa dahi neticelerin kullanılan istatistiki yöntemler, incelenen dönemler ve kullanılan harcama verilerindeki farklılıklar sebebiyle sonuçların değişkenlik arz edebildiği görülmektedir. Bu konudaki genel kanı kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden büyük olduğu çalışmaların Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte olduğu yönündedir. Bu çerçevede incelenen çalışmalar ve sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

²⁵⁴ Paul Samuelson, "Aspect of Public Expenditure Theories", **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 40, Sayı: 4, 1958, ss. 332-338.

Tablo 4: Wagner Kanunu İle İlgili Önemli Çalışmaların Özeti

Çalışma	Model ve Yöntem	Harcama Elastikiyeti Sonuç
Martin ve Levis (1956)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Çeşitli ülkeler için	>1 Toplam Harcamalar
Williamson (1961)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Çeşitli Ülkeler için	>1 Toplam Harcamalar
Höök (1962)	EGxY (1913-1958) İsveç	>1 Tüm işlevler için >1 Ekonomik kategoriler için
Emi (1963)	EGxY Japonya 1880-1960 Japonya 1900-1960	>1 ekonomik kategoriye göre <1 fonksiyonel olarak
Veverka (1963)	EG x Y U. Kingdom, 1790-1830 U. Kingdom, 1850-1890 U. Kingdom, 1910-1961	<1 Toplam Harcamalar <1 Toplam Harcamalar >1 Toplam Harcamalar
Andic ve Veverka (1964)	EG x Y Almanya, 1913-1958	>1 fonksiyonel olarak >1 ekonomik kategorilere göre
Thorn (1967)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	>1 kamu harcamaları
Gofman ve Mahar (1968)	EG x GSMH 6 Karayip Ülkesi 1940-1965	>1 toplam harcamalar
Gupta (1968)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	>1 Toplam Harcamalar
Pryor (1968)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	<1 Toplam Harcamalar
Lall (1969)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) 46 Gelişmekte olan ülke	<1 Toplam Harcamalar
Musgrave (1969)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) 40 Ülke	<1 Toplam Harcamalar
Henning ve Tussing (1974)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) ABD 1900-1971	>1 Toplam Harcamalar
Wagner ve Weber (1977)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) 34 Ülke 1950-1972	<1 Toplam Harcamalar
Pluta (1979)	(EG/KBÜ)x(GSMH/KBÜ) Tayvan, 1952-1975	<1 ekonomik kategoriye göre

Not: EG: Kamu harcamaları elatikiyeti, Y: milli gelir KBÜ: kişi başına üretim GSMH: Gayri safi milli hasıla'yı ifade etmektedir

Kaynak: James T. Bennett ve Manuel H. Johnson ; The Political Economy of Federal Economic Growth, 1959-1978, Collage Station: Texas A. M. University Press,1980, ss. 59-95, Devletin Büyümesi Teorileri (Çev.: Aytaç Eker)

http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_vazilar/eker-benett-devletbuyumesi.htm

(Erişim Tarihi: 25.12.2014)

Landau 1983 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, 96 ülkeye ait verileri kullanıp, bu ülkelerin 1961-1976 döneminde kamu harcamalarını incelemiş; devletin tüketim harcamalarının GSYH'deki payı ile reel kişi başı GSYH büyüme oranı arasındaki negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Liberal iktisadi görüşü destekler nitelikte sonuç elde eden Landau, kamunun ekonomideki payının artmasının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir²⁵⁵. Bu çalışmada ne Wagner Kanunu'nu ne de Keynesyen görüşü destekleyen sonuca ulaşılmamıştır.

Rati Ram'ın 1986 yılında gerçekleştirdiği ve 63 ülkenin verilerinin kullanıldığı analizinde 1950-1980 döneminde Reel GSYH ile kamu harcamalarının reel GSYH içindeki payı arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ile testi gerçekleştirilmiş; Wagner Kanunu'nu sınırlı şekilde destekleyen sonuçlar elde edilmiştir²⁵⁶. Ram 1986 yılında yaptığı başka bir çalışmada, kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek üzere panel veri seti teknikleri kullanarak 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı gruba ayırmış ve 1960-1970 ve 1970-1980 yılları için panel veri analizi yapmıştır. Kamu sektörünün çıktılarının özel sektör üretimine girdi olarak kullanıldığına vurgu yapılan çalışmada, ayrıca yatırımların bir fonksiyonu olarak kişi başına gelir artışı, nüfus artışı ve kamu harcamalarındaki artışın yer aldığı iki sektörlü bir büyüme eşitliği kurmuştur. Kamu kesimi büyüklüğünün büyüme üzerine etkisi, dışallık ve farklı verimlilik etkisi olmak üzere ikiye ayrıldığında reel kamu tüketimi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmış; gelişmekte olan ülkeler için kamu büyüklüğünün ekonomik büyümeye dair pozitif etkisinin daha belirgin olduğunu belirtmiştir²⁵⁷.

Barro'nun 1989 yılında kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi üzerine yaptığı çalışma literatürdeki önemli çalışmalardan bir tanesidir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 72 ülke ekonomisinin baz alındığı ve 1960-1985 yıllarını

²⁵⁵ Daniel Landau, "Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study", **Southern Economic Journal**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1983, ss. 783-792.

²⁵⁶ Rati Ram, "Causality Between Income and Government Expenditure: A Broad International Perspective", **Public Finance**, Cilt: 31, Sayı: 3, 1986, ss. 393-414.

²⁵⁷ Rati Ram, "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data", **The American Economic Review**, Cilt: 76, Sayı: 1, 1986, ss. 191-203.

kapsayan çalışmada, Barro eğitim ve savunma harcamalarını birer kamu yatırımı olarak değerlendirmiştir. Eğitim ve ulusal güvenlik harcamalarını toplam kamu tüketim harcamalarından çıkarmış ve diğer kamu tüketimi harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Aynı çalışmada Barro, devletin transfer harcamalarının yatırım için negatif, ancak kişi başına büyüme için pozitif etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Barro, kamu yatırım harcamaları oranıyla ilgili büyüme denklemindeki katsayının pozitif ve önemli bir ilişkiye sahip olduğunu, eğitim ve savunma harcamaları oranıyla ilgili değişkenlerin ise önemsiz olduğu sonucuna ulaşmıştır²⁵⁸.

Oxley 1994 yılında yapmış olduğu çalışmada, İngiltere’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1870-1913 periyodunu kapsayan verileri kullanarak test etmiştir. Eşbütünleşme testi ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin var olduğunu orta koymuş ve uygulamış olduğu Granger nedensellik testi ile ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu saptamıştır. Bu durumsa Oxley’in analizi için Wagner Kanunu’nu destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür²⁵⁹.

Khalifa 1997 yılında yapmış olduğu çalışmada, Suudi Arabistan Ekonomisi’nin 1960-1996 dönemi için, Barro’nun 1990 yılında yaptığı çalışmada kullandığı dışsal büyüme modelini temel alarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini VAR yöntemini kullanarak test etmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin pozitif fakat zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır²⁶⁰.

Terasawa ve Gates 1998 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kamu kesimi büyüklüğünün ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Yaptıkları analizlerde kamu kesimi büyüklüğünün

²⁵⁸ Robert J. Barro, “A Cross-Country Study of Growth, Saving and Government”, **National Saving and Economic Performance**, (Ed. B. Douglas Bernheim ve John B. Shoven), University of Chicago Press, 6-7.01.1989, Chicago, 1991, ss. 271-304.

²⁵⁹ Les Oxley, “Cointegration Causality and Wagner’s Law: A Test For Britain (1870-1973)”, **Scottish Journal of Political Economy**, Cilt: 41, Sayı: 3, 1994, ss. 286-298.

²⁶⁰ H. Ghali Khalifa, “Government Spending and Economic Growth in Suudi Arabia”, **Journal of Economic Development**, Cilt: 22, Sayı: 2, 1997, ss. 165-172.

ekonomik büyümeyi gelişmiş ülkelerde negatif, gelişmekte olan ülkelerde ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır²⁶¹.

Kweka ve Morrissey 1999 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, Tanzanya ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1965-1996 dönemi için test etmişler; kamu tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Aynı zamanda devletin üretken alanlara yaptığı harcamaların da ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını belirtmişler; bu duruma sebep olarak da Tanzanya'daki kamu fonlarının kullanım şekli ile kamu yatırımlarının verimsizliğini göstermişlerdir. Son olarak bu çalışmada kamunun beşeri sermaye üzerine yaptığı harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin pozitif olacağını belirtmişlerdir²⁶².

Al-Farish 2002 yılında yaptığı çalışmada, 1970-1997 dönemi için Körfez Bölgesi'ndeki ülkeler için VAR yöntemini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş; ulusal gelirdeki artışın kamu faaliyetlerinin artmasında önemli ve etkili bir unsur olduğunu tespit etmiştir. Bu durumsa Al-Farish'in Wagner Kanunu'nu destekler nitelikte bir sonuca eriştiğini göstermektedir²⁶³.

Bose, Haque ve Osborn tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen çalışmada, 1970-1990 dönemini kapsayan ve 30 gelişmekte olan ülke ekonomisini inceleyip, bu ülkeler için devletin yatırım harcamalarının GSYH'deki payının ekonomik büyümeyle önemli derecede ilişkili ve pozitif yönde etkili olduğunu belirtmişler, fakat cari harcamaların ekonomik büyümeyle ilişkisinin önemsiz olduğunu ortaya koymuşlardır. Sektörel açıdan bütçe kısıtı ve çıkarılan değişkenler dikkate alındığında, sadece eğitimdeki devlet yatırım ve toplam harcamalarının ekonomik büyümeyle ilişkili önemli giderler olduğunu, diğer sektörlerdeki kamu yatırım

²⁶¹ Katsuaki L. Terasawa ve William R. Gates, "Relationships Between Government Size and Economic Growth: Japan's Government Reforms and Evidence from OECD", **International Public Management Journal**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1998, ss. 195-223.

²⁶² Josaphat P. Kweka ve Oliver Morrissey, "Government Spending and Economic Growth in Tanzania (1965-1996)", **Centre for Research in Economic Development and International Trade**, University of Nottingham, United Kingdom, 2000, <http://www.nottingham.ac.uk/credit/documents/papers/00-06.pdf>, (26.12.2014), ss. 1-47.

²⁶³ A. F. Al-Farish, "Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries", **Applied Economics**, Cilt: 34, Sayı: 9, 2002, ss. 1187-1193.

harcamalarının başlangıçta büyümeyle önemli bir ilişkisi olmasına rağmen bu ilişkinin devlet bütçe kısıtı ve diğer sektörel harcamalar analize eklendiğinde devam etmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca bütçe açığının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkide bulunduğuna değinmişlerdir²⁶⁴.

Loizides ve Vamuokos 2005 yılında yaptıkları çalışmada, Yunanistan, İngiltere ve İrlanda verilerini kullanıp, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Tüm ülkelerde kısa dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği; uzun dönemde ise sadece İrlanda ve İngiltere’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Wagner Kanunu’nu destekleyen bulgulara Yunanistan ekonomisi için ulaşılırken, İngiltere için denkleme enflasyon değişkeni eklendiğinde söz konusu Kanun geçerlilik kazanmaktadır²⁶⁵.

Huang 2006 yılında yaptığı çalışmada, Tayvan ve Çin için 1979-2002 yıllarını kapsayan dönem için sınır testi ve Granger nedensellik testlerinin sonucunda ne Çin nede Tayvan için Wagner kanununu doğrular nitelikte bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımlarına göre de Wagner Kanunu’nun aynı periyot için Çin ve Tayvan’da geçerli olmadığını belirtmiştir²⁶⁶.

Liu L. C., Hsu C. E. Ve Younis M. Z. tarafından 2008 yılında gerçekleştirilen çalışmada, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Toplam kamu harcamaları, savunma harcamaları, net faiz ödemeleri, fiziki harcamalar ve beşeri harcamalar olmak üzere kamu harcamalarının alt kalemleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Amerika için yapılan ve 1947-2002 yıllarını kapsayan bu çalışmada; toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Fiziki ve beşeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu ve

²⁶⁴ Niloy Bose, M. Emranul Haque, Denise R. Osborn, “Public Expenditure and Growth in Developing Countries: Education is the Key”, **Centre for Growth & Business Cycle Research**, University of Manchester, Sayı: 30, 2003, ss. 1-26.

²⁶⁵ John Loizides ve George Vamvoukas, “Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing”, **Journal of Applied Economics**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, ss. 125-152.

²⁶⁶ Chiung-Ju Huang, “Government Expenditure in China and Taiwan Do They Follow Wagner’s Law”, **Journal of Economic Development**, Cilt: 31, No: 2, 2006, ss. 139-148.

nedenselliğin yönünün büyümeden bu harcamalara doğru olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılar bu çalışmada Wagner Kanunu'nu destekler nitelikteki sonuçlara ulaşmışlardır²⁶⁷.

Zamanian Gholamreza, Mahmoodi Majid ve Mahmoodi Elahe tarafından 2012 yılında gerçekleştirilen çalışmada, gelişmekte olan 12 Asya ülkesi için 1960-2009 periyodunda düzeltilmiş Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto (1995) yöntemiyle kamu harcamaları ile GSYH arasındaki ilişki araştırılmıştır. Altı ülkede kamu harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu doğrulanırken, diğer ülkeler için bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır²⁶⁸.

3.1.2. Türkiye'ye Yönelik Literatür

Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar incelendiğinde, araştırmacıların bazılarının kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulurken, bazılarının ise ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Kimi araştırmacılar ise inceledikleri kamu harcamaları kalemleri içinde bazılarının ekonomik büyümeyle bir ilişkisini tespit edememişlerdir. Söz konusu farklı sonuçlar ele alınan dönem ve araştırmalarda kullanılan yöntem farklılıklarına bağlıdır.

Yamak ve Küçükkale'nin 1997 yılında yaptıkları çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1950-1994 dönemi için eşbütünleşme ve nedensellik testleri kapsamında incelemişlerdir. Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu ve

²⁶⁷ L. C. Liu, C. Ed Hsu, M. Z. Younis, "The Association Between Government Expenditure And Economic Growth: Granger Causality Test Of US Data 1947-2002", **Journal of Public Budgeting Accounting and Financial Management**, Cilt: 20, Sayı: 4, 2008, ss. 439-452.

²⁶⁸ Gholamreza Zamanian, Majid Mahmoodi, Elahe Mahmoodi, "Government Expenditure and GDP: The Case of 12 Asian Developing Countries", **Journal of American Science**, Cilt: 8, Sayı: 9, 2012, http://www.jofamericanscience.org/journals/am-sci/am0809/010_10130am0809_66_69.pdf, (05.01.2015), ss. 66-69.

ekonomik büyümenin kamu harcamalarını pozitif yönde etkilediği dolayısıyla da Wagner Kanunu'nun geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır²⁶⁹.

Demirbaş 1999 yılında yaptığı çalışmada, 1950-1990 döneminde Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ile GSMH arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ne Wagner Kanunu'nu ne de Keynes hipotezini destekleyen sonuç bulunamamıştır²⁷⁰.

Kar ve Ağır 2002 yılında yaptıkları çalışmada, 1926-1994 döneminde Türkiye'de eğitim ve sağlık harcaması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki etkileşimin yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmış; eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilirken, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ise ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru olduğu tespit edilmiştir. Modelde beşeri sermayeyi göstermek üzere sağlık harcamaları ile eğitim harcamaları kullanılmış ve bu değişkenlerin ekonomik büyümeyle uzun dönemli ilişkisinin varlığı eşbütünleşme yaklaşımı ile test edilmiş; değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir²⁷¹.

Kar ve Taban 2003 yılında yaptıkları çalışmada, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini 1971-2000 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmalarında kamu harcamalarını eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamaları olmak üzere dört başlık altında incelemişler; söz konusu dönem için kamu harcama kalemlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri eşbütünleşme analizi kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin negatif ve altyapı harcamalarının etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu yönündedir²⁷².

²⁶⁹ Nebiye Yamak ve Yakup Küçükale, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 131, 1997, ss. 5-15.

²⁷⁰ Safa Demirbaş, "Co-Integration Analysis-Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey, 1950-1990", **Discussion Papers in Economics**, Department of Economics, University of Leicester, United Kingdom, 1999, ss. 1-26.

²⁷¹ Kar ve Ağır, ss. 1-15.

²⁷² Kar ve Taban, ss.145-169.

Arısoy 2005 yılında yaptığı çalışmada, 1950-2003 dönemi için ekonomik sınıflandırma tekniği kullanılarak sınıflandırılmış kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan eşbütünleşme testleri sonucunda Wagner Kanunu'nu destekler nitelikteki sonuçlara ulaşılmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmasına rağmen, hata düzeltme modelinde yapılan nedensellik analizine göre anlamlı ve belirlenen yönde bir ilişkinin olmadığı belirtilmiştir²⁷³.

Işık ve Alagöz 2005 yılında yaptıkları analizde, 1985-2003 dönemi için Türkiye'de Wagner Kanunu'nun geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışmada reel kamu harcamaları ile reel GSYH verileri kullanılmıştır. Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan Wagner Kanunu test etmede kullanılan 5 farklı model'in Türkiye için geçerliliğini sorgulayan Işık ve Alagöz, Granger nedensellik testi ile kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmeye çalışmışlardır. Granger nedensellik testi sonucuna göre Peacock-Wiseman ve Mann modellerinde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi saptarlarken; Gupta, Goffman ve Musgrave modellerinde ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır²⁷⁴.

Oktayer ve Susam 2008 yılında gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 1970-2005 dönemi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test etmişlerdir. Çalışmalarını neo-klasik toplam üretim fonksiyonuna dayandırıp, Rati Ram'in 1986 yılında yaptığı analizinde kullandığı çift sektörlü model kullanılarak ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile araştırmışlar; belirtilen dönem için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır²⁷⁵.

Selen ve Eryiğit 2009 yılında yaptıkları çalışmada, 1923- 2006 dönemi için kamu harcamaları, nüfus ve GSMH verileri kullanılarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmışlardır.

²⁷³ Arısoy, ss. 63-88.

²⁷⁴ Nihat Işık ve Mehmet Alagöz, "Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak-Haziran 2005, ss. 63-75.

²⁷⁵ Nagihan Oktayer ve Nazan Susam, "Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 yılları Türkiye Örneği", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2008, ss. 145-164.

Johansen et al (2000) tekniği kullanılarak yapısal kırılmalar altında, 1923-2006 dönemi için Wagner Kanunu'nun geçerliliğini kanıtlanmıştır²⁷⁶.

Tan, Mert ve Özdemir'in 2010 yılında yaptıkları çalışmada, 1969-2003 dönemi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Söz konusu ilişkinin yönünün tespitinde gecikmesi genişletilmiş VAR modelleri çerçevesinde Toda-Yamamoto'nun önerdiği Wald Testi kullanılmış ve kamu harcamaları; altyapı, eğitim ve sağlık harcamaları şeklinde kamu yatırımları olarak ele alınmıştır. Çalışmada altyapı harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisi saptanırken; eğitim harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu gözlenmiştir. Sağlık harcamaları ile GSYH arasında her hangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır²⁷⁷.

3.2. UYGULAMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

3.2.1. Uygulamanın Amacı

Çalışma özelinde yapılmış olan ekonometrik analizin amacı; Wagner Kanunu test etmek amacıyla kullanılan modellerden yola çıkılarak, Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test edip, politika önerisi yapabilmektir. Söz konusu modellerden ilki, reel kamu harcamaları ile reel GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla oluşturulmuştur. İkinci model ise reel kamu harcamaları ile kişi başına reel GSYH'nin ilişkisini test amacıyla oluşturulmuştur. Üçüncü model, kişi başına reel kamu harcamaları ile kişi başına reel GSYH'nin ilişkisini test etmektedir. Dördüncü model ise reel kamu harcamalarının reel GSYH'den aldığı pay ile reel GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla oluşturulmuştur. Beşinci model, reel kamu harcamalarının reel GSYH'den aldığı pay ile kişi başına reel GSYH arasındaki ilişkiyi test etmektedir.

²⁷⁶ Ufuk Selen ve Kadir Eryiğit, "Yapısal Kırılmaların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?", **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, ss. 177-198.

²⁷⁷ Bilge Köksel Tan ve diğerleri, "Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, ss. 25-39.

3.2.2. Uygulamanın Yöntemi

Türkiye ekonomisi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasında kullanılan değişkenlerin ilk önce ADF birim kök testi ile durağanlıkları test edilmiştir. Daha sonra Wagner Yasasının geçerliliğini test eden modeller çerçevesinde, Wagner Yasası ve Keynes Hipotezi'nin test edilmesi için gecikmesi genişletilmiş VAR modeli ile Toda-Yamamoto testi uygulanmış ve değişkenler arası nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilmiştir. Dinamik en küçük kareler yöntemi ile de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi gösteren katsayılar tahmin edilmiştir.

3.2.2.1. ADF Birim Kök (Durağanlık) Testi

Zaman serilerine dayanılarak yapılan çalışmalarda, genel itibariyle zaman serisinin durağan olduğu varsayılmaktadır. Fakat yapılan ekonometrik çalışmalar göz önüne alındığında en büyük sorun olarak kullanılan zaman serilerinin durağan olmaması görülmektedir. Eğer ki regresyon denklemlerinde durağan olmayan seriler kullanılacak olursa sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise modelde yer alan değişkenler arasında gerçekte olmayan bir ilişkinin ortaya çıkmasını ifade etmektedir.

Bu bağlamda durağan sürecin tanımı sağlıklı bir analiz için önem taşımaktadır. Ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı dönem değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı sürece durağan denmektedir²⁷⁸.

Zaman serilerinin durağanlığı ekonometride genel olarak birim kök analizi olarak bilinen yöntemle serilerin durağanlığının belirlendiği görülmektedir.

Ortaya koyulan tüm bu sebeplerden dolayı verilerin birim kök içerip içermedikleri test edilmektedir. Durağanlık Testi için kritik eşik değerleri (red-kabul) gösteren tablo Dickey-Fuller tarafından oluşturulmuştur. Bu teste ilişkin kritik değerler yüzde 1, yüzde 5, yüzde 10 anlam düzeylerine göre oluşturulmaktadır. ADF

²⁷⁸ Damodar N. Gujarati, **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, 4. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 713.

(Augment Dickey-Fuller) genişletilmiş birim kök testi aşağıdaki regresyon analizine dayanmaktadır.

$$\Delta x_t = \mu + \alpha x_{t-1} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta x_{t-i} + v_t$$

Bu regresyon analizinde x araştırılan değişken, n gecikme sayısıdır. Test hipotezi ise; $H_0: \alpha = 0$ ise x_t serisi durağan değil, ya da birim kök içermekte denilmektedir. Serilerin birim kök içerdiğini ifade eden sıfır hipotezi (H_0) test edilir ve eşitlikte yer alan katsayı anlamlı bir şekilde negatif ise sıfır hipotezi (H_0) reddedilir. Kısaca, $H_0: \alpha = 0$ hipotezi alternatif hipotez olan $H_1: \alpha \neq 0$ 'a karşı test edilmektedir.

Hesaplanan katsayının anlamlı bir şekilde sıfırdan küçük olup olmadığını test etmek için katsayıya ait “t” istatistiği kullanılır. Eğer hesaplanan τ istatistiğinin mutlak değeri ($|\tau|$) Dickey- Fuller ya da MacKinnon eşik değerlerinin mutlak değerinden büyükse, verilmiş zaman serisinin durağan olduğunu ileri süren hipotez reddedilmez. Yani $H_0: \alpha = 0$ hipotezi reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu kabul edilir. Eğer tam tersi söz konusu olur ve ($|\tau|$), eşik değerinin altında ise H_0 hipotezi kabul edilir ve zaman serisinin durağan olmadığı sonucuna varılır²⁷⁹.

3.2.2.2. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi

İktisadi değişkenlerin bazen teori tarafından kesin bir biçimde öngörülemediği durumda içsel ya da dışsal olarak sınıflandırılması 1980’lerde geniş biçimde eleştirilmiştir. Bazı durumlarda, teori ya da araştırmacı yerine, verilerin modeli ve bu modelin dinamiğini belirlemesi daha uygun olmaktadır. Sims’in önerdiği ve Vektör Otoregresif Süreç (VAR) adı verilen yöntem tüm değişkenleri içsel kabul etmekte; çok az teorik bilgi gerektirmektedir. Araştırmacının sahip olduğu ön bilgilere dayanarak modelde kullanılacak değişkenleri ve uygun gecikme uzunluğunu belirlemesi yeterli olmaktadır²⁸⁰.

Nedensellik testlerinin metodolojisine bakıldığında Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile seriler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmeye

²⁷⁹ Gujarati, ss. 719-720.

²⁸⁰ Robert S. Pindyck ve Daniel L. Rubinfeld, **Econometric Models and Economic Forecasts**, 3. Baskı, New York: McGraw-Hill, 1991, ss. 353-355.

başlanmıştır. Daha sonra serilerin durağanlık düzeyleri incelendiğinde ise birçok makro ekonomik serinin düzeyde durağan olmadığı anlaşılmıştır. Granger ve Newbold (1974) durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması halinde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılabilceğini göstermiştir. Bu durumda regresyon analiziyle elde edilen sonuç gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Çünkü bu test istatistikleri standart dağılıma sahip olmadığı için geçerliliklerini yitirmektedirler. Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilmektedir²⁸¹. Bu soruna çözüm olarak Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli nedensellik sınamalarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Düzeyde durağan olmayan fakat aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelen seriler arasında eşbütünleşme olması durumunda, bu yöntem ile nedensellik sınaması yapılabilmektedir. Kısıtlı bir VAR (Vector Autoregressive) modeli olan hata düzeltme modelinde nedenselliğin sınanmasında F testi kullanılmakta ancak serilerin eşbütünleşik olması durumunda bu test istatistiği standart dağılıma uymadığı için geçerliliğini yitirmektedir²⁸². Bu durumda ise aslında var olmayan nedensellik ilişkileri bulunabileceği gibi, var olan nedensellik ilişkileri de bulunamayabilir. Diğer taraftan Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen nedensellik testinde aralarında nedensellik ilişkisi araştırılacak olan serilerin eşbütünleşik olma şartı bu testi eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmiştir.

Birim kök ve eşbütünleşme gibi son yıllarda sıkça eleştirilen sınamalara ihtiyaç duyulmadan nedensellik analizi gerçekleştirebilmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden bir tanesi de Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testidir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi arttırılmış VAR yöntemiyle nedensellik testinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önemli olmayıp sadece modeli doğru belirlemek ve modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bilmek yeterli olmaktadır. Bu yöntemin tutarlı ve doğru sonuçlar vermesi, sistemde gecikme uzunluğunun doğru

²⁸¹ Gujarati, s. 726.

²⁸² Judith A. Giles ve Cara L. Williams, "Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results", **Econometric Working Paper EWP9901**, Department of Economics, University of Victoria, Canada, 1999, s. 15.

olarak belirlenmesi ve modele girmesi gereken tüm bileşenlerin kullanılmasına bağlıdır²⁸³.

Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen VAR modeli aşağıdaki denklemler yardımıyla uygulanmaktadır.

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \beta_j Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \lambda_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

$$X_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \delta_i X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \delta_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^k \phi_i Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \phi_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

Burada Toda ve Yamamoto (1995), k gecikme sayısı ve d_{max} serilerin maksimum bütünleşme derecesini ifade etmek üzere, tahmin edilecek $(k+d_{max})$ dereceden bir VAR sisteminde, standart Wald testinin asimptotik χ^2 dağılımına sahip olduğunu ispatlamıştır²⁸⁴. Toda ve Yamamoto (1995) Yöntem’inde ilk aşama, VAR modelinde uygun gecikme seviyesinin (k) belirlenmesidir. İkinci aşama, k gecikmeye, en yüksek entegreye sahip değişkenin entegre seviyesi (dmax) ilave edilmektedir. Üçüncü aşamada, k+dmax gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmektedir. Son adımda ise değişkenler için sırasıyla kısıtlama konur. (k) gecikme için standart Wald testi kullanılarak bu kısıtlamaların anlamlılığı sınanır²⁸⁵. X’ten Y’ye doğru Granger nedenselliğinin varlığını test etmek için Wald istatistiği kullanılarak $\lambda_i \neq 0$ sınırlaması test edilmektedir. Y’den X’e doğru nedensellik ise $\phi_i \neq 0$ sınırlaması ile test edilmektedir.

3.2.2.3. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi

Dinamik en küçük kareler yöntemi James H. Stock ve Mark W. Watson (1993) tarafından geliştirilen ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştıran eşbütünleşme testidir. Dinamik en küçük kareler yöntemi küçük örneklerle

²⁸³ Muhlis Bağdigen ve Berna Beşer, “Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2009, s. 11.

²⁸⁴ Hiro Y. Toda ve Taku Yamamoto, “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, **Journal of Econometrics**, Cilt: 66, Sayı: 2, 1995, ss. 225-250.

²⁸⁵ Figen Büyükkakın ve diğerleri, “Türkiye’de Parasal Aktarım Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 33, Temmuz-Aralık, 2009, s. 111.

uygulanabilen bir yöntem olması ve analizde kullanılan değişkenlerden oluşan sistemde $I(0)$, $I(1)$ ve $I(2)$ değişkenlerin bir arada kullanılabilmesine imkan vermesi sebebiyle eşbütünleşik vektörlerin tahmin edilmesinde kullanılan diğer yöntemlere kıyasla uygulamada bir takım avantajlara sahiptir. Dinamik en küçük kareler yönteminin diğer avantajları ise bağımsız değişkenler arasında içsellik ve otokorelasyon sorununun varlığı durumunda güçlü (robust) tahminler gerçekleştirebilmesidir²⁸⁶.

Dinamik en küçük kareler tahmincileri, aralarında uzun dönemli ilişki bulunan serilerin en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmesi durumunda sapmalı sonuçlar ortaya çıkması nedeniyle geliştirilmiştir. Dinamik en küçük kareler yönteminde değişkenler gecikmeli değerleri ile alınarak otokorelasyon giderilmekte ve tahmin yapılmaktadır. Özellikle küçük örnekleme dinamik en küçük kareler tahmincisinin kullanılmasının gerektiği ifade edilmektedir²⁸⁷.

3.3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

3.3.1. Verilerin Kaynağı ve Düzenlenmesi

Bu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test etmeye yönelik beş model kullanılmaktadır. Bu modellerde kullanılan veriler 1980-2010 dönemine ait olup, Kalkınma Bakanlığı’nın istatistiklerinden derlenmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi amacıyla konsolide bütçe harcamaları, GSYH (gayri safi yurtiçi hasıla), nüfus ve gayri safi yurt içi hasıla deflatörü verilerinden yararlanılmıştır. Modeller oluşturulurken serilerin nominal değerleri GSYH deflatörü vasıtasıyla reel hale getirilmiş ve tüm serilerin logaritmik şekilleri kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki test

²⁸⁶ Aycan Hepsağ, “Finansal Liberalizasyon Politikalarının Geçerliliğinin Mckinnon Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Sınanması: Türkiye Örneği”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2009, s. 72.

²⁸⁷ Gülbahar Üçler ve Oktay Kızılkaya, “Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmacılar Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2/2 Haziran, 2014, s. 36.

edilmiştir. Reel gayri safi yurtiçi hasıla logaritmik olarak alınmış ve şu şekilde gösterilmiştir: $RGSYH = \log(RGSYH)$, reel kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla logaritmik olarak alınmış ve şu şekilde gösterilmiştir: $RGSYH/N = \log(RGSYH/N)$, reel konsolide bütçe harcamaları logaritmik olarak alınmış ve şu şekilde ifade edilmiştir: $RKBH = \log(RKBH)$, reel kişi başına konsolide bütçe harcamaları logaritmik olarak alınmış ve şu şekilde ifade edilmiştir: $RKBH/N = \log(RKBH/N)$, reel konsolide bütçe harcamalarının reel gayri safi yurtiçi hasılaya oranı logaritmik olarak alınmış ve şu şekilde ifade edilmiştir: $RKBH/RGSYH = \log(RKBH/RGSYH)$.

3.3.2. ADF Birim Kök Testi

ADF birim kök testi sabitli ve trendsiz, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz olmak üzere üç farklı şekilde uygulanmış sonuçlar Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendsiz)

Değişken Adı	Düzyey Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (Düzyey)	1. Farklar Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (1. Fark)	Sonuç
RGSYH	-0,883544	-2,963972	-6,134890	-2,967767	I(1)
RGSYH/N	-0,595031	-2,963972	-6,239564	-2,967767	I(1)
RKBH	-0,301765	-2,963972	-5,877904	-2,967767	I(1)
RKBH/N	-0,297515	-2,963972	-5,822520	-2,967767	I(1)
RKBH/RGSYH	-0,716666	-2,963972	-5,521127	-2,967767	I(1)

Kritik Değer: Mac-Kinnon %5 önem seviyesi dikkate alınmıştır ve ADF Testi tüm değişkenler için sabitli ve trendsiz olarak uygulanmıştır.

Tablo 5’de bulunan sabitli ve trendsiz ADF birim kök analiz sonuçlarına göre bütün serilerin düzey değerleri için ADF test istatistiğinin mutlak değeri, Mac-Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan söz konusu serilerin farklarının alınması durumunda bütün serilerin durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Tablo 5’de görüldüğü üzere serilerin birinci farkının alınmasıyla elde

edilen değerler, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için serilerin birim kök içerdiğini savunan H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilir ve tüm değişkenlerin $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 6’da bulunan sabitli ve trendli ADF birim kök analiz sonuçlarına göre bütün serilerin düzey değerleri için ADF test istatistiğinin mutlak değeri, Mac-Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan söz konusu serilerin farklarının alınması durumunda bütün serilerin durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Tablo 6’da görüldüğü üzere serilerin birinci farkının alınmasıyla elde edilen değerler, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için serilerin birim kök içerdiğini savunan H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilir ve tüm değişkenlerin $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 6: ADF Birim Kök Testi (Sabitli ve Trendli)

Değişken Adı	Düzye Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (Düzye)	1. Farklar Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (1. Fark)	Sonuç
RGSYH	-2,834642	-3,568379	-6,106898	-3,574244	I(1)
RGSYH/N	-3,118224	-3,568379	-6,120175	-3,574244	I(1)
RKBH	-2,165935	-3,568379	-5,756622	-3,574244	I(1)
RKBH/N	-2,374146	-3,568379	-5,705510	-3,574244	I(1)
RKBH/RGSYH	-2,150275	-3,568379	-5,401588	-3,574244	I(1)

Kritik Değer: Mac-Kinnon %5 önem seviyesi dikkate alınmıştır ve ADF Testi tüm değişkenler için sabitli ve trendli olarak uygulanmıştır.

Tablo 7: ADF Birim Kök Testi (Sabitsiz ve Trendsiz)

Değişken Adı	Düzyey Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (Düzyey)	1. Farklar Test İstatistiği	Mac Kinnon Kritik Değeri (%5) (1. Fark)	Sonuç
RGSYH	5,170535	-1,952473	-1,876154	-1,953381	I(2)
RGSYH/N	3,116530	-1,952473	-4,664739	-1,952910	I(1)
RKBH	2,910876	-1,952473	-4,554274	-1,952910	I(1)
RKBH/N	2,047014	-1,952473	-5,039967	-1,952910	I(1)
RKBH/RGSYH	0,733429	-1,952473	-5,439398	-1,952910	I(1)

Kritik Değer: Mac-Kinnon %5 önem seviyesi dikkate alınmıştır ve ADF Testi tüm değişkenler için sabitsiz ve trendsiz olarak uygulanmıştır.

Tablo 7’de bulunan sabitsiz ve trendsiz ADF birim kök analiz sonuçlarına göre bütün serilerin düzyey değerleri için ADF test istatistiğinin mutlak değeri, Mac-Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçük olduğu için serilerin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan reel GSYH dışındaki diğer dört serinin farklarının alınması durumunda durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Tablo 7’de görüldüğü üzere reel GSYH dışındaki dört serinin birinci farkının alınmasıyla elde edilen değerler, Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için söz konusu serilerin birim kök içerdiğini savunan H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilir ve tüm değişkenlerin I(1) olduğu sonucuna ulaşılır. Reel GSYH serisinin ise ikinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmüş; yani reel GSYH serisinin I(2) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.3. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi

İlk olarak Tablo 1’deki Wagner Yasası’nın farklı versiyonlarında yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bulmak için ADF (genişletilmiş Dickey-Fuller) testi yardımıyla durağanlık düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan ADF testi sonuçlarına göre beş farklı modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ($d_{max} = 1$) olarak bulunmuştur. İkinci olarak VAR modellerinde kullanılacak gecikme sayılarının belirlenmesi gerekmektedir. Bunun

için de en büyük gecikme uzunluğu 4 olarak seçilip Akaike (AIC), Schwarz ve Hannan-Quinn (HQ) gibi kritik değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğu belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre model 1 için en uygun gecikme uzunluğu (k=3), model 2'nin en uygun gecikme uzunluğu (k=4), model 3'ün en uygun gecikme uzunluğu (k=4), model 4'ün en uygun gecikme uzunluğu (k=3), model 5'in en uygun gecikme uzunluğu ise (k=4) olarak tespit edilmiştir. Üçüncü adım olarak tüm modellerde k+dmax gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmiştir. Son aşamada ise değişkenler için sırasıyla kısıtlama konmuş ve (k) gecikme için standart Wald testi kullanılarak bu kısıtlamaların anlamlılığı sıvanarak tüm modeller için nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Tüm modeller için Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Model No	Hipotez	Gecikme Uzunluğu (k+dmax)	χ^2 İstatistiği	P değeri	Karar
1	RKBH $\nrightarrow$ RGSYH	(3+1)	3,407376	0,3330	H_0 kabul
	RGSYH $\nrightarrow$ RKBH	(3+1)	5,478774	0,1399	H_0 kabul
2	RKBH $\nrightarrow$ RGSYH/N	(4+1)	16,74250	0,0022	H_0 red*
	RGSYH/N $\nrightarrow$ RKBH	(4+1)	4,250737	0,3731	H_0 kabul
3	RKBH/N $\nrightarrow$ RGSYH/N	(4+1)	19,48774	0,0006	H_0 red*
	RGSYH/N $\nrightarrow$ RKBH/N	(4+1)	3,658027	0,4543	H_0 kabul
4	RKBH/RGSYH $\nrightarrow$ RGSYH	(3+1)	3,407376	0,3330	H_0 kabul
	RGSYH $\nrightarrow$ RKBH/RGSYH	(3+1)	13,28616	0,0041	H_0 red*
5	RKBH/RGSYH $\nrightarrow$ RGSYH/N	(4+1)	19,48774	0,0006	H_0 red*
	RGSYH/N $\nrightarrow$ RKBH/RGSYH	(4+1)	11,07081	0,0258	H_0 red*

H_0 hipotezi nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. * %5 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8'de verilen Toda ve Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, model 1'de GSYH ile kamu harcamaları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Model 2 ve Model 3 için nedensellik ilişkisinin yönünün kamu harcamalarından GSYH'ye doğru olduğu görülmüştür. Model 4'de ise nedensellik ilişkisinin yönünün GSYH'den kamu harcamalarına doğru olduğu tespit edilirken,

model 5’de hem kamu harcamalarından GSYH’ye hem de GSYH’den kamu harcamalarına doğru çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlar itibariyle aralarında nedensellik ilişkisi bulunan modeller için dinamik en küçük kareler yöntemi uygulanarak kamu harcamaları ile GSYH’deki değişimlerin birbirleri üzerindeki yaptıkları etkiler incelenmiştir.

3.3.4. Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi

Wagner Yasası’nın sınanmasında kullanılan beş farklı model için Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmış ve model 1 haricinde diğer dört model için kamu harcamaları ile GSYH arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bölümde de bu dört model için dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılarak değişkenlerin katsayıları tahmin edilecektir. Tablo 9’da dinamik en küçük kareler yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 9: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi Sonuçları

Modeller	Denklemler	R^2
Model 2	$RGSYH/N=2,085+0,298RKBH$ (0,0022) (0,0000)	0,8809
Model 3	$RGSYH/N=5,018+0,362RKBH/N$ (0,0000) (0,0000)	0,8538
Model 4	$RKBH/RGSYH=-13,088+0,899RGSYH$ (0,0007) (0,0001)	0,7532
Model5	$RKBH/RGSYH=7,094+1,457RGSYH/N$ (0,0043) (0,0002)	0,7127
	$RGSYH/N=5,425+0,509RKBH/RGSYH$ (0,0000) (0,0002)	0,6935

Parantez içindeki değerler katsayıların Prob değerlerini göstermektedir. %5 anlamlılık seviyesinde tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tüm değişkenlerin logaritması alınmış ve 1998 sabit fiyatlarına göre düzenlenmiştir.

Denklemler Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonucuna göre oluşturulmuştur. Model 2’de reel kamu harcamalarındaki %1’lik bir artışın kişi

başına reel GSYH’de %0,298’lik bir artışa neden olacağı görülmektedir. Model 3’ün sonuçlarına bakıldığında kişi başına reel kamu harcamalarındaki %1’lik bir artışın kişi başına reel GSYH’de %0,362’lik bir artışa neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Model 4’de ise reel GSYH’deki %1’lik bir artışın reel kamu harcamalarının reel GSYH içindeki payında %0,899’lik bir artışa sebep olacağı görülmüştür. Model 5’de çift yönlü nedensellik bulunduğu için iki denklem oluşturulmuştur. Kişi başına reel GSYH’deki %1’lik bir artış reel kamu harcamalarının reel GSYH’deki payında %1,457’lik bir artışa sebep olurken, reel kamu harcamalarının reel GSYH’ye oranındaki %1’lik bir artışın kişi başına reel GSYH’de %0,509’luk bir artışa neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

1980-2010 döneminde Wagner Yasası ve Keynesyen görüşün Türkiye ekonomisi için geçerliliklerinin sınındığı 5 farklı modelde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre Peacock-Wiseman (1961) Modeli için Türkiye ekonomisinde Wagner Kanunu ve Keynesyen görüşü destekler nitelikteki sonuçlara ulaşamamıştır. Goffman-Mahar (1968) ve Gupta Michas (1967) Modelleri için Türkiye ekonomisinde Keynesyen görüşün geçerli olduğu görülmektedir. Mann (1980) Modelinde ise Türkiye ekonomisi için Wagner Kanunu’nun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Payne- Ewing (1996) Modeli için Türkiye ekonomisinde hem Wagner Kanunu’nu hem de Keynesyen görüşü destekler nitelikteki sonuçlara ulaşılmıştır. Bununla beraber katsayı büyüklüklerine göre bakılarak Wagner Kanunu’nun daha baskın olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ

Kamu harcamaları ekonomik ve sosyal yaşamda etkili olan, milli gelirin siyasal organlarca harcanmasına karar verilen kısmı olduğu için; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, uyguladıkları politikalara, yapısal ve işlevsel dönüşümlerine göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Kamu harcamalarının genel seyrine bakıldığında ise bazı yıllarda yavaşlama olmasına karşın genellikle artış eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir.

Devletlerin siyasi bağımsızlıklarının yanında ekonomik bağımsızlıklarını gerçekleştirebilmeleri ve vatandaşlarına daha iyi yaşam şartları sunabilmeleri açısından da ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyesi büyük öneme sahiptir. Ülkelerin hedefledikleri ekonomik büyüme ve kalkınma düzeyine ulaşmasında, izledikleri maliye politikaları büyük önem taşımakta; maliye politikalarının en önemli aracı olarak da kamu harcama politikaları stratejisi bu husus da kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda, her ülke için farklılık arz eden kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından incelenmesi, Türkiye ekonomisinde siyasi karar organlarının izledikleri maliye politikalarıyla Türkiye ekonomisinin büyümesinde aldıkları rolün tespiti ve istenilen refah seviyesine erişmesi için izlenmesi gereken maliye politikaları açısından yol gösterici olacağı görülmektedir.

Devletin ekonomideki rolünün ne olacağına dair yapılan birçok çalışmada kamunun ekonomi içindeki payının dönemsel olarak farklılıklar gösterdiği ortaya konulmuş; bu duruma paralel olarak ekonomilerin kriz dönemlerinde devletin müdahalesiyle tekrar durağan bir konum aldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan da gelişmiş ülke ekonomilerinde artan refahla birlikte toplumların değişen ve gelişen ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı görülmüştür. Bu bağlamda özellikle neo-liberal politikalar çerçevesinde devletin ekonomi içindeki payının ve kamu harcamalarının kısılması gibi uygulamaların sadece belli dönemler için geçerli olduğu ve her ülke ekonomisi için geçerli olmadığı görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülke ekonomileri incelendiğinde de artan refahla birlikte kamu harcamalarında artış gösterdiği görülmüştür. Bu bağlamda kamu harcamalarının sadece gelişmiş ülke ekonomilerinde değil, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde de önemli bir olgu olduğu dikkati çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelere kamu harcamalarının

özellikle alt yapı harcamaları alanında yapılması, üst yapıya uygun bir zemin hazırlamakta böylece büyümeye olumlu bir katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla kamu harcamaları büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde altyapı gereksinimleri büyük oranda tamamlandığından kamu harcamalarındaki artış fon talebi yaratarak özel kesimin kullanabileceği fonları kullanmaktadır. Bu da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Literatürdeki yaygın görüşe göre uygulamada kullanılan modeller çerçevesinde uygulamalı araştırmalarda, gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik gelişme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya konulamadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu değişkenler arasında Türkiye ekonomisi için 1980-2010 döneminde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği bu çalışmada 1980-2010 döneminde Toda ve Yamamoto nedensellik testi ile Wagner Kanuna ilişkin modeller çerçevesinde Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi'nin Türkiye ekonomisi için geçerliliklerinin testi yapılmıştır. Peacock- Wiseman (1961) Modeli dışındaki 4 model için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmış; Türkiye ekonomisi için hem Wagner Kanunu'nun hem de Keynes Hipotezi'nin geçerli olduğu görülmekle birlikte analizde kullanılan Payne-Ewing (1996) modeline göre Türkiye'de Wagner Kanunu'nun etkilerinin Keynes Hipotezine kıyasla daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını pozitif yönlü etkilediği görülürken, diğer taraftan da kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümede istikrarın ve sürekliliğin sağlanabilmesi; aynı zamanda da artan refahla birlikte kamusal ihtiyaçların karşılanabilmesi için kamu harcamalarının önemli bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan da Türkiye ekonomisi için Wagner Kanunu'nun Keynes Hipotezine kıyasla daha baskın görülmesinin sonucu olarak, ekonomide yaşanan olağanüstü durumlarda kamu harcamalarının kısa dönemde ekonomiye sağladığı fayda veya ekonomiye getirdiği yüklerle değerlendirmekten se, uzun dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmayla birlikte yaşanan refah artışlarının neticesi olarak kamunun ekonomideki payının nedenli

artış gösterdiği ve kamunun üstlenmesi gereken görevleri nedenli yerine getirdiği ve toplumsal ihtiyaçları nedenli karşıladığına bakmak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda gelişimini tamamlamak isteyen Türkiye'nin büyüme sürecinde artan kamu harcamalarını hangi alanlara tahsis edeceği önem kazanmaktadır.

Günümüz dünyası bilgi toplumuna ve bu toplumsal yapının ekonomik yapısını oluşturan bilgi ekonomisine doğru evrilmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye'nin de hedefinin bu doğrultuda belirlenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu bağlamda ekonomi politikası belirleyicilerinin de ekonomi politikalarını bu yönde geliştirmeleri gerekmektedir. Bu çalışmanın konusu olan kamu harcamalarının da buna göre tahsisi bir zorunluluktur. Bu kapsamda bilgi ekonomisinin unsurları olan bilgi işçisi, BİT ve bilgi alanlarına daha fazla kaynak aktarımı gerekmektedir. Burada özellikle bilgi işçilerinin yetiştirilmesi açısından eğitime daha fazla kaynak aktarımı stratejik bir öneme sahiptir. Ancak söz konusu kaynak aktarımının gerçekleştirilmesi gerekli koşul olmakla birlikte yeterli değildir. Eğitimin kalitesinin artırılarak, sorgulayan, yenilikçi, yaratıcı insan tipinin yetiştirilmesi gereklidir. Bu politikalarla bilgi toplumunun ve ekonomisinin alt yapısının kurulması sağlanarak, üst yapının da harekete geçirilmesi gerçekleştirilerek hedefe ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Abdurrahman. **Kamu Maliyesi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı, Özbaran Ofset Matbaacılık, Ankara, 2011.

Al-Faris, A. F. “Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries”, **Applied Economics**, Cilt: 34, Sayı: 9, 2002, ss. 1187-1193.

Altay, Asuman. “Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme”, **Sosyoekonomi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, ss. 155-178.

Arısoy, İbrahim. “Wagner Ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2, 2005, ss. 63-80.

Arrow, Kenneth J. **The Economic Implications of Learning by Doing**, The Review of Economic Studies, Cilt: 29, Sayı: 3, 1962, ss. 155-173.

Arsan, Üren. “Kamu Maliyesi Üzerinde Uluslararası İstatiksel Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, No: 365, 1973.

Arslaner, Hakan ve Demet Şekerci. “Türkiye’de Adalet Hizmetlerinin Niteliği ve Bu Hizmetlerin Bütçe Üzerindeki Yükü”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2014, ss. 31-48.

Ateş, Sanlı. “Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1996, ss. 1-16.

Aydın, Selda ve Eren Çaşkurlu. **Kamu Maliyesi Maliye Tarihi Maliye Teorisi ve Ekonomisi Bütçe Vergi Usul Hukuku Türk Vergi Sistemi**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2013.

Aytaç, Deniz. **Türkiye’de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi: Avrupa Birliği Ülkeleri İle Bir Karşılaştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi/Maliye Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

Bağdigen, Muhlis ve Berna Beşer. “Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2009, ss. 1-17.

Barro, Robert J. “A Cross-Country Study of Growth, Saving and Government”, **National Saving and Economic Performance**, (ed. B. Douglas Bernheim ve John B. Shoven), University of Chicago Press, 6-7.01.1989, Chicago, 1991, ss. 271-304.

Barro, Robert J. “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, **The Journal of Political Economy**, Cilt: 98, Sayı: 5, 1990, ss. 103-125.

Başol, Koray ve Güler Başol. **Bütçe Politikalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri**, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5185.pdf>, (15.9.2013).

Batirel, Ömer Faruk. **Kamu Maliyesi ve Yönetimi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

Bayraktar, Yüksel. “Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi Sonrasında Alınan Önlemlerin Borç Kompozisyonuna Yansımaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 1, 2010, ss. 463-480.

Beriş, H. Emrah. “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarının Demokratik Denetimi”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2012, ss. 1-64.

Bose, Niloy, M. Emranul Haque, Denise R. Osborn. “Public Expenditure and Growth in Developing Countries: Education is the Key”, **Centre for Growth & Business Cycle Research**, University of Manchester, Sayı: 30, 2003, ss. 1-26.

Branson, William H. **Macroeconomic Theory And Policy**, 3. Edition, Harper & Row Publisher, Newyork, 1989.

Bulutoğlu, Kenan. **Kamu Ekonomisine Giriş**, Yapı Kredi Yayıncılık, 2003.

Büyükkakın, Figen, Hilal Bozkurt, Vedat Cengiz. “Türkiye’de Parasal Aktarım Faiz Kanalınnın Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 33, Temmuz-Aralık, 2009, ss. 101-118.

Büyükerşen, Yılmaz, Fazıl Tekin, Fethi Heper. **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1988.

Celepçioğlu, Merve Eker. **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İktisat Anabilim Dalı, Balıkesir, 2011.

Colombier, Carsten. “Does The Composition of Public Expenditure Affect Economic Growth? Evidence From Switzerland”, **Dr. Carsten Colombier Group of Economic Advisors**, Switzerland, 2007, ss. 1583-1589.

Çakmak, Erol ve Sevda Gümüş. “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 60 Sayı: 1, 2005, ss. 59-72.

Çelik, Ahmet Alkan. **Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi: Suudi Arabistan, B. A. Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması, Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, 2010.

Çetin, Murat ve Eyyup Ecevit. “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2010, ss. 166-182.

Demir, Murat ve Erşan Sever. “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, 2008, ss. 99-118.

Demir, Osman, Adem Üzümcü, Serap Duran. “İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği”, **D.E.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2006, ss. 27-46.

Demirbaş, Safa. “Co-Integration Analysis-Causality Testing and Wagner’s Law: The Case of Turkey, 1950-1990”, **Discussion Papers in Economics**, Department of Economics, University of Leicester, United Kingdom, 1999, ss. 1-26.

Demircan, Esra Siverekli. “Yeni Ekonomik Düzendeki Bütçe Sistemlerindeki Değişim Süreci ve Türk Kamu Maliyesinin Uyumu”, **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:13 Sayı: 2, 2006, ss. 47-61.

Devrim, Fevzi. **Kamu Maliyesine Giriş**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Anadolu Matbaacılık Ltd. Şti., İzmir, 1998.

Dileyici, Dilek ve Özlem Özkıvrak. “Yeni Yüzyılda Mali Ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2000, ss. 1-17.

Doğruyol, Cengizhan. **Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2012.

Dornbush, Rudiger ve Stanley Fisher. **Makroekonomi**, Çeviri Editörü: Erhan Yıldırım, 1. Baskı, Akademi Yayın Hizmetleri, İstanbul, 1998.

Due, John F. **Government Finance: Economics Of The Public Sector**, Richard D. Irwin, Inc., Illinois, 4. Baskı, 1968.

Duverger, Maurice. **Finance Publiques**, 9. Baskı, Paris, 1978.

Edizdoğan, Nihat ve Özhan Çetinkaya, Erhan Gümüş. **Kamu Maliyesi**, 2. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.

Eker, Aytaç, Asuman Altay, Mustafa Sakal. **Maliye Politikası Teori, İlkeler ve Yöntemler**, Birleşik Matbaacılık Ltd. Şti., İzmir, 2007.

Eker, Aytaç. **Kamu Maliyesi**, Birleşik Matbaa Ltd. Şti, İzmir, 2009.

Eker, Murat. **Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama(1980-2004)**, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Erdem Metin, Doğan Şenyüz, İsmail Tatlıoğlu. **Kamu Maliyesi**, 3. Baskı, Motif Matbaası, İstanbul, 2003.

Erdoğan, Öner. **Kamu Maliyesi 1**, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Yayın No. 1986/282, 1986.

Giles, Judith A. ve Cara L. Williams. “Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results”, **Economertic Working Paper EWP9901**, Department of Economics, University of Victoria, Canada, 1999, ss. 1-29.

Giray, Filiz. “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2004, ss. 181-199.

Görkem, Hilal ve Serkan Işık. “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006)”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, 2008, ss. 405-424

Gujarati, Damodar N. **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, 4. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Gülcan, Mesut Cemil. **Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri Ekonomik Etkileri ve Türkiye Uygulaması**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2008.

Hepsağ, Aycan. “Finansal Liberalizasyon Politikalarının Geçerliliğinin Mckinnon Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Sınanması: Türkiye Örneği”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2009, ss. 63-80.

Hiç, Mükerrerem. **Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1222, İktisat Fakültesi No: 202, İstanbul, 1967.

Hoşgörür, Vural ve Gamze Gezin. “Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2005, http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/cilt_II/ozetler/v_hosgorur.htm, (12.05.2013).

Işık, Nihat ve Mehmet Alagöz. “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, Ocak-Haziran 2005, ss. 63-75.

Jones, Charles. **Introduction to Economic Growth**, 2. Edition, Newyork: W. W. Norton Company, 2002.

Ju Huang, Chiung. “Government Expenditure in China and Taiwan Do They Follow Wagner’s Law”, **Journal of Economic Development**, Cilt: 31, No: 2, 2006, ss. 139-148.

Kalkınma Bakanlığı. **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara, 1963.

Kalkınma Bakanlığı. **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara, 2006.

Kalkınma Bakanlığı. **Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)**, Ankara, 2013.

Kar, Muhsin ve Hüseyin Ağır. **Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)**, 2002, <http://www.elelebizbize.com/e-kutuphane/muhsinkar/turkiyedebeiserisermaye.pdf>, (01.01.2015).

Kar, Muhsin ve Sami Taban. “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 58, Sayı: 3, 2003, ss. 145-169.

Karabıçak, Mevlüt. “Küresel Krizi Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 3, 2010, ss. 251-270.

Karagöz, Kadir ve Suzan Ergün. “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonomik Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2010, ss. 169-185.

Karluk, Rıdvan. **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, 11. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2007.

Kaya, Ayşe. **Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Uygulaması**, Yayın No: 292, G. M. Matbaacılık ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 2013.

Kazgan, Gülten. “1990 Sonrası Yıllarda Türkiye’de Krizler ve İşsizlik Çalışanlar ve Sosyal Güvenlikleri için Çözümler Açısından Bir İrdeleme”, <http://kazgan.bilgi.edu.tr/main.asp?p=makaleler>, (20.03.2014).

Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, 22. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

Keynes, John Maynard. **Genel Teori Faiz İstihdam ve Paranın Genel Teorisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın, 1. Baskı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

Khalifa, H. Ghali. “Government Spending and Economic Growth in Suudi Arabia”, **Journal of Economic Development**, Cilt: 22, Sayı: 2, 1997, ss. 165-172.

Kibritçioğlu, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, No: 1-4, 1998, ss. 207-230.

Kökocak, Abdulkadir. **Kamu Ekonomisi**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

Kurt, Serdar ve Metin Berber. “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 2, 2008, ss. 57-80.

Kweka, Josaphat P. ve Oliver Morrissey. “Government Spending and Economic Growth in Tanzania (1965-1996)”, **Centre for Research in Economic Development and International Trade**, University of Nottingham, United Kingdom, 2000, <http://www.nottingham.ac.uk/credit/documents/papers/00-06.pdf>, (26.12.2014).

Landau, Daniel. “Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study”, **Southern Economic Journal**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1983, ss. 783-792.

Liu, Hung. L. C., C. E. Hsu, M. Z. Younis. “The Association Between Government Expenditure And Economic Growth: Granger Causality Test Of US Data 1947-2002”, **Journal of Public Budgeting Accounting and Financial Management**, Cilt: 20, Sayı: 4, 2008, ss. 439-452.

Loizides, John ve George Vamvoukas. “Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing”, **Journal of Applied Economics**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2005, ss. 125-152.

Mankiw, N. Gregory. **Makroekonomi**, (Çeviri Editörü: Ömer Faruk Çolak), 1. Baskı, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.

Mere, Murat. **Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Meriç, Metin. “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2003, ss. 171-191.

Nadaroğlu, Halil. **Kamu Maliyesi Teorisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1998.

Oktayer, Nagihan ve Nazan Susam. “Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 yılları Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2008, ss. 145-164.

Ortaç, Rıfat. “Cumhuriyetimizin 80. Yılında Eğitim Harcamaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, 2003, ss. 239-247.

Oxley, Les. “Cointegration Causality and Wagner’s Law: A Test For Britain (1870-1973)”, **Scottish Journal of Political Economy**, Cilt: 41, Sayı: 3, 1994, ss. 286-298.

Özbaran, M. Hakan. “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılına Harcama Türlerine Göre İncelenmesi”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 53, 2004, ss. 115-138.

Özdemir, Durmuş. “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, 2002, ss. 237-244.

Özen, Ahmet. “Türkiye’de Transfer Harcamalarının Gelişimi ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2003, ss. 205-228.

Parasız, İlker. **Ekonomik Büyüme Teorileri**, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008.

Pehlivan, Osman. **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2003.

Pekin, Tevfik. **Makro Ekonomi Para Milli Gelir İstihdam**, 5. Baskı, İzmir, 2000.

Peters, George Henry. **Maliyet-Fayda Analizleri ve Kamu Harcaması**, Çev. Azmi Güngör, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 198, Ankara, 1979.

Peterson, Wallace C. **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 763. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No. 98. Ders Kitapları Serisi No: 28, Erzurum, 1994.

Pindyck, Robert S. ve Daniel L. Rubinfeld. **Econometric Models and Economic Forecasts**, 3. Baskı, New York: McGraw-Hill, 1991.

Ram, Rati. “Causality Between Income and Government Expenditure: Abroad International Perspective”, **Public Finance**, Cilt: 31, Sayı: 3, 1986, ss. 393-414.

Ram, Rati. “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Cross-Section and Time-Series Data”, **The American Economic Review**, Cilt: 76, Sayı: 1, 1986, ss. 191-203.

Sağbaşı, İsa. “Kamu Bütçe Dengesi: 2004-2010 Döneminin Ekonomik Analizi”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2011, <http://www.sde.org.tr> , (22.09.2013).

Samuelson, Paul. “Aspect of Public Expenditure Theories”, **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 40, Sayı: 4, 1958, ss. 332-338.

Sarı, Ramazan. “Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişimi ve Türkiye’de Ulusal Gelir İle İlişkisi”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 209(Ek), 2003, ss. 25-38.

Savaş, Vural. **Kalkınma Ekonomisi**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 1986.

Selen, Ufuk ve Kadir Eryiğit. “Yapısal Kırımların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, ss. 177-198.

Sezgin, Selami. “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”, <http://www.stradigma.com>, (11.10.2013).

Şimşek, Muammer. “Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri, 1970-2001”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2003, ss. 1-20.

T. C. Maliye Bakanlığı. **2012 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2011.

Tan, Bilge Köksel, Merter Mert, Zeynel Abidin Özdemir. “Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, ss. 25-39.

Temelli, Sezai. “1990’lardan Günümüze Bütçelerde Eğitim Harcamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, ss. 21-29.

Temelli, Sezai. “Türkiye’de Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, **Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar**, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, Cilt: 1, Antalya, 28-31.05.2001, Manisa, 2002, ss. 97-114.

Terasawa, Katsuaki L. ve William R. Gates. “Relationships Between Government Size and Economic Growth: Japan’s Government Reforms and Evidence from OECD”, **International Public Management Journal**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1998, ss. 195-223.

Toda, Hiro Y. ve Taku Yamamoto. “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, **Journal of Econometrics**, Cilt: 66, Sayı: 2, 1995, ss. 225-250.

Toprak, Düriye. “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss. 1-14.

Topuz, Senem Kurt. “Türkiye’de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık Ve Sosyal Koruma Harcamaları”, **Alternatif Politika**, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, ss. 115-136.

Türk, İsmail. **Kamu Maliyesi**, 8. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2010.

Uluatam, Özhan. **Kamu Maliyesi**, 7. Baskı, İmaj Kitapevi, Ankara, 2001.

Ulutürk, Süleyman. **Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü**, 1. Baskı, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara, 1998.

Uygur, Ercan. **Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri**, Türkiye Ekonomi Kurumu, 07.04.2001, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf>, (25.10.2014).

Üçler, Gülbahar ve Oktay Kızılkaya. “Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmacılar Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2/2 Haziran, 2014, ss. 28-43.

Yamak, Nebiye ve Yakup Küçükkale. “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 131, 1997, ss. 5-15.

Yardımcı, Pınar. **İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyümeyi Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2006.

Yavuz, Arif. “Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi”, **Sosyal Siyaset konferansları Dergisi**, Sayı: 58, 2010, ss. 2-32.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 10. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Yılmaz, Ahmet ve Togan Karataş. “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, 2009, ss. 69-96.

Yılmaz, Elif ve Nazan Susam. “Türkiye’de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”, **Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar**, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 16. Maliye Sempozyumu, Cilt: 1, Antalya, 28-31 Mayıs 2001, Manisa, 2002, ss. 410-441.

Yılmaz, Ömer ve Merter Akıncı. **İktisadi Büyüme ve Makro Ekonomik Belirleyicileri**, 1. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2012.

Yüce, Gönül, Merter Akıncı, Ömer Yılmaz. “Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 164, Ocak-Haziran, 2013, ss. 183-207.

Yülek, A. Murat. “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Hazine Dergisi**, Sayı: 6, 1997, ss. 1-15.

Zamanian, Gholamreza, Majid Mahmoodi, Elahe Mahmoodi. “Goverment Expenditure and GDP: The Case of 12 Asian Developing Countries”, **Journal of American Science**, Cilt: 8, Sayı: 9, 2012, http://www.jofamericanscience.org/journals/amsci/am0809/010_10130am0809_66_6_9.pdf, (05.01.2015).

www.bumko.gov.tr

www.kalkinma.gov.tr

EKLER

Ek 1: Sabit Fiyatlarla GSYH

YIL	GSYH (Reel)	YIL	GSYH (Reel)
1980	30409328,19	1996	63329692,13
1981	31886190,59	1997	68097658,72
1982	33022409,03	1998	70203147,16
1983	34663954,81	1999	67840569,79
1984	36990584,27	2000	72436398,87
1985	38559522,64	2001	68309352,09
1986	41263306,67	2002	72519831,01
1987	45177428,87	2003	76338192,55
1988	46135348,82	2004	83485590,61
1989	46251444,86	2005	90499730,90
1990	50532157,82	2006	96738320,21
1991	51000345,17	2007	101254625,47
1992	54052351,87	2008	101921729,92
1993	58399252,34	2009	97003114,41
1994	55213184,29	2010	105680142,44
1995	59183687,94		

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Ek 2: Sabit Fiyatlarla Konsolide Bütçe Harcamaları

YIL	Konsolide Bütçe Harcamaları (Reel)	YIL	Konsolide Bütçe Harcamaları (Reel)
1980	4663751,64	1996	12566097,85
1981	4550151,72	1997	14038083,58
1982	3750230,60	1998	15601204,16
1983	4844655,81	1999	18221613,63
1984	4733932,49	2000	20415235,97
1985	4342304,57	2001	23082722,00
1986	4906966,74	2002	24255859,62
1987	5710520,95	2003	23576351,70
1988	5579072,10	2004	22486005,21
1989	5759331,15	2005	21822543,37
1990	6426228,84	2006	22406341,88
1991	7843220,64	2007	24338267,55
1992	8151780,02	2008	24025346,75
1993	10635786,04	2009	26955285,32
1994	9527196,89	2010	27401683,65
1995	9702520,69		

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Ek 3: Sabit Fiyatlarla Cari Harcamalar

YIL	Cari Harcamalar (Reel)	YIL	Cari Harcamalar (Reel)
1980	2139899,49	1996	4090889,76
1981	1914599,04	1997	4882973,38
1982	1686817,91	1998	5173471,60
1983	1981224,56	1999	5940922,37
1984	1864419,84	2000	5906636,75
1985	1712200,57	2001	5800885,31
1986	1833699,62	2002	6325670,15
1987	2182024,16	2003	6464828,39
1988	2089735,18	2004	6680923,65
1989	2693678,57	2005	6810195,63
1990	3391694,37	2006	7520313,58
1991	3963787,89	2007	8129475,52
1992	4576500,04	2008	8111024,80
1993	4853086,76	2009	8905233,31
1994	3916882,68	2010	9335218,80
1995	3653516,06		

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Ek 4: Sabit Fiyatlarla Yatırım Harcamaları

YIL	Yatırım Harcamaları (Reel)	YIL	Yatırım Harcamaları (Reel)
1980	802837,91	1996	759308,54
1981	919577,56	1997	1037178,35
1982	780057,98	1998	1002147,00
1983	876589,40	1999	1016870,16
1984	864403,88	2000	1202816,64
1985	842014,59	2001	1364390,86
1986	975873,35	2002	1745138,81
1987	891243,18	2003	1205158,55
1988	721685,42	2004	1136182,52
1989	586749,06	2005	1279417,06
1990	652078,61	2006	1481294,57
1991	705488,25	2007	1523602,52
1992	699436,31	2008	1834022,47
1993	801047,68	2009	1916241,87
1994	534649,99	2010	2457693,14
1995	520543,69		

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Ek 5: Sabit Fiyatlarla Transfer Harcamaları

YIL	Transfer Harcamaları (Reel)	YIL	Transfer Harcamaları (Reel)
1980	1721014,25	1996	7715899,56
1981	1715975,12	1997	8117931,85
1982	1283354,71	1998	9425585,56
1983	1986841,85	1999	11263821,10
1984	2005108,77	2000	13305782,58
1985	1788089,42	2001	15917445,84
1986	2097393,77	2002	16185050,65
1987	2637253,60	2003	15906364,76
1988	2767651,51	2004	14668899,05
1989	2478903,53	2005	13732930,67
1990	2382455,87	2006	13404733,72
1991	3173944,50	2007	14685189,52
1992	2875843,67	2008	14080299,48
1993	4981651,60	2009	16133810,15
1994	5075664,21	2010	15608771,71
1995	5528460,94		

Kaynak: www.kalkinma.gov.tr

Ek 6: Sabit Fiyatlarla Genel Hizmet Harcamaları

YIL	Genel Hizmet Harcamaları (Reel)	YIL	Genel Hizmet Harcamaları (Reel)
1980	60128,11	1996	204965,02
1981	49170,43	1997	247882,29
1982	62543,23	1998	245522,62
1983	73841,61	1999	269412,08
1984	76452,30	2000	288216,82
1985	82346,92	2001	265534,45
1986	90561,77	2002	296378,92
1987	93019,67	2003	285886,34
1988	95079,06	2004	310721,41
1989	100953,35	2005	290102,81
1990	110898,31	2006	321270,58
1991	124474,21	2007	291000,35
1992	157072,63	2008	313337,06
1993	355760,92	2009	393416,67
1994	320934,21	2010	603006,48
1995	162807,99		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Genel Hizmet Harcamaları: TBMM, Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Toplamı.

Ek 7: Sabit Fiyatlarla Adalet ve Yargı Harcamaları

YIL	Adalet ve Yargı Harcamaları (Reel)	YIL	Adalet ve Yargı Harcamaları (Reel)
1980	54117,37	1996	122375,60
1981	51436,20	1997	155882,16
1982	52096,18	1998	158941,18
1983	63591,42	1999	180738,72
1984	59150,66	2000	163489,12
1985	53940,73	2001	166380,52
1986	56178,20	2002	195512,48
1987	70946,09	2003	202081,37
1988	63807,00	2004	213668,44
1989	80044,34	2005	240485,73
1990	100464,50	2006	262986,17
1991	124075,86	2007	339986,32
1992	131493,70	2008	323545,80
1993	148618,36	2009	371508,82
1994	114117,34	2010	395362,39
1995	110791,42		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Adalet ve Yargı Harcamaları: Yargıtay Başkanlığı, Danıştay Başkanlığı, Sayıştay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı ve Adalet Bakanlığı Toplamı.

Ek 8: Sabit Fiyatlarla Savunma Harcamaları

YIL	Savunma Harcamaları (Reel)	YIL	Savunma Harcamaları (Reel)
1980	941203,34	1996	1683380,58
1981	875235,23	1997	2040883,20
1982	741904,07	1998	2119123,42
1983	880921,97	1999	2394417,37
1984	862915,50	2000	2479415,75
1985	816182,36	2001	2388587,79
1986	894926,52	2002	2570835,22
1987	918516,52	2003	2455480,78
1988	859773,46	2004	2407106,48
1989	1006625,78	2005	2510586,87
1990	1172420,16	2006	2631733,51
1991	1342824,06	2007	2684092,97
1992	1532646,20	2008	2664574,78
1993	1607876,11	2009	2914339,42
1994	1515343,29	2010	3074824,11
1995	1528964,85		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Savunma Harcamaları: Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı Toplamı.

Ek 9: Sabit Fiyatlarla Altyapı Harcamaları

YIL	Altyapı Harcamaları (Reel)	YIL	Altyapı Harcamaları (Reel)
1980	888613,95	1996	924618,73
1981	1067435,26	1997	1120327,87
1982	880655,76	1998	972955,13
1983	967287,07	1999	1051409,13
1984	1039952,27	2000	1433475,83
1985	894537,32	2001	1442201,78
1986	1001666,78	2002	1449301,03
1987	954243,91	2003	1333721,55
1988	832694,78	2004	1334534,00
1989	787983,73	2005	2243905,26
1990	847778,41	2006	2202821,38
1991	1011843,26	2007	2266048,27
1992	1051100,89	2008	2513157,27
1993	1192394,54	2009	2463907,23
1994	766079,29	2010	2899025,41
1995	761661,22		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Altyapı Harcamaları: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Ulaştırma Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Toplamı.

Ek 10: Sabit Fiyatlarla Eğitim Harcamaları

YIL	Eğitim Harcamaları (Reel)	YIL	Eğitim Harcamaları (Reel)
1980	662999,47	1996	1378778,54
1981	581948,22	1997	1684597,62
1982	533315,18	1998	1932106,33
1983	851329,84	1999	2146764,14
1984	593490,72	2000	2049037,92
1985	548651,18	2001	1995173,97
1986	575724,60	2002	2306065,31
1987	705265,37	2003	2427938,17
1988	700044,69	2004	2600752,68
1989	908989,72	2005	2766133,24
1990	1224798,09	2006	2957298,62
1991	1371380,47	2007	3335845,75
1992	1627584,16	2008	3382884,49
1993	1772329,47	2009	3761287,95
1994	1277984,54	2010	3897449,10
1995	1189686,69		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Eğitim Harcamaları: Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversiteler Toplamı.

Ek 11: Sabit Fiyatlarla Sağlık Harcamaları

YIL	Sağlık Harcamaları (Reel)	YIL	Sağlık Harcamaları (Reel)
1980	178131,92	1996	373518,99
1981	116030,76	1997	398706,80
1982	105058,19	1998	472762,89
1983	130759,04	1999	523373,80
1984	126648,02	2000	497049,90
1985	122819,30	2001	519090,45
1986	132589,40	2002	630626,91
1987	167404,28	2003	622484,12
1988	170214,23	2004	668107,40
1989	224353,04	2005	948530,12
1990	307321,24	2006	1100673,38
1991	314401,08	2007	1252411,27
1992	386129,25	2008	1292724,46
1993	418970,32	2009	1498390,31
1994	334855,15	2010	1428626,85
1995	324852,55		

Kaynak: www.bumko.gov.tr'den alınan veriler ile tarafımızdan oluşturulmuştur.

Sağlık Harcamaları: Sağlık Bakanlığı ve Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü
Toplamı.